

РОМАН   З польської переклав Ростислав ДОЦЕНКО

НУРТУВАННЯ

Авторський конференс

Нова програма, вітаємо шановну публіку, може, трохи ритму?

Щось просте, отак вистукуючи ногою, — пам-па-па, пам-па-па, пам-па-па, я пропонував би щось у цьому роді, трохи ритму, скандування, — вам же подобається, правда? Отож прошу — всі за мною, пам-па-па, пам-па-па, пам-па-па, о, чудово, ви вже, мабуть, відчуваєте привабу розміреного такту, вже вам передається збудливе пульсування, вже рух, вже не тільки ноги беруть участь, а й руки, вуста, дихання, нерви, залози, пульс, пульс! Гадаю, це дуже на часі, оцей простий ритм і така можливість виявити свою особистість, інакше кажучи — себе в нуртуванні загалу.

Звісна-бо річ, я маю на увазі стиль часу, а стиль — обов'язковий, як закон природи. Далі буде спроба довести, що стиль нам дано, що ми його не створюємо й навіть не вибираємо. Але про це колись, потім, а зараз я запрошую вас на чарівну програму, крик моди, пам-па-па, пам-па-па, в новочасному, якщо дозволено так висловитись, ритмі.

Отож-бо нога, ритм і пульсування, — ви тільки вслухайтесь в ці удари й підскоки тонів, що нагадують танок м'яча, — тож-бо нога, ритм і пульсування, удар і підскік, і падіння, потім удар і скік, знов удар і скік, але — слухайте, слухайте! — цей другий скік уже підтятий, на куцій нозі, про що в нас ще буде свого часу мова, а на разі я хотів би, щоб ви лише перейнялися почуттям розкішної розваги, яка на нас чекає.

У пульсуванні й підскоках, мушу вам одразу сказати, знайде вияв секс. Навряд чи треба додавати, що наявність сексу в програмі впливає з духу часу. В ці квітучі мирні роки, коли війни точаться хіба що на периферіях і нас стосуються лише посереднім чином, у ці пречудові, я б так сказав, роки відпруженості секс опосів людську уяву й усе виповнилося сексом: звичаї, мистецтво, торгівля, навіть політика. Прочу тільки пройти вулицями великого міста, завітати до театру чи на кінні перегони, не кажучи вже про храми, — і всюди ви побачите щось таке, що підохочує, збуджує, розпалює.

Я перепрошую, — здається, хтось хотів щось запитати... Яке місто я маю на оці? Коли йдеться про храми, то от мені спав на думку Рим. Шоправда, там у святих місцях висять таблички з закликами, щоб відвідувачі бодай пам'ятали про порядне вбрання, але скільки ж то людей нехтує всякі нагадування і які неподобства трапляються у храмах! Тим-то нас не здивує, що настане момент, коли проблема ця приверне до себе увагу верховного жерця. Якщо вам цікаво, колись ми повернемось до цього питання. А поки що я зауважу тільки одне: яке

місто я маю на оці, це не дуже істотно. Культ сексу шириться повсюди, і я міг би назвати будь-яке місто — хтозна, може, й Вавилон, ну, а щодо стародавнього Рима, то вже й сумнівів ніяких нема.

Ще тлумачення часу. Час, так само як і стиль, нам дано. Колись я спробую це довести, а тут лиш одне зауважу, що ніхто з нас не буває в минулому, себто в тому, що було. Але усвідомити собі минуле, в якому нас немає, можна тільки тепер, саме тоді, коли ми є, і виразити його можна тільки таким стилем і такими словами, які дані нам у теперішньому. Звідси важливий висновок про відносність граматики: стилістичної різниці між минулим і теперішнім часом не існує.

Але повернімось до основної теми. Нині важко навіть увявити собі програму, позбавлену сексу, ми повинні діяти в злагоді з загальними настроями. Ось зараз виступлять звабліві дівчата, які мають чим розбурхати нашу увагу. Проте якщо декому це видається занадто приземленим (а я вже чую обурені голоси серед вимогливішої частини публіки) і якщо дехто з вас прагне дещого більш піднесеного, то я обіцяю, крім того, й чар справжньої поезії, маючи надію, що, наприклад, нанії, втомлені суворістю стилю, надміру вже сухим, одноманітним і механічним ритмом концерту, еротики, доби, знайдуть полегкість у ліричних пасажах програми. Програму-бо так задумано, щоб жодна з інтимних ваших потреб не лишилася поза увагою, це просто випливає з природи самої програми, з фізіології часу, оскільки програма народжується серед загального пульсування, під живлющими впливами всієї спільноти, в якій нуртують струми незчисленних прагнень, жадань, мрій та імпульсів Міста.

Але, може, хтось волів би інакші враження, якусь сенсацію, щось драматичне, таке, щоб аж морозом обсіпало? Адже є й любителі сильних відчуттів, то, може, для них теж треба чогось відповідного. Хоча б ось таке: вчинений злочин, загадкові обставини, старанно затерті сліди, а далі — слідство, вистежування винуватця крок за кроком; докази темні, а ми освітлюємо їх сміливими гіпотезами, аж у кінці постає незвичайне з'ясування... Одначе я не можу випереджувати висновки слідства, тим більше, що в цю хвилину вони й мені самому ще не відомі. Вони з'явилися б на основі виявлених фактів, а факти я б не висмоктував з пальця, дарма що ви цього побоюєтесь.

Отож-бо наша програма, якби ви прийняли її, не мала б нічого спільного з банальними детективними історіями, зміст яких породжений вимислом. Прошу взяти це до уваги. Звичайно, такі історії вам уже набридли — щоразу фіктивні злодіяння й пошуки злочинця, одне й те саме, раз у раз однаковий шаблон: злочин конкретний, винуватець невідомий. А нам би треба було чогось оригінальнішого. В наші дні публіка вимагає цікавих новин. Тим-то я пропоную зміну, вірніше, ту саму схему, але навиворіт. Нехай винуватець буде конкретний, а злочин невідомий. Шукаймо провини, а не винуватця. Що ви скажете про такий задум?

Чи я беру це з дійсності?

Я спираюся на факти, бо знаю вашу схильність до фактів. Ба навіть більше: розумію, що ви розрізняєте два типи фактів — один узятий «з життя», і другий — «з голови». Але розрізнити їх часом буває нелегко, тоді як людина воліє знати, що їй підсовують: автентичне щось чи сурогат. Певність у цьому відношенні позначається на самопочутті. Нічого дивного, що вам уже в'їлася завала штучних виробів, штучного волокна чи штучного меду, найрізноманітніших заміників і підробок, таких повсюдних у торгівлі, нічого дивного, що вас дратує нескінченний потік ілюзорних витворів, яких так багато в мистецтві. Я це враховую. І докладу всіх зусиль, аби вберегти вас від прикрих сумнівів щодо природи фактів, які фігуруватимуть у нашій програмі.

Отож заявляю: це будуть факти, взяті з дійсності, факти справжні, коротко кажучи, факти, яким можна вірити.

Проте попереджую, що я запланував також ефективний показ ілюзії, хоча й не маю наміру будь-кого вводити в оману. Навпаки. Я запрошу публіку за лаштунки, щоб кожен міг загляну-

Яцек Бохенський народився 1926 року у Львові. Здобув драматургічну освіту в Варшаві. Дебютував як поет іще в 1944 році. Видав кілька книжок прози, есеїстики та публіцистики. В пропонованому читачам романі про класика світової літератури Публія Овідія Назона (1969) — не тільки трагічна доля геніального поета в умовах тоталітаризму, а й яскрава мозаїка життя в світі суперімперії — Риму.

ти в нурто містифікації, побачити, як постають оті «взяті з голови» факти, оті чари жонглера, ілюзіоніста, про елегантність, а можливо, і неморальність яких ви можете скласти свою власну думку. Жонглер перед публікою — це завжди цікаво. Прошу тільки не зійти на манівці під впливом його поведінки, коли він раз у раз помилятиметься, приховуватиме дійсні факти й підсовуватиме вигадані, збиватиме з пантелику аудиторію, заводитиме її на фальшивий слід і кпнтиме з неї. Але це не я! Сподіваюся, ніхто не подумає ототожнювати мене з ним. Для мене самого неабиякий клопіт збагнути мистецтво майстра. Чекають на нас спільні труднощі. Щоб полегшити вам орієнтування, я у відповідні моменти подаватиму знаки. Як ці знаки розуміти, буде пояснено пізніше. Зараз не до речі вдаватись у деталі, коли вас бере нетерплячка перед початком програми. Отож тільки одне ще скажу: коли в програмі з'явиться епізод, вірогідність якого непевна, то, щоб уникнути непорозуміння, я візьму його в дужки. Це один з моїх знаків. Прошу пильно стежити за ілюзіоністом і не спускати з нього ока від тієї хвилини, коли під акомпанемент новочасного ритму — пам-па-па, пам-па-па — він виступить перед вами у гурті звабливих вродливиць, серед запаморочливого вихору підскоків на куцїй нозі.

Можемо, здається, вже починати, лишається тільки оголосити ім'я, відрекомендувати знаменитість, бо чого була б варта програма, не опромінена блиском імені? Самого нуртування — замало, іменита знаменитість повинна задавати такт. Але цього теж замало, знаменитість повинна уособлювати нуртування, повинна бути неначе втіленим тактом, ідолом такту, в цій необхідності криється, мабуть, щось містичне. Потрібен хтось із великим розмахом, з реноме, хтось писаний великими літерами, справді ХТОСЬ, стиль вимагає ОСОБИ, ім'я якої повинні зустрічати схвальним гомоном, так-так, ви хочете ГОЛОСНОЇ ОСОБИ, якій аплодують, ім'я якої чулося хтозна-як часто, повторювалося сотні тисяч разів і зараз буде згадано ще раз, отож прошу приготуватись, я оголошу ім'я — увага! увага! — ви вже затамували подих, панує тиша, загальне напруження — ОВІДІЙ!

Так, це той самий Овідій, за якого шаленіє Місто. Він народився в Сульмоні 20 березня 43 року до нашої ери, походив із стану вершників. Знехтувавши урядову кар'єру, присвятив себе поезії. Назви найважливіших його творів: «Любовні елегії», «Героїди», «Наука кохання», «Засоби від кохання», «Метаморфози», «Фасти», «Скорботні елегії», «Послання з Понту», «Ібіс». Трагедія «Медея» загинула. В Римі він відомий був усім насамперед як автор творів про кохання. У зрілому віці зацікавився більше міфологією, історичними легендами та релігією. Звинувачений у неморальності. 8 року нашої ери засуджений спеціальним едиктом Октавіана Августа на заслання. Мотиви й обставини винесення вироку залишилися невідомими. Книжки Овідієві вилучено з публічних бібліотек, але у приватних книгозбірнях вони збереглися. Оселений примусово у Томах над Чорним морем, занепав духом. Помер він на засланні, відбувши там десять років.

Після цих вступних зауваг Овідій міг би вже з'явитися на очі шановної публіки, але перше нам варто було б трохи уваги присвятити виходові Корінни.

ЧАСТИНА ПЕРША

Літня спека, самий полудень. Година, коли жарота доймає найдужче. Місто здавалося розпеченим до білоти. Рух на вулицях завмирав. З таверни чувся кислуватий запах вина. Серед розігрітого каміння й сліпучого світла повітря обважніло. Настала пора полуденного відпочинку, люди замикалися по домах, щоразу вагаючись, чи варто відчиняти вікна. Зачинені віконниці оберігали від

спеки, а відчинені створювали ілюзію свіжого провіву. Коротка хвилька вагання перед тим, як укластися в ліжко. Лінькувата отяжілість і неповне відчуття дійсності. То що робити? Рука сама зробила легкий рух і з непевним наміром потягла засувку. Внаслідок одна віконниця лишилась зачине-на, а друга трохи відхилилася.

Сонце сіялось у той отвір. Лагідне освітлення спальні нагадувало напівморок лісу, несло в собі інтимність присмерку чи світання, настрої соромливої скритності. Такі умови треба створити для вражливої дівчини на початку знайомства. І раптом здалося, ніби це освітлення дуже вдало дібрале перед самісінькою появою Корінни.

І ось вона ввійшла. У тонкій туніці, не застебнутій пряжками, а вільно накинутій, струнка, легка, з довгими косами. Своє волосся вона не заповила круг голови і не скрутила вміло у вузол, а розпустила, щоб воно спадало

з природною грацією і дозволило там і сям проблискувати білій шкірі. Вигляд у Корінні був неpretензійний, дівчачий. А проте ввійшла таки стильно, і поет Овідій написав згодом, що так могла ввійти до коханця Лаїса. Похвала це чи не найвища, бо грецька гетера Лаїса у своїй сфері вважалася найдосконалішим ідеалом, який будь-коли дано було побачити світові. Овідієві спало на думку ще й інше порівняння. Він написав: коли Корінна підходила до ліжка, вона нагадувала Семіраміду, чим підкреслювалося не стільки зовнішні чари, скільки емоційність дівчини. Так, одначе, поет висловився згодом, а тоді, коли побачив її в спальні, куди проникало сонячне проміння з-поза відхиленої віконниці, він просто подумав, що в неї чарівний вигляд.

Отож була вона гарна й знадлива, як Лаїса, і любострасна, як Семіраміда, і діяла з такою приголомшливою простотою та самовпевненістю, яка буває тільки в цариць або в молодих осіб. Власне, то була навіть і не самовпевненість, а швидше щось неусвідомлене й ненавмисне, сила самої природи, пружність постави, вільність ходи, свіжість і явність усієї дівочої істоти. Ця загальна ненавмисність вигляду й манери триматись сама собою становила зухвалий виклик. І якби тоді хтось запитав Овідія, чого йому так раптом заблаглося зірвати з Корінни туніку, він би не спромігся на вигадливі асоціації з Лаїсою та Семірамідою, а відповів би просто: бо Корінна є Корінна.

Туніка з прозорої тканини робила дівчину напрочуд спокусливою. Легкий муслін не приховував чарів тіла. Але Корінна все-таки воліла не розкриватися. Тим-то коханець зустрів лагідний опір, не такий-то справжній, щоб постало прикре враження незгоди, одначе досить природний,— у тих межах, яких вимагала стать. Опір цей швидше відчувався крізь прояви злагіднення й розкішного розслаблення, він полягав не так у спротиві перед коханцем, як у внутрішньому ваганні жінки. Вона опиралася й боролася, жадаючи програти, так наче в її збройному таборі від самого початку діяв прихований зрадник чи змовник, який би врешті-решт став господарем становища й радо проголосив капітуляцію. Овідій лише через багато років зрозумів, що такий перебіг любовної гри належить до канонів мистецтва, а тоді, дуже ще молодий, він одне відчував: цей спосіб найприємніший, а Корінна — чудова дівчина.

Тим часом стягнута туніка лежала на підлозі. Корінна у світлі, що просочувалося з-за віконниць, стояла оголена, й Овідій хвилину дивився на неї. Вона дозволила так оглядати себе, щоб сповнився ще один канон мистецтва, якого жодне з них двох тоді не знало.

Молодий поет був приголомшений. Його вразила бездоганність вроди, краса без жодного ганджу — принаймні так він описав це пізніше у своїй першій любовній збірці. Він знав, що жінка, аби справляти враження, повинна бути гарною, й що гарнішою, то краще. Поет гадав: досконала врода — це найголовніше, і не сумнівався, що саме цим він і вражений.

Насправді, одначе, його й далі вражала спокуслива присутність, ота вільність природи й пружність постави, з якою Корінна ввійшла зразу, і, може, найдужче його ошелешило те, що ввійшла вона так рішуче випростана, а тепер, позбавившись одягу, не ухилилася перед ним, не пригнулася, не сіла, ніяковіючи або соромлячись, і навіть не лягала, щоб покрити голизу, швидким рухом пригорнувшись до коханця, але відверто й невимушено стала. Коли жінка лежить, у неї зовсім не той вигляд. Тоді вона виставляє себе відповідніше до обставин і не в усьому правдиво. Містерія акту, достойна цього ймення, сповнюється лише в тому разі, коли жінка відкривається стоячи. Овідій не знав, що саме його зачаровує, й подумав, що то, мабуть, краса статуї, врода без жодного ганджу.

Оці руки. Плавність їх ліній. Вигин шиї, плечей. Який чіткий обрис, яка пружна поверхня! Яка соковита наповненість і гармонія форми! Оці перса, ці два осердя, що променяють на всю постать. Їхня кулястість. Нижче вузький стан і чудове овальне розширення тазу й стегон. Як розкішно заокруглений живіт! Такий він рівний і гладенький. Ноги круті, видовжують тулуб і несуть його легко й стрімко. Але стегна, стегна! Цей квіт фігури, контрастний від-

повідник до двох верхніх осередь візерунку, якими є перса. І на противагу до цих ясних кругів трикутний затінок. Завершення композиції чорним серпанком унизу, чимось напродиво тендітним і юним! *Quam invenile femur!* Які юні стегна! Чи не ця разюча молодість — найістотніший складник тих чарів, що забили дух поетові? А видовище прегарного акту й дівочих стегон тільки посилює перше враження й спонукало до більшого запалу.

Тільки хвилину вдивлявся поет у досконалу гармонію. Бо мінлива лінія плечей так і спокушала, щоб їх доторкнулись. А перса, ці горішні осереддя композиції, ще й гостро заакцентовані пипками, виділялися звабливою на дотик округлістю. Ідеальна витонченість форми викликала бажання торкнутися їх, пружність персів підохочувала до пестошів, а своєрідний вираз прищуклості й немовби готовності враз скочити, спонукав блискавично накрити ті пипки, аби не допустити до скоку.

Овідій написав, що перса Корінни в ту мить наче самі вкладались до рук. Тим-то він і доторкнувся їх долонями, але скоро пересунувсь до звуження стану, а потім до чарівного округлого живота, бо відчув, що ця краса теж потребує пестошів. Так само вабили стрілісті стегна, не кажучи вже про розширення над ними. Раптом виявилось, що в Корінні так багато чарівних місць. В очі впадали ознаки самої лиш краси, бридких рис геть не стало, жодного тобі ганджу чи вади. Ніщо не послаблювало жаги. Чарували не окремі ознаки вроди, а вся цілість, руки тепер прагнули схопити ту цілість, так наче жадали осягти ідеал. Він знайшов плечі, коліна й шию, наліг на широкий овал стегон і лона, і в цю мить зайшла якась зміна, стрункість постаті схитнулася і сам п'єдестал десь подівся. Коли коханець урешті пригорнув голі тіло Корінни усе вповні, було в його руках лише воно, тіло. Ідеальної повноти краси не посів і раптом забув про неї. Корінна лежала.

Що було далі, кожному ясно. «Хто ж не вгадає кінця?» — написав пізніше поет.

Втомившись, обоє заснули.

(Але, засинаючи, поет снував мрії, і ввижались йому різні речі, позбавлені внутрішнього зв'язку. Наприклад:

Корінна, Корінна, Корінна. По-грецькому Корінна має наголос на «о». «Коре» означає дівчина. Отож Корінна — це щось наче Діана. Кращого імені й бути не може. І справді, ввійшла сюди, як Семіраміда. Корінна і Семіраміда. Замість Корінни — Семіраміда. Чим не ідея? У Катутла вдалим вийшло ім'я Лесбії. Гарне й нагадує Сапфо. А Делія Тібулла? Відразу на думку спадає Аполлон. Чи Корінна — це не занадто скромно звучить? Семіраміда? Але ж вона не назве себе так.

У Беотії була поетеса Корінна. В неї нібито навчався Піндар. Та навіщо ці асоціації з поетесами? Корінна, Корінна, Корінф. Грецькою мовою Корінфос. У Корінфі жила колись чарівна Лаїса, і багато чоловіків кохало її. На жаль, Корінна теж кохає багатьох. Це може бути жажіттям. Цікаво, а який вигляд мала та Лаїса, коли прийшла спокусити Діогена? Божественний, мабуть. Корінна теж пречудова. Забороню їй зовсім зустрічатися з чоловіками. Ради безсмертних богів, який блаженний полудень! Лаїса. Звісно, це може бути доброю темою. Вхід Лаїси. Порівняти Корінну з Лаїсою. А потім тільки перелічити, що я бачив. Які плечі, які перса. Поезія усе змінює. Я лежу в обіймах Семіраміди. Вавилон. Корінф. Корінна. Але саме явище? Чи це може бути темою?)

Звичайно, Овідій і Корінна познайомилися давніше. В місті було чимало можливостей їм двом спіткатись. Одну з найкращих нагод надавав портик палатинського храму Аполлона. Цього портика, одначе, так прямо не називали, говорили просто: «зустрінемося під данаїдами». Бо там стояло п'ятдесят статуй, що зображували дочок Даная.

Це місто полюбляли з двох причин. Храм заснував чоловік, якого останні роки дедалі частіше титулювали Божественним, що нікого не дивувало, хоч він сам волів зватися Сином Божественного. Насправді він був лише сином сестри Цезаря, але мав право називатись Цезаревим сином, бо свого часу

Божественний Юлій його всиновив. По рідному батьку Октавію він успадкував ім'я Октавіан. Проте йому любіше було прізвисьце Цезар. На ту пору, коли закінчувалось будівництво на Палатині, він уже неподільно панував над світом, так само як і Юлій Цезар.

Овідій ще з дитинства чув про великі будівельні роботи на Палатині. Про них часто говорили, бо повсюдним було переконання, що Син Божественного захоче подарувати Римові щось незрівнянне. І новий Цезар не розчарував сподівань. Овідій саме мав змінити юнацьку тогу на чоловічу, коли врочисто й з належним розголосом відкрився храм Аполлона. Фундація і справді виявилася до пари фундаторові.

Основна частина будівлі була споруджена з білого мармуру, на даху поставили золочену колісницю Сонця з чотирикінним запрягом, а браму покрили розкішними барельєфами із слонової кістки. Статуя Аполлона всередині будинку була оригінальним витвором грека Скопаса. Поруч із Аполлоном стояли Латона й Діана інших грецьких майстрів. Ще одну мармурову статую Аполлона поставлено перед храмом — зображала вона бога під час співу з лірою в руках.

Увагу знавців мистецтва, одначе, привертав передусім споруджений на подвір'ї прегарний вівтар: повторені в бронзі чотири старовинні корови Мірона. Храм разом з подвір'ям був оточений широким портиком. Як будівельний матеріал тут теж використали пунічний мармур жовтавої барви, що де-не-де набирала помаранчевого відтінку з прожилками соковитого пурпуру. Поміж колонами портика стояло не тільки п'ятдесят данаїд, а й п'ятдесят їхніх чоловіків, рокованих на смерть, і, крім того, інспіратор цього міфічного злочину, батько Данай з мечем. Будівля в прямому розумінні слова сяяла, бо світлий мармур та лискучий метал справляли таке враження, наче все це створено з самого блиску й світла. Зате в портику панував присмерк, що не тільки з залятого сонцем Палатину, а й з дальших кварталів Міста приваблювало тих, хто жадав прогулятись або відпочити в холодку.

Свою популярність це місце завдячувало як божественному фундаторові споруди, так і відомому поетові Проперцію. Незабаром після відкриття храму Проперцій оприлюднив вірша про те, як він прогулювався під колонами портика. Його так зачарували архітектура й краса зібраних тут творів мистецтва, що він спізнився до коханої на побачення, отож саме цей вірш, написаний у формі любовного листа, мав послужити йому для виправдання. Оцінка славнозвісного митця стала ніби рекомендацією для публіки. Відвідини портика в певних колах почали вважати за доказ освіченості й доброго смаку.

Відтоді збігло кілька років. Овідій тепер дуже часто бував «під данаїдами». Приманювали його туди додаткові приваби. Передусім там він мав напихвати бібліотеку, точніше, дві бібліотеки: багатющу латинську збірню і не менш багату грецьку. Таким чином, поет міг з користю збувати там час, знайомлячись із матеріалами, потрібними для епічного твору про гігантів, який він збирався написати. Овідій провадив свої копітки студії, сидячи на мармуровій сходинці під однією з колон чи на п'єдесталі котроїсь статуї або й просто походжаючи круг портика з папірусовим сувоем у руці. Праця посувалася мляво, бо по суті Овідій приходив «під данаїди» лише оглядати парад вродливих римлянок.

А подивитись тут було на що. В ці квітучі роки щастя й миру, що їх дарував світові Син Божественного, жінки набралися такого шику й блиску, як і той світлий мармур Палатину. Оглядаючи щоденну прохідку римлянок у портику храму Аполлона, хтось би подумав, що оце проходить і виблискує сама новочасність. Відчувався добротворний вплив косметики й фінансів на вроду, набула поширення мода носити штучне волосся, так рясно вродило білявок. Щохвилини з глибини портика впливала якась чорноока вродливиця, шкіра якої була просвітлена вибілюючим зіллям, а на голові красувалась перука золотавого волосся, що його постачали на ринок рабині-германки.

Овідій попервах не дуже захоплювався цими коками, віддаючи перевагу

натуральному волоссю й природним зачіскам, відчував, що носити таку перуку — це немов ходити на Палатині під прапором нової, щасливої доби, яку подарував світові Син Божественного. Та коли краще придивився, ті коки почали йому вже подобатись, адже жінкам вони надавали прегарного вигляду, а він жив у період поступу.

Його це навіть тішило, як римлянина. Але найбільше вражав інший, здається, ще промовистіший вияв новочасности й загального розквіту. Це коли римлянки косметикою, біжутерією і всією своєю поведінкою показували на променаді, що досить їм захотіти, і вони можуть собі й те, й те дозволити, й хоч не відомо було, що, власне, мали б вони собі дозволяти, та одначе сама ця всеприсутність, спромога вільно розпоряджатись коштами впадали в очі. Отож коли жінки прогулювалися так невимушеною ходою, демонструючи накладні білі зачіски й спокійно сприймаючи погляди чоловіків, Овідієві знову спало на думку, що все-таки часи викрадання сабінянок уже минулися.

Одного дня під портиком з'явилась молода особа без коку на голові, але з характерним модним блиском, струнка й напрочуд промениста. Вона пройшла, не звернувши уваги на Овідія, за хвилину вигулькнула з протилежного боку портика — за однією з корів Мірона. Овідій мимохіть підвівся й рушив через подвір'я у тому напрямку. Дорогою, одначе, його збентежила думка, що він іде так рішуче, хоч сам не знає, куди й для чого. А тут ще, мов на лихо, біля незнайомої крутився якийсь опецькуватий коротун. Вона тим часом помітила Овідія і, мовби вгадуючи його мету, яку він сам ще не дуже усвідомлював, заметушилася й мовби аж трохи перелякалась. Незнайомка постаралася зникнути йому з очей, але невдовзі він знову завважив її під статуєю Даная. Кумедного опецька вже не було.

Овідій не знав, що робити. Дівчина стояла досить далеко. Він вагався — підходити до неї чи ні.

Врешті-решт вирішив передати їй через посланця коротенького листа. Написав його тут-таки віршем — подібні імпровізації ніколи не становили для нього труднощів, а йому ж зразу хотілося чимось зблизнити. Іменем не міг, бо його імені тоді ще ніхто не знав. Але треба було відрекомендуватися й водночас не допустити, щоб ці рядки нагадували базгранину якогось школяра-віршомаса. Отож уже в перших словах він зазначив: те, що ти читаєш, розкішна богине, посилає тобі Назон-поет, він побачив тебе й загорівся коханням. Далі йшло кілька вишуканих компліментів, а вже потім — прощу побачення сам на сам.

Хлопчина-посланець мав непомітно вручити листа. Якщо він зробить це незграбно, на нього чекає страшна кара, заявив Назон-поет. Мало того, що за незугарність йому пообривають вуха, так ще й бог Аполлон із цього храму відразу ж таки оберне його в сороку. Хлопчину, одначе, зовсім не треба було повчати. Доручення він виконав як слід і навіть відповідь приніс.

Не можна, писала Корінна. Не можна зустрітись. Чоловік! Він усюди посилає за мною цього опецькуватого євнуха. Життя не таке просте, як здається поетам. А вірш дуже гарний. Дякую. Далі йшла дописка, якої Овідій спершу не второпав: кінні перегони.

Євнух! Отже, то був євнух. Та й справді-бо, цей опецькуватий коротун скидався на євнуха. Так ніби служник своєї пані, а по суті шпиг при ній. І чоловіка вона має! Хто б подумав! Либонь, якийсь простак, коли в такий спосіб намагається встежити за дружиною. Дикун. Але як бути з євнухом?

Здавалося б, живемо в Римі, а тим часом тут панують перські звичаї. У Персії повно євнухів. Приміром, Багос. Убивця Артаксеркса Третього. (Чи ж не тема?) Гей, Багосе, послухай-но. Я поясню тобі дещо. Зрадливі дружини вертаються до чоловіків, а донощики кінчають у кайданах. Я сам бачив одного такого. Ноги аж сині. (Може, так? Як там не є, а це таки мотив. Але почати треба інакше.)

Гей, Багосе, послухай-но, — звертаюся до раба. — Хочу погомоніти з тобою коротко й до речі. Май трохи розуму й заплющ очі на забави твоєї гос-

подині. Домовляємось: як ти їй, так і вона тобі. Воля в обмін на волю. Потримаєш тільки язика за зубами й заробиш собі звільнення. Ну то як, Багосе?

Пробуймо далі. Ставитиму його в різні ситуації. Наприклад, господиня дістає листа. Ти повинен бути впевнений, що це від матері. Або господині конче треба відвідати хвору приятельку. Ти не маєш і тіні сумніву, що господиня йде саме до неї і що та жінка дуже заслабла, дарма що бадьориться. Відвідини затягуються. Це тебе анітрохи не обходить. Ти собі чекаєш десь у кутку, схилиєш голову на коліна й любісінько хропеш. (Це мені видалося. Чисто як у Горация, хоча раби звичайно так і сплять.) Але припустім, Багосе, що ти мимоволі став свідком дечого і тобі здається, наче ти щось знаєш. Завдяки цьому маєш певні прибутки й відповідну повагу, поки не викладеш своїх вражень господареві. Тож будь мовчазним свідком. (Треба простіше й більш образно.) Такий мовчун як сир у маслі качається. Хто ж його бодай пальцем торкнеться? Він має силу. Закріпившись на такій позиції, раб по суті держить у своїй владі весь дім. А його становище серед челяді? Він може спокійно кинути всій цій зграї: ану цитьте мені, щоб я вас і не чув, брудні почвари!

Тим часом набігають заощадження. Вони стануть у пригоді, коли наш любий Багос доробиться волі. Бо ж надійде і така хвилина: пані в обіймах чоловіка попросить уділити трохи ласки євнухові. Чоловікові очі зайдуть сльозою, і вже справу залагоджено. А можливе й протилежне — пані в обіймах у чоловіка зітхне: віриш наклепам якогось ланця! Чоловікові очі зблиснуть гнівом, і він заявить: нехай же цей брехун дістане, що заробив! (О, тут якраз місце для того образу з ногами в кайданах. Але чи це не занадто тривіально? Може, вдатися до міфології? А що, до речі, свідчить про це релігія?)

Юнона наказала Аргусові стерегти вродливу Іо, Аргус за свою сумлінність поплатився життям, Іо стала богинею. (Чи це слід розуміти як мораль?) Тантал забагато базікав. Тепер мучиться довічною спрагою. (Яке це має відношення до нашої теми?) Я одного певен: чоловіки не люблять дізнаватись про пригоди власних дружин. І одне бачу: щасливе туркотання подружньої пари. (Гірше бачу себе на цьому тлі.) А про Багоса напишу. (Просто євнухові дістається хлоста, а вона спить з чоловіком.) Проте на часину не стало біля неї опікуна, кудись вона його вирядила. Коли б він якнайдовше не повертався, я б уже, може, й поцілував її!.. О боги! Кінні перегони! Все ясно.

Отож Овідій і Корінна познайомилися до того, коли вона постала перед ним гола й несказанно гарна, мов статуя, й коли опісля, потомившись, заснули обоє. Якби такі полудні траплялися щодня! Але поки до цього дійшло, скільки ж було ускладнень на вагань! Де, коли, хто? Хто вона? І хто він? Де їм зустрітись? Чи не на кінних перегонах?

І справді, зустрілися вони саме там.

Не встигли сісти, як Корінна завела мову про змагання. В неї були свої улюбленці, яким вона бажала перемоги, і дуже цією справою захоплювалась. На полі тим часом нічого не відбувалося. Коней і квадриги ще не вивели, а глядачі тільки-но сходилися.

— Я не задля коней сюди прийшов,— прошепотів Овідій. — Але нехай твій виграє. Я прийшов, щоб бути з тобою і сказати, що тебе кохаю.

— Ет! Краще подивись, як знаки тут стоять. Коли ти в цирку, то повинен думати про квадриги.

— Отож я думаю й шкодую, що не їжджу на арені. Ти б тоді не спускала з мене очей.

— Будь ласка, можеш їхати. Хотіла б я знати, чи ти б виграв.

— Ні. Під час перегонів побачив би тебе, випустив би віжки з рук і так застиг би, як укопаний.

— Тра-ля-ля, Овідій Назон поет! А що ж той поет пише?

— Та різне. Гекзаметром про гігантів.

— Про гігантів? Нудота. Я не збираюсь такого читати.

— Зовсім не нудота. То буде алегорія. Юпітер переміг гігантів.

— То й що?

— А те, що хіба Божественний Цезар, син Божественного, не нагадує Юпітера?

— А-а, розумію.

Вона блимнула на нього й нараз змовкла. Ставало дедалі людніше. В неї хтось примостився з другого боку. Овідій присунувся ближче до Корінни: й нараз йому пересохло в горлі, й ошпарило гарячим. Не міг спокійно всидіти. Найдужче непокоїло його, чи той другий сусід не треться об Корінну. Вона запитала, чого він так крутиться. Та ні, чого б це, а от чи їй зручно? Бо в цирку так уже заведено сидіти, близьенько, пліч-о-пліч у ряду, і нема чого відхилити голову, ніде вона не дінеться. «Ну, ну, нехай собі поет не видумує зайвого».

У цю мить Овідій сам обернувся й побачив, що коліна якогось чоловіка, котрий сидів ззаду, у вищому ряді, доторкаються пліч Корінни. Не схоже було, щоб той тип напрошувався на сварку, просто тиснява ставала дедалі більшою, але в Овідія з'явилося прикре відчуття, ніби щось його душить ізсередини. З хвилину сиділа в ньому ця давучка грудка, і він не знав, що робити. Але незнайомиць, певне, завважив непорозуміння, бо незабаром відсунувся.

Овідій полегшено перевів подих. Його ще дужче завабило до Корінни. Вона була в легкому білому плащику, чи, точніше, в накидці з тонкої вовни; таке вбрання вважалось вільним. Одначе у згоді з модою стрій цей сягав досить низько, а зараз, опущений аж до стіп, крайчиком подолу черкав землю. Овідій раптом вирішив, що плащ може забруднитись, і порадив трохи підтягти його. Він запропонував свої послуги.

— Ага,— відказала вона,— будь ласка, бо мені жарко.

Напіввідслонивши її ноги, Овідій увесь ізнов затремтів, та тільки лизнув губи й подумав: Аталанта... Але не через те пригадалась йому Аталанта, що про довгі й прудкі ноги тієї бігунки взагалі багато говорилось, а просто у зв'язку з одним зображенням. Колись Овідій побачив Аталанту на грецькій вазі — там вона була змальована в любовних обіймах з Меланіоном, і цей образок, як пізніше виявилось, надзвичайно міцно засів у його пам'яті. Коханці були зображені в дуже соромітливій позі, з особливим замилюванням художник виписав славнозвісні Аталантині ноги. Овідієві й досі стояла в очах та сцена. Раптом йому сяйнуло, що те саме він би міг зазнати з Корінною. Від цієї думки аж голова пішла обертом, Овідій ніби оглух. Корінна щось говорила, але він не чув, пам'ятав тільки те, що вона перед тим сказала:

— Мені жарко.

— Що, що? Жарко? Може, помахати віялом? — Але ніякої такої великої спеки нема, тож, може, це не через жароту, а через мене, може, це кохання.

— Стривай, сіла якась порошок на твою туніку, стривай, осьо на коліні, я зніму.

— Цить,— прошепотіла Корінна.

— А що?

— Та тихо будь, виносять статуетки богів.

І справді, вже виносили статуетки богів. Це була узвичаєна врочиста церемонія, що передувала початкові змагань. Пролунав заклик «favete linguis» — стриматись від розмов. А коли проносили статуетки, то деяких з них глядачі зустрічали оплесками. Овідій утнув дотеп, що плескатиме лише Венері, а не Марсові, наприклад. У нас тепер мир, а кохання, мабуть же таки, винайдено не під час війни. Врешті він змовк і став чекати на появу Венери. Процесія була велична: тепер видовища й усілякі врочистості ставали щораз бучніші. Ігрищами цими опікувався претор, тож він очолював процесію. Далі з'явився почет верхівців, парадом виступали піші колони юнаків, ішли танцюристи й флейтисти. В Овідія з думки не сходила Корінна, і на процесію він не дуже звертав увагу. Коли показалася Венера, він озвався: мої молитви почуто; ти бачила, як Венера кивнула мені головою на знак згоди? А ти?

Виїхали змагальники. Перед глядачами дефілювали колісничі в різно-

барвнису вбранні. На спортивній вартості тих чи інших кольорів Овідій розумівся абияк. Йому було однаково байдуже і до «червоних», і до «білих», і до «блакитних», але Корінна аж підскочила на ослоні, коли з'явилась квадрига того гурту, за який вона вболівала. По-дитячому щирими жестами вона виявляла своє захоплення й радість, Побачивши якихось визначних майстрів, Корінна почала щось вигукувати, плескати в долоні й з цілковитою безтурботністю двигтяти ногами, що трохи збентежило Овідія.

Ноги, ноги — ці ноги занадто вже рухалися. Він помітив, що в неї трохи зависоке сидіння. Тоді Овідій постарався, щоб вона бодай сперлася підощвами на перегородку, яка відділяла їх від попереднього ряду. Він сам в усьому завинив, бо ж перед тим подарував Корінні подушечку, спеціально для цієї мети придбану в крамничці біля входу до цирку. Йому хотілося, щоб дівчині було зручно сидіти: змагання мали тривати два дні, а ослони були тверді. Тільки ж він забув купити підніжок, якимось не спало це на думку. Закортіло, бач, зблиснути своєю шляхетністю, а вийшло невдало. Хто ходить з жінкою до цирку й розсиджує там, повинен знатися на цих справах. Але, може, буде перерва, тоді він і купить підніжок. Так навіть ефектніше вийде.

Корінна помітила, що Овідій притих. Вона зиркнула на нього й спитала, звертаючись уже на ймення, про що це Публій так задумався. Мабуть, про тих гігантів, еге ж?

Овідій глянув ледь самовпевнено. Ще не знав, чи опублікує поему про гігантів. Перед ним щонайменше два шляхи. Він вагався між трагедією та елегією, стояв як на роздоріжжі, а трагедія і елегія вабили його в різні боки, немов дві кокетки.

— Ого! Ти як той Геркулес,— мовила Корінна.

Овідій трохи розгубився.

— Таж це Геркулеса так вабили чеснота й розкоші, що він мало навпіл не розірвався. Ти, певно ж, читав Продіка?

— Читав, аякже.

— А Ксенофонта?

— Теж.

— Тоді, що ж тобі не ясно?

«О, ради Юпітера! — подумав Овідій— Бачу, вона ще й освічена».

Тим часом дефілада вже скінчилась. Арена спорожняла. Перша черга квадриг чекала на старт. Претор наказав просурмити сигнал і посмиком мотузка усунути ґратки з усіх загород, за якими рівною шерогою стояли готові до бігу запряги. Мали відбуватися ще й інші змагання, але перегони квадриг Корінну цікавили найдужче. Тільки тепер далася взнаки справдешня її вдача. Дівчина скидалася на молоде звіря, коли сиділа така зосереджена й пружна, задивляючись у миготливі хребти коней, мовби щохвилі могла зірватися за ними навздогін. Ці напіврозтулені вуста, цей її віддих! Видно було, як вона схвильовано зціплює кулаки, хилиться вперед і вся аж вигинається щоразу, коли квадрига мала взяти знак, себто свого роду бар'єр, що його належалося спритно обминути. Правила вимагали не зачепити знак, але проїхати якомога ближче до нього, майже торкаючись нестійкої споруди з трьох стіжкуватих каменів. Змагуни повинні були подолати за кожним кругом дві такі перепони, а вся відстань складалася з семи кіл. Фаворит Корінни вів квадригу напрочуд уміло. Він хвацько здійснював оці небезпечні віражі побіля знаків і назагал у цих місцях мав перевагу над суперниками.

— Навіть коні знають, чого ти хочеш! — гукнув Овідій до Корінни.

— Що? Що ти кажеш? — запитала вона.

— Кажу, навіть коні не можуть опиратись тобі.

І справді, до кінця змагання лишилося тільки півкола, а її улюбленець, хвацько обминувши тринадцять віх, вів перед. Здавалося неможливим, щоб хтось міг ще його наздогнати. Ось уже наближавсь останній знак, цирк стрясався від оплесків, усі посхоплювалися з місць, а обранець Корінни, жадаючи гарантувати собі безперечну перемогу, цього разу повів квадригу по-інакшому, обережніш. І враз Овідій почув одчайдушний вигук проїнятої жахом Корінни:

— Лівіш!.. Лівіш!..

Сталося-бо щось дивне — коней передовика немовби відкинуло від бар'єру. Йому треба було рвучко потягти віжки ліворуч, а він не встиг! Замашисто звернув у правий бік, дозволивши тим самим своєму наступникові блискавично й з неабияким ризиком узяти віражі і, на подив публіки, виграти на самій меті.

— Чистий нестелепа, цей твій фаворит! — вигукнув Овідій. — Не знати навіть ми вболівали за нього.

— Він класний гравець! Тільки в останню хвилину перемудрив.

— Ну, можливо, іншим разом він і переможе.

— Ні! Я хочу, щоб він переміг сьогодні. Повинні переграти перегони.

— Переграти?

— Так! Так! Ти чого чекаєш? Знімай тогу й підкидай!

Існував звичай перегравати гони, якщо така була воля значної частини присутніх. З цією метою глядачі на арені вимахували тогами. Нічого не думаючи, Овідій підкинув у повітря свою тогу. Він завважив, що тут і там глядачі роблять те саме. Зчинився неймовірний галас, і враз над усім цирком завирували тисячі білих одінь, а ревище натовпу чути було, мабуть, аж у садах за Тібром. Той підозрілий сусід Корінни, що сидів по другий бік, деколи надміру близько присуваючись, теж почав розмахувати тогою.

— Зіпсує тобі зачіску,— мовив Овідій,— нахили голову. — І раптом осмілівши, обняв Корінну за шию. Жінка без опору дозволила пригорнути себе.

— А бачиш,— вигукувала вона,— бачиш, доведеться їм переграти гони!

Звичайно, доведеться переграти, але Овідій горнув до себе Корінну й серед цього загального шарварку, маєва полотен, посвистів і криків одчував її теплий запах, порухи грудей, віддих і биття серця, йому передавалися ці струми живого тіла, і чи не вперше промайнула думка: нехай переграють гони й нехай уже той невдаха таки виграє. А на арені знову відкрилися загразовані заслінки й знову на біговій смузі зарябіли ті самі різнобарвні квадриги з колісничими в різнобарвних строях. Овідій був такий збуджений, що не міг зосередити уваги на ході змагання. Він прикипів до плеча Корінни, чув розтелесовану публіку, а в голові у нього стояв суцільний гул.

Той, кому зичили перемоги, здається, таки вигравав. Знов добігло до кінця останнє коло, юрба гойднулася і схопилася з місць. Вищання коліс, хмара піску, карколомний заворот біля знаків і перемога, перемога,— він перший! Корінна шаленіла.

Що ж, її жадання сповнилося, тепер якби ще моє, якби ще моє!

— Корінно, скажи: а як буде з нами?

Вона нічого не відповіла, тільки придивлялася до витонченого й блілого напівхлоп'ячого обличчя Овідія. Тривало це досить довго — може, вона тамувала сміх, бо уста її ледь помітно тріпотіли. Потім вона повільно зімкнула повіки, злегка зашарілася і так на хвильку нерухомо застигла з опущеними повіками.

— Дякую,— прошепотів Овідій,— у цирку мені й цього вистачить, а по решту я прийду в інше місце.

На перегонах не було євнуха. Де він подівся? Чи його вже підкуплено? Ні, євнуха не підкупили, швидше можна сказати, що вдалося приколисати його пильність (див. «Любовні елегії», книга друга, елегія третя). Скидалось, однак, на те, що Корінна взагалі не має ніякого чоловіка. Принаймні оця Корінна з перегонів.

А проте Корінна-Лаїса чи Корінна-Семіраміда,— з якою Овідій так любобо заснув спекотного полудня, теж не справляла враження чиєїсь дружини. Якщо й можна про цю молоду жіночку подумати, що вона когось має, то не так чоловіка, як чоловіків. Постає отож питання, чи не слід чоловіка Корінни про всяк випадок узяти в дужки?

Але ж, але... Коли зайшла мова про подружжя, то постає ще одне питання, якоюсь мірою симетричне до питання про чоловіка Корінни, а саме: чи не мав Овідій дружини? Це було б у його стилі. Не те, щоб він пропадав за

подружнім життям як таким, де б там, а з огляду на закони мистецтва. Ну от хоч би й самі подумайте: з одного боку, Корінна й чоловік, або, вірніше, можливість чоловіка, чоловік у дужках, чоловік як поняття, а з другого боку,— Овідій — і що? Порожнє місце, композиційно не використана прогалина. Аж проситься, щоб заповнити цю прогалину дружиною. А треба пам'ятати, що темою може бути будь-яка дійсність. (Для прикладу: от спання з Корінною ополудні, Багос, кінні перегони, чоловік.) Тоді як тема іноді має пристосовуватись до вимог композиції, себто життя мусить укладатися згідно з вимогами форми, себто для симетрії Овідій повинен мати дружину. Скажімо інакше: Корінна і (чоловік), такий у дужках, непевний, чоловік-мотив, власне тільки запрошення до варіації на тему чоловіка. То він є, то його нема. Цього мало. Чи (чоловік) не міг би зазнавати більш різючих перетворень, чи цей мотив не міг би ще ефективніше миготіти, допускаючи перетворення на щось протилежне, одне слово, чи не міг би (чоловік) Корінні стати (дружиною) Овідія? Це, у свою чергу, викликало б ланцюг дальших перетворень і несподіванок, стільки похідних парадоксів та фігур, такі антитези! Риторика, риторика! Самий її ідеал, риторичний абсолют! Оце вже не життя переходило б у поезію, а поезія в життя. Риторика, мистецтво двозначного вираження думки, становить душу поезії. Якби спромога підпорядковувати життя засадам риторики, то це був би справжній тріумф мистецтва над буттям.

А проте, є й утруднення. Головна перешкода зовсім не в тому простому факті, що можливе в уяві не завжди випадає здійснити насправді. Суть труднощів полягає в дечому іншому. Те, що здійснено, перестає бути об'єктом для уяви. Бо от припустімо, що Овідій має дружину. Ну й що з того? Яка ж тут двозначність? Швидше банальність. Ускладнення в домі? Та звичайно. Але нам ідеться про ускладнення поетичної уяви, а це вже виключало б ординарну реальність дружини. Отож якби Овідій мав дружину, таку собі звичайну, без думок, то він повинен був би про неї мовчати в творчості, принаймні до часу, поки мав справу з Корінною, оскільки співвідношення *Корінна з (чоловіком у дужках) і Овідій з дружиною без дужок* з будь-якого погляду неповновартісне. Хіба що ту дружину якось би вдалося перетворити, приміром, на (Багоса).

Чимало цих дужок і умовного способу, а тим часом постає просте питання: чи таки мав Овідій дружину?

У дійсному способі справді мав («Скорботні елегії», книга четверта, елегія десята). Проте він твердив, що це була не така дружина, якої він заслуговував, що вона була непотрібна і взагалі ні до чого. Вона становила тільки короткочасне непорозуміння в його житті.

Ну добре, але ж навіщо він мав цю дружину, яка ні до чого була в його житті, і навіть як складова частина літературної композиції цікава була лише з видимості, інакше кажучи, була ні до чого і з поетичного погляду?

О, це вже питання обставин. Тут маємо для різноманітності пасивну роль. Дружина була Овідієві дана. В певні епохи багато речей буває даних, а за те, що дано, не відповідають. Тільки чи таке звільнення від відповідальності поширюється на особисті справи? Це по-перше. А по-друге: дана Овідієві? А хто її дав?

На жаль, саме в тому й суть, що можна сказати, *хто* дав. Дружину дав стиль доби, який сам, у свою чергу, є даним. Що ж до стилю, то його не накинув добі сам Октавіан. Ніхто не наважиться твердити, ніби нещасливу дружину дав Овідієві Син Божественного.

А з Октавіаном було так. Ще до того, як Овідій одружився, Син Божественного явив суспільності, так би мовити, два способи ставлення до подружнього життя. Року 38-го, коли Овідієві минало п'ятий, а Октавіанові на двадцять більше, по всьому Римі голосною луною відбилосся сміливе поведіння молодого Цезаря супроти Тіберія Клавдія Нерона. Цей Тіберій Клавдій Нерон опинивсь у політично скрутній ситуації, бо раніше зв'язаний був з противниками Октавіана і в їхніх військових таборах засідав не в одному штабі. Врешті-решт, одначе, не бачачи іншого виходу, він повернувся до

століці й віддає на ласку Синові Божественного. Державний лад після смерті Юлія Цезаря ще не усталівся, й країну стрясали численні заворушення. І от при якійсь нагоді Октавіан познайомився з дружиною Тіберія Клавдія Нерона. Вона називалася Лівія і в той час була при надії. Незважаючи на свою вагітність, Лівія справила на Сина Божественного різке враження. Це був один з тих випадків, коли чоловік уздріває жінку й усвідомлює собі з цілковитою ясністю, що перед ним його суджена.

Дійшло до розмови з Тіберієм Клавдієм Нероном. Октавіан виклав справу без манівців. Лівія повинна стати його дружиною, а Тіберій повинен відсторонитись, задля чого він має взяти розлучення, не чекаючи народження дитини. Тіберій Клавдій Нерон прислухався до цієї пропозиції і взяв розлучення. Лівія і Октавіан відразу ж одружились, і шлюб їхній виявився тривалим і дуже щасливим. У поведінці Октавіана можна було доглядити риси шантажу, якщо враховувати минуле Тіберія, поставленого перед таким категоричним ультиматумом. На перший погляд це ніби свавілля, хоч насправді воно не зовсім так. Кінець кінцем у таких справах найбільше важить готовність жінки, отож у принципі Октавіан не дуже й заслужив на догану. Сина, коли той народився, чесно віддали батькові, а сам Тіберій Клавдій Нерон до кінця життя не зазнавав жодних утисків. Цей особистий приклад, що його Божественний дав суспільству, ніби закликав з порозумінням ставитись до потреб серця, підважував звичаєві забобони й пропагував, можна сказати, незалежність почуттів.

Але через десять років, десь тоді, коли закінчено спорудження палатинського храму Аполлона, Октавіан дав своїм підданцям другу, вже формальну директиву в ділянці шлюбу й родинного життя, яке цього разу прибрала силу обов'язкового закону. Законодавчим шляхом запроваджувалися привілеї для одружених чоловіків і певні утруднення для всіх, які не пошлюбилися до двадцятип'ятирічного віку. Законодавець, ясна річ, розумів, що не можна накинути людям примусовий шлюб, але він принаймні нагадував, що подружній стан є громадянською повинністю кожного, і до виконання цієї повинності відповідним чином заохочував. Хто мав на оці урядову кар'єру, той тепер мусив розраховувати на труднощі, якщо він не схоче виявити послуху перед приписами закону. І особливо повинні були усвідомити собі всю серйозність обов'язку ті юнаки, що готувались до державної служби. Йшлося про те, щоб ці молоді, часто легковажні ще люди не думали, ніби родина не тільки свого роду співжиття чоловіка з жінкою, яке одним може подобатись, а іншим ні, залежно від особистої вдачі.

Законодавець підтримував інституцію шлюбу як підставу родини. На противагу до випадку десятирічної давности, коли Октавіан своїм прикладом продемонстрував світлу ідею терпимости й виступив на захист свободи почуттів, тепер він порушував глибшу проблему, звертаючи увагу на суспільну відповідальність громадян за стан їхнього родинного життя, а отже, і за розвиток життя всієї країни. Так розуміючи це питання, він обстоював міцність родини. Але цей новий підхід аж ніяк не суперечив попередньому, хоча де-не-де й силкувалися підкидати злостиві натяки. Адже цього разу Октавіан Август освячував свій закон належним особистим прикладом. Його законний шлюб з Лівією був просто взірцевий. Проте суспільство не дозріло до сприйняття Октавіанових ідей. Суспільство часто виявляється недозрілим до того, щоб сприймати далекосяжні й розумні закони, які для його добра придумують великі реформатори. Коли Октавіан спробував запровадити в життя свій добромисний закон, перед ним почали громадитись такі численні труднощі, що довелося непомітно відмовитись од цього наміру.

Тим часом, однак, молодий Овідій став перед лицем прикрої необхідности. Його не спокушали ні одруження, ані державна служба. З дитячих літ він віршував і цікавився по суті лише поезією.

Але — батько!..

Батько занепокоєно дивився на літературні захоплення Публія. Без угаву точилися розмови:

— Сину любий, я хочу для тебе тільки найкращого й бажав би, щоб ти мав талант Гомера. На жаль, і це треба собі усвідомити, другу «Одіссею» ти навряд чи спроможешся написати. А чи ти чував коли-небудь про маєтність Гомера? Отож-то! Поезія це не фах. І щодо одруження: від нашої садиби в Сульмоні до Фелісків і тамтешніх садів твоєї нареченої, мій сину, досить далеко, щоб ми могли не зважати на зиски від їхніх яблук. Це смішні дрібниці й дешеві розрахунки, про які я й говорити не хочу. Ми вершники з діда-прадіда, а не з призначення, і можемо знехтувати клаптем землі. Але ми не можемо знехтувати закони Божественного, і це ти повинен зрозуміти.

Син несміливо опирався:

— Я ще не маю двадцяти п'яти років, далеко мені до того віку, та й, кажуть, що той закон взагалі скасують, краще почекати, навіщо одружуватись отак завчасно?

Батько налягав:

— Можеш бути певний, що твоє одруження зарахується на твою користь, хоч би навіть і скасували закон. А в тебе ж усе ще попереду, Публію, ти дуже здібний і можеш далеко піти, можеш колись доскочити й префектури Єгипту.

Авжеж, подумав Овідій, оце ж допіру один поет відійшов од тієї посади. Першим префектом Єгипту був завдяки дивному збігові обставин поет Галл, котрий, одначе, викликавши невдоволення Октавіана, нещодавно наклав на себе руки. Подейкували, що під впливом надміру влади йому голова пішла обертом і він наказав споруджуватиobelіски на свою честь. Невже батько не знає про це?

Але так чи інакше, а дружина була дана Овідієві, незважаючи на мало не підлітковий вік його. Що ж стосується служби, то згадка про префектуру Єгипту могла бути, звичайно, лише ефектним педагогічним прийомом, який мав здобути юнакову увагу і поза межі фантазії, власне, не виходив. Та й уся ця справа, безперечно, варта того, щоб узяти її в дужки. Найнижчим щаблем урядової кар'єри була скромна функція в міській управі; саме там і опинився згодом Овідій: на посаді члена колегії трьох. Саме собою це призначення не мало ніякої особливої ваги, але як на тодішні літа Овідія здавалося значним досягненням. І воно принесло радість батькові, котрий завважив у ній добру прикмету подальшого просування сина по службі.

За цих усіх обставин Овідій підтримував якісь непевні зв'язки з Корінною. Слід було б запитати, коли ж вони таки познайомилися: чи перед його одруженням, чи вже після шлюбу з фелісканською нареченою? Зустрічі коханців від самого початку мали трохи таємничий характер, що цілком зрозуміло, коли по п'ятах за ними снував євнух, а в Корінні був чоловік. Проте деякі ознаки дозволяли припускати, що ніякого чоловіка вона не мала. На перегонах Овідій і Корінна часом поводитися так, ніби цьому побаченню не передував обмін листами, і навіть ніби то була їхня перша й зовсім випадкова зустріч. Не можна з певністю сказати, чи вони мусили створювати таку видимість, чи й справді зустрічалися тут ненароком.

Але змаганнями тими керував претор. Ця деталь свідчить, що перегони не могли відбуватися перед 22 роком, оскільки до того року такі ігрища завжди очолювали еділи. Овідій мусив знати основні функції урядовців і попри всю свою неухважність не міг узяти едила за претора. (Зрештою, кожен же бачив, хто в'їжджає на чолі процесії.) Якщо то діялося 22 року, Овідій мав уже двадцять один рік. Чи не запізно для першого роману схильного до любовних захоплень юнака? В очах його зберігся інший образ початку, першої зустрічі й залицяння. Згадуючи ті хвилини, він не міг стриматись від сміху, такою кумедною видавалась його вікопомна пригода.

Тріумф переможного полководця трапляється не щодня. А саме відбулася ця рідкісна врочистість. Уздовж усієї траси, якою мала пройти процесія, від Марсового Поля до Капітолію зібралися величезні натовпи. Де-котрі хлопці повилазили навіть на дахи. Серед жартів і веселих вигуків видирались, на що тільки змога, а оскільки де-не-де вони силкувалися втягти

за собою й дівчат, то не бракувало й писку. В тисняві погубилися родини. З тріумфальною процесією найкраще запам'ятав Овідій колісницю полководця з запряженим у неї четвериком сніжно-білих коней, та полонених царів, що їх вели на золотому ланцюгу. Вони йшли в останню дорогу, знали це і були бліді. Найвиразніш засіла йому в пам'яті дівчина, яка саме в ту мить, коли проходили царі, протиснулась крізь юрбу й стала поруч з Овідієм, питаючи, хто це такі з путами на шиях. Питання вона задала не Овідієві, а швидше всім і нікому, от просто так вигукнула собі:

— А ці люди хто такі?

Овідій і сам не знав, яких царів вели. Зате приглянувся до дівчини. Молоденька, білява, струнка. Коге, подумав він по-грецькому, дівчина, Корінна, Діана. Хто ці бранці? Назагал відомо, що якісь ворохобники з північних чи східних околиць держави, але як їх звати й хто вони такі, Овідій не мав уявлення. У варварів здебільшого такі чудернацькі імена, що навіть і не вимовиш тих шиплячих та булькітливих звуків, де вже там, щоб запам'ятати. Нехай собі будуть хоч би й іспанцями або княжатами бунтівливих галлів. Це байдуже. Дівчина така чарівна, а ті царі все одно за кілька годин помруть. Тож яке значення мають їхні імена, коли й вони самі, власне, якщо й існують, то вже тільки в ролі понурої оздобы процесії? А якби їм вигадати імена, титули й царства? З Корінною варто поговорити. Отож — той, що посередині, зветься... Й Овідій прошепотів дівчині на вухо якесь чудне ім'я — воно й справді належало владареві одного народу, тільки що той владар не міг іти в почті тріумфатора, бо встиг загинути на війні. Ті, що збоку від нього, це... Овідій дедалі сміливіше називав різні варварські імена, які чув останнім часом. А коли пам'ять не підказувала нічого підходящого, він тут-таки й вигадував щось.

Корінна зацікавлено слухала: новий знайомий виявився не тільки чудово поінформованим, а й на диво красномовним, хоч і здавався надто вже юним і надміру червонім, коли вділяв таких докладних пояснень. Потім несли написи з назвами завойованих країн, рельєфні карти захоплених територій, краєвиди міст, гір, річок та інші зображення. Овідій, виявляється, знав безліч sensationних подробиць із життя тих далеких сторін. Йому багато що було відомо про фантастичні скарби, які десь там познайдено, а ще більше про нещасливу долю жінок тих царів. Дівчина була просто заворожена. Так розпочався їхній роман.

Але ті назви... Ті країни й міста... Що, власне, їм тоді показували? Овідій любив опісля згадувати той тріумф. І часто розповідав про нього щоразу в трохи інакшій версії. Він ніколи не називав імені тріумфатора, хіба що вжарт або натяком, а найбільше уваги приділяв своєму успіхові в незнайомій дівчині. Яких казкових історій він тоді понавигадував! Приятелі були б лягли покотом зі сміху. А як слухала вона! Овідій купив її вигадкою, витворами легковажної уяви, але стільки наїмпровізувати — це таки добряча втіха. Він відчув себе людиною з більшими можливостями, ніж сам тодішній тріумфатор, переможець (сарматів чи гетів, так-так, начебто в тих краях, десь над Дунаєм точилася війна). Отож мав таке відчуття, ніби перевершує самого тріумфатора, бо ж і полководець, і він, кожен у своїй сфері, силкувалися справити враження. Цілі тріумфаторів і спокусників, по суті, однакові, схоже, й задоволення — теж. Але для того щоб справити велике враження, не конче командувати легіонами, вистачить мати до своїх послуг фантазію й хист навіювання.

Від Овідія годі було довідатись, під час чийого тріумфу сталась ота його пригода з Корінною. В його розповідях власні імена часто-густо змінювалися. (Сармати? Гети? Дунай?) Але ж ні, то були іспанці. (То, може, тріумфував переможець іспанців Секст Апулей 25 року?) Також ні, тріумфатором був хтось інший. Ішлося швидше про якийсь край на сході, про Далмацію, ні, Дацію, здається, чи то Мезію. Я був тоді зовсім молодий, ще хлопець.

У двадцяті роки — а знайомство мало відбутися саме в цей період — відзначали кілька тріумфів. Овідій міг брати участь у кожному з них. Чи він повторював свої витівки багато разів і всі тріумфи перемішались у голові?

Але якщо він у такий спосіб познайомився з Корінною, то це було, безперечно, під час одного певного триумфу, не знайомився ж він з нею знову й знову! Якби знати ім'я триумфатора, то можна було б точно встановити момент, коли почався роман. Бо триумфи фіксувались у спеціальних державних календарях, а таблиці з відповідними датами збереглися до наших днів.

Це могло бути, наприклад, так. Року 27-го триумфував Марк Ліциній Красс, проконсул Македонії. Овідієві минало шістнадцятий. Він ще не голивсь, але вже ходив у чоловічій тозі. Молоді люди не голили заросту, така панувала мода. Мало хто з римлян до ладу розумів, яких перемог, де і над ким домігся Красс. Єдине, що ті перемоги були численні й значні, хоча триумф відзначався з запізненням, чи не внаслідок вагань Октавіана, котрий неприязно дивився на блискучі успіхи проконсула Македонії і довго зволікав, перше ніж дати йому дозвіл на триумф. Про Крассові завоювання говорилося досить стримано. Доходили звістки про переможний похід через Фракію, про розгром бастарнів, потім про даків, гетів, про міста, здобуті над Чорним морем, згадували, врешті, таку рідкісну назву, як сармати, одначе всі ці досягнення Красса не дуже рекламовано.

Овідій стояв на вулиці й приглядався до триумфу, маючи вельми невиразне уявлення, на честь яких бойових акцій відбувається вчистість. Згрубша беручи, під панування Риму перейшов чи не самий край світу. Мезія? А що це за країна? Чи їдять там людей? Що не кажіть, а далі на північ то вже тільки Таврида з храмом Діани, якій приносять людські жертви. Ланцюг асоціацій: Таврида, Іфігенія в Тавриді, прибуття Ореста, залляні кров'ю вівтарі, брат жриці дивом уникає смерті. Ні! Мезія і Таврида — це не для мене. Саме проносили таблицю з написом: «ТОМИ». Якесь місто. Я ніколи й не чув про якісь там Томи. Але Корінна запитала, чи не звідтіля привозять бурштин. Бо якраз показався краєвид — місто лежало над морем. Бурштин? Овідій не знав, від кого дістають бурштин, від сарматів чи від германців. Отож про всяк випадок відповів: якщо йдеться про намисто для тебе, то я ладен поїхати й привезти.

Або, наприклад, інакше. Триумфував сам божественний Октавіан. Святкування було куди бучніше, ніж оце відносно скромне відзначення досягнень Красса. Октавіан три дні поспіль відбув один за одним три триумфи. Перший — з нагоди приборкання Далмації, другий — за перемогу в морській битві під Актієм, третій — за завоювання Єгипту. Цього разу громадськість не могла нарікати на брак інформації про звитяги триумфатора. Увесь Рим аж двигтів од сенсаційних повідомлень. Шкода було тільки, що в процесі не пройде Клеопатра, яку щиро ненавиділи. Вона покінчила самогубством, приклавши собі змію до грудей, — принаймні так мовилося в тих барвистих повідомленнях. Тим-то процесія бранців, скутих золотими ланцюгами, мусила відбутись без красуні-цариці; зате йшли інші знамениті смертники. Найбільше число їх спроваджено з Далмації. І саме вони, — захоплені в полон ще кілька років перед тим, — незважаючи на активну пропаганду, були ледь знані публіці.

На думку загалу, Октавіан відзначав перемогу не так над Далмацією чи Єгиптом, як над подоланим урешті Антонієм, останнім римлянином, що міг бути його суперником на шляху до влади. Отож, по суті, святкували неначе триумф Октавіана над Римом. Через це й на далматинських бранців не дуже звертали увагу. Їхніх життєписів ніхто не вивчав, тим-то Овідієві було тут де розгулятися.

Важлива деталь: усе це діялося за два роки перед триумфом Красса і Овідій ще не носив чоловічої тоги. Він був, власне, ще хлопчиськом, оцінюючи ситуацію, треба зберігати почуття міри, бо фривольності, які спершу здавались прийомомі спокусника і, в усякому разі, свідчили про легковажне ставлення до гідності держави, перетворюються раптом на вибрики шмаркача. Батько десь заподівся в натовпі, а тут — дівчина, теж, власне, дитинча. Червоні вуха хлопця! Вперше в житті така зустріч. Приховати пурпуровий пояс, який виказує неповноліття! На щастя, цю соромливу подробицю заступив гурт роззяв.

Отож ким була Корінна? Дівчам з дитинства? Туманним прообразом жінки, що осів у підсвідомості, а пізніш багато разів спливав, асоціюючись з іншими спогадами щоразу іншої форми? І чи це перше любовне переживання в пам'яті назавжди зв'язалося з брехнями про божественного Октавіана?

Та ні, де там, про Божественного не могло бути й мови, хто ж би зізнався, що так нешанобливо повівся на тріумфі Цезаря? Може, одначе, тріумфував Красс і в закапелках свідомості засіла швидше таблиця з написом «ТО-МИ»? Чи, може, взагалі ніякого тріумфу не було або тільки той іспанський тріумф Секста Апулея?

Справа почалася з жарту й скінчилася на жарті, хоч кілька разів і пробувано з'ясувати її конкретно. Отож Секст Апулей та іспанці? Овідій не заперечував цього і не підтверджував. Але залишилися ще галли, Тріумф над ними справив 27 року Валерій Мессала. Овідій знав Мессалиного сина — Мессаліна, юнака доволі врівноваженої вдачі. Нема нічого легшого, як уявити собі таку розмову. Овідій до Мессаліна:

— Деталі мені вже призабулися, бо ж сам розумієш,— дівчина; зовсім вилетіло з голови, який полководець тріумфував, але я тоді пречудово розважився. Стривай-но, стривай... а чи не був це твій батько після перемоги над галлами? Хоча хто зна, хто зна...

Увага, будь ласка: про себе нагадує ілюзіоніст!

Не диво, що Мессалін стримано поставився до поетових баламутств і тільки задумався над його майбутнім. Чи ж молодий Овідій Назон іде належною дорогою? Такий талант! Мессалін знав поетичні спроби Овідія. Він відповів:

— По-перше, я гадаю, все те, мабуть, тобі наснилося, а по-друге, відбери трохи віршів, я найближчими днями відрекомендую тебе своєму батькові. Це тобі стане в пригоді.

Проте з огляду на численні двозначності й загадки, що їх без кінця породжує мінлива поетова натура, тут ми рішуче мусимо відкрити дужки.

(Овідій відчував себе приємно влещеним. Його запросили в один з найперших римських домів, де бували Проперцій і Тібулл. У цьому домі зналися на літературі, досить було переступити поріг, як ти вже відчував підбадьорливий смак мистецького успіху. Про авторів, яких там приймано, говорили, що вони «з кола Мессали». Інші, як от Вергілій або Гораций, належали до «кола Мецената». Між обома «колами» існувала тонка різниця вподобань. Мессала на перший погляд волів радше поезії, писані певним ритмом, так званим елегійним двовіршем, тоді як Меценат любив найрізноманітніші ритми. Деколи висловлювалась думка, що Мессала захоплюється любовною лірикою, тоді як Меценат підтримує патріотичні теми. Одначе Гораций, найбільший улюбленець Мецената, писав еротичні вірші, а Проперцій, фаворит Мессали, створив цикл елегій, просякнутих глибоко громадянським духом. Отож правильніше було б сказати, що розбіжність між «колами» не стосувалася програмових питань, а становила наслідок певних товариських уподобань і прихильності до ритмів. Овідій чудово це розумів. Сам він досі ще вагався, який ритм вибрати. Кінець кінцем вирішив поділитися цими сумнівами з Мессалою, коли піде до нього.

Овідій не мав на думці просити ради. Радше йому хотілося заімпонувати двосторонністю поетичних нахилів і справити належне враження. Овідій кохався на ефектах, а поза тим у нього був природжений потяг до альтернатив, протиставлень і замін однієї можливості на іншу. Варто було йому почути, що ось це є білим, як він одразу ставив запитання: а якби воно стало чорним? Один ритм не міг задовольнити його повністю. Щоправда, елегійний двовірш відрізнявся однією винятковою перевагою: він складався з двох різних мір, отже, по суті, був двоїстий і водночас один-єдиний, крім того, являв собою структуру, що спиралася на постійну мінливість, а Овідія ніщо так не приваблювало, як постійна мінливість. У цьому ритмі Овідій написав уже цілу в'язку віршів про Корінну. Якраз їх він і хотів зачитати Мессалі.

Ясна річ, Овідій відчував, що запрошення лестить його самолюбству, і протягом кількох днів, відколи Мессалін пообіцяв відрекомендувати його батькові, тішився в глибині душі майбутнім виступом перед Мессалою. Він покаже себе з якнайкращого боку. Овідій зовсім не переживав, будучи певним, що все складається добре. Але цей Мессалін! Відразу так поставив справу, ніби майбуття, та й сама вартість Овідієвої поезії залежить від оцінки Мессали.

Таке Овідієві трапилося вперше. Досі він вважав цілком природним, що вартість письменства полягає в самих текстах. Це само собою розумілося, це була свого роду аксіома, яку кожен пізнає, мабуть, ще в дитинстві, як от спадання каменя з гори. Та й у школі начебто так навчали. Тим часом виявляється, що тут важливу роль відіграють ще якісь побічні моменти, приміром, те, чи хтось прийме поета. Більше того: поет повинен це знати і дуже з цим рахуватись. Мессалінові й на думку не спало б, що можна цього не знати і зовсім не врахувати. Зараз, зараз...

Чи Овідієва поезія покращає після візиту до Мессали? Ну, звісно, йому вкажуть на якісь там огріхи. Припустімо, він дещо підправить. Але ж не про це йдеться. Якщо Мессала навіть і знається на поезії, він, Овідій, не погодиться на ґрунтовну переробку своїх творів, важливість візиту полягає в чомусь іншому, у впливі, який позитивно позначиться на його творчості, хоч сам по собі не має з нею нічого спільного. У самій творчості нічого не зміниться, зате публіці стане відомо, що це добрі вірші й що до них треба відповідно й ставитись, тоді як тепер про його творчість нічого не відомо і її можна легковажити.

Але, очевидно, так і повинно бути, якщо і Тібулл, і Проперцій... Усі користуються цією фальшивою й нібито непотрібною рекламою. Все-таки приємно, коли про поета говорять, що він талановитий. Наприклад: талановитий поет Овідій Назон. Що? Ви ще не читали Овідія? Надзвичайний успіх дебютанта, хто не чув про Овідія? Він сьогодні був «під данаїдами».

А може, зовсім і не скажуть, що він талановитий?

Бо ж із якої рації мали б так казати? Все, що написав, вийшло в нього, по суті, погано, він не має щодо цього найменших ілюзій. Тільки ж чи хто-небудь, окрім нього, це розуміє? Ні, ніхто, Овідій ні перед ким не розкриває своїх сумнівів. Ці поезії могли б бути добрі, якби вийшли такими, як він уявляв собі перед написанням. Задуми, чи, точніше, прочуття творів, у нього завжди були чудові, тільки в процесі творення він про щось забував, щось там змінював і кінець кінцем псував цілість. І от саме це нікому не відоме. Овідій, однак, знає ці свої передчувані, тільки не здійснені досі поеми, знає, що вони справді добрі. Адже ж існують, існують у ньому, принаймні можливість цих творів існує так само відчутно, як і написані тексти. А реалізація — це лиш питання часу й більшої зосередженості. Треба буде просто уважніше вслухатись у те, чим наповнена його уява, і відтворити це точно, а не абияк, п'яте через десяте, як звичайно в нього буває. Тож він поет, це безперечно. Колись урешті сяде й напише свій шедевр. А поки що, коли трапляється така нагода, нехай його хвалять хоча б і безпідставно або з непорозуміння. Він сам такої нагоди не відкине. Чи, може, не варто йти до Мессали?

Ні, він піде, а їм доведеться визнати його талановитість.

Насправді, проте, візит склався трохи інакше, ніж Овідій сподівався. Мессала призначив авдієнцію на вранішні години, що здивувало Овідія, котрий розраховував швидше на якусь вечерю з участю багатьох гостей, де його, як синового друга, відрекомендують численному товариству і він зачитає вірші. Навіть царі люблять бачити поетів у себе на бенкетах. А тут сказали йому прийти перед полуднем, і, прийшовши, він застав уже кількох відвідувачів. Роль Овідія здавалась двозначною, можна було подумати, що його приймають як клієнта, котрий має виявити пошану господареві дому й запевнити його у своїй глибокій відданості. Але водночас Мессала повівся де в чому так, щоб не можна було цього подумати. Вітаючи поета, він з приятельським жестом розкинув руки, наче збирався пригорнути його до себе, тільки ж якось Мессалові руки затріпотіли в повітрі

й непомітно десь поділися, так і не дійшовши до обіймів. Мессаліна при зустрічі не було.

— А, знаю, знаю, чув,— син мені казав.

Відвідувачі прийшли у справі міського водогону, один виявивсь архітектором, ще хтось — постачальником труб.

— Спершу каналізація, а вже потім поезія,— промовив Мессала. І відразу до Овідія: — Бо ж і справді, канали псуються, а поезія вічна, хіба ні?

З цього випливало, що Овідієві треба трохи зачекати. Мессала досі ще мав на своїй шиї силу-силенну громадських справ. Досі ще, бо раніше він мав їх значно більше. Але останнім часом щось ніби змінилося в його способі життя. Мессала почав начебто сторонитись від суспільних інтересів. Одні пояснювали це новим одруженням, інші — пожежею будинку. А найбільш утаємничені натякали на тихі непорозуміння між Мессалою й Октавіаном Августом. Але хоч би там як, а цей заслужений діяч з аристократичної родини Валеріїв нещодавно вразив усіх досить незвичним учинком. Коли Божественний призначив його префектом міста, він прийняв посаду, але за шість днів подав у відставку. На запитання про причину такої несподіваної відмови відповідав, що, на жаль, не розуміється на справах, які входять до функцій префекта.

Пояснення таке було дивним. Адже в Римі всі високі посади обіймали професійні політики, навперемін керуючи господарством, фінансами, військовою справою і навіть виконуючи жрецькі обов'язки, дарма що, як правило, ніхто не мав фахової підготовки у жодній з цих галузей. Ну, та тут звичайно послуговувалися допомогою досвідчених секретарів, здебільшого з-поміж рабів-відпущеників. Рим уже призвичаївся до такого стану речей. Тимто за відставкою Мессали мусили критися глибші причини, хоч він і справді, може, не розумівся на всіх тонкощах урядування містом. Але, наприклад, будівництво все життя було його пристрастю. А про водогони й акведуки він міг зі знанням справи розповідати, навіть розбуджений серед ночі.

Десь по годині, коли будівничий каналу, постачальник труб та решта прохачів уже пішли собі, хтось із челядників сказав Овідієві, що господар чекає на нього в садку. Попередніх же відвідувачів Мессала, всупереч звичаєві, прийме не в атриумі, а на таблінумі, себто в кабінеті — можливо, тому, що там у нього були під рукою різні документи.

Палац, в якому все це відбувалося, був старою оселею Валеріїв. Мессала, однак, замешкав тут недавно — після кількох років проживання у конфіскованому Октавіаном будинку Антонія на Палатині; правда, Мессала займав його не весь, а половину. Будинок цей згорів, і Мессала повернувся до предківських порогів на Велії — це неподалік від Палатину, тільки трохи нижче. Повернувся мало не з полегкістю. І ось тоді він почав неначе змінюватись. Октавіан, почувши про пожежу, відразу наказав сплатити погорільцеві чимале відшкодування. Мессала спершу був приборчником Антонія, а потім перейшов на бік Октавіана, за що після перемоги й був обдарований тією половиною палатинської вилли. Коли вона згоріла, він прийняв відшкодування й чемно подякував, але заявив, що нічого нового не будуватиме й нікуди більш не перебиратиметься, бо почуття його найдужче зв'язують зі старим родинним гніздом.

У садку він був не сам. На моріжку стояла колиска з немовлям. Мессала, усміхнений, бавився з дитиною. Коли з'явивсь Овідій, він і йому ніби вділив частину цієї усмішки, але не перервав своєї забави, а тільки сказав: це мій менший син, Максим. За хвилику висловив бажання послухати вірші. Говорячи це, він усе так само всміхався, наполовину до сина, наполовину до Овідія. Тим часом маля заходилося смоктати ногу.

— То можна починати? — запитав Овідій.

— Прошу, прошу,— відказав Мессала.

Отож там колись, у Мессали, року, точно не встановленого, і за обставин, в усякому разі, неясних, почався цей поетів виступ, а тут і ви присутні на цьому виступі, може, не всі усвідомлюють, що програма вже йде, що

Корінна, (чоловік), Багос, перегонові коні — це живі теми поезії, яку ми зараз чуємо. Можуть закрастися непорозуміння, бо куди не глянь — усюди ходять теми, Корінна роздягається, і тупіт коней ще стугонить у вухах, і ця галаслива публіка в цирку все — дійсність, усе — істина, все — проза, і все-таки — це поезія, все-таки — це породжене поезією нав'яння, якому ми піддаємося.

Отож там, у Мессали, немовля смоктало ногу; але якщо ви волієте, щоб не смоктало, то, будь ласка, я згоден і знімаю це наведене в дужках смоктання ноги. Могло бути й інакше. Наприклад: немовля не смоктало ногу, навпаки, в ту хвилину, коли ввійшов Овідій, простягло до нього ручки, а він схилився над колискою й поцілував його: *oscula dedit*, дивись «Посилання з Понту», книга друга, елегія третя. Деталі замінні, ми бачили, що навіть переможних тріумфаторів у золотих колісницях легко можна було замінювати одного на іншого, а незабаром побачимо, що загальний закон заміності стосується ще й поважніших справ. То що тут важать примхи якогось немовляти!

Таким чином, у Мессали поезія, і тут поезія з усіма притаманними їй поетичними вільностями, але сам Валерій Мессала Корвін — це факт, незалежний від поезії, і візит Овідія — також факт — дарма що про реальність його ми можемо робити висновок лише з поезії. Звичайно, ви знаєте римського поета Овідія, постать широковідома, тож, певне, гадаєте, що цій визначній людині чимало уваги присвятили біографи — його сучасники і що чи не всі поетові вчинки ретельно зафіксовано. Якби оце так знайомий наш антиквар, добре обізнаний у старожитній історії і тайношах Божественного Юлія, прийшов зараз на допомогу! Чи ж не вдався б він до джерел, чи не перетрусив би спорохнявілі фоліанти і на підставі відповідних свідчень не зазначив виразно, де факт, а де поетичний вимисел? Ви цілком слушно здогадуєтесь, що грань між фантазією і дійсністю небезпечно стирається. Та ба! Біографічних свідчень майже немає, декілька принагідних зауваг у Сенеки Старшого і Квінтіліана — це все. Тільки поезія Овідія, як зазвучала тоді в Мессали, так звучить і досі, тільки вона становить джерело даних, основу студій, причину помилок у цих студіях, становить зміст концерту, єдину дійсність та її заперечення, єдиний факт і заперечення факту. Вона становить замкнене коло, в якому ми кружляємо.

Антиквар?

Що ж приховувати, я бачу, ви вгадуєте в мені антиквара. Але ні, ні... Нічого не вийде. Антиквара теж нема. Часи змінились, антиквар має інший фах, він виступає на естрадах у ролі конферансьє, рекомендуючи публіці модні ритми, пам-па-па, пам-па-па, пам-па-па...

А Овідій у Мессали саме починає декламувати в цьому ритмі: притиск і легке відбиття, стопа за стопою в такт, входиш у такт і на шість, скачеш у такті на п'ять, стопа за стопою, розмірено, тут я хотів говорити про війни, притиск, відбиття і нахил, пам-па-па, пам-па-па, пам... тут я хотів говорити про війни, на епічний лад, гекзаметром, але з огляду на такт, притиск, відбиття і нахил, та через цього пустуна...

Отож-бо й є, це все жарти Амура, божества з дитячою натурою, нуртування, нуртування, стопа за стопою і нахил, ніхто як він укоротив на одну стопу, аякже, укоротив розмір на одну стопу, і з гекзаметра зробився пентаметр, о, гляньте, стопа за стопою не йдуть розмірено, але стопа за стопою і нахил ідуть послізаючись, накульгуючи, тут я хотів говорити про війни, але такий цей ритм, цей такт, таке нуртування, нуртування і накульгування зі стуком замість у такті на шість — у короткому зіскоку на п'ять, тож я не говоритиму про війни, бо як же говорити про війни, шкутильгаючи на одній нозі, коли треба повагом і героїчно, адже повагом і героїчно можна ходити лише на двох рівних ногах, а тут нуртування пентаметра вкороченій п'яті, пам-па-па, пам-па-па, пам... притиск, відбиття і нахил...

Що за фіглі, що заміглі! Боги заплутані в підозріливу історію. Кінець кінцем Амур же бог. А ще сміявся, негідник, коли вкорочував стопу. Ну, але все-таки цей Амур — Амур, або кохання, — ніякий не Амур, а Купідон, інак-

ше кажучи — хіть. Що йому тут робити, чому він утручається до поезії, коли поезія — це сфера Аполлона, а не Купідона? Що спільного має хіть з поезією? (А може, таки має?) Звичайно, сперечатися з хіттю смішно, здолати хіть ніхто не годен, але подумаймо, як це було б, якби інші боги спробували так жартувати, так мінятися ролями, заступати один одного, переймати один в одного протилежні функції. Венера схопила б списа Мінерви, Мінерва почала б вимахувати смолоскипом кохання. Церера перебралася б до лісу, Діана пішла б у поле й узялась обробляти землю, тільки ж як? На мисливський лад? Притиск, відбиття і нахил. Велике шаленство суперечностей, наговп ошалілих богів, бігцем, галопом і в скік, і що бог скочить, то й такт...

Перепрошую, що доведеться урвати цей чвал знетямлених богів, але я повинен втрутитись, як конферансьє. Коли Мессала чує слово «Амур», він, як і ви, уявляє собі божество з крильми, бо ж він, як і ви, знає грецьку міфологію і підсвідомо ототожнює Амура з Еросом, себто у нього в уяві пролітає це дитинча-пташа, тільки ж Мессала передусім римлянин і, чуючи слово «Амур», він звичайно думає — «кохання». А коли чує «Церера» — думає про вирощування культурних рослин — безперечно, так реагує ця освічена людина, бо ж і кожен римлянин, почувши слово «Церера», подумав би про проростання зерна, про ріст і досягання хлібів, отож і Мессала так робить, єдине тільки, що йому спадають на думку загальніші й науковіші терміни.

Я, конферансьє, не претендую на науковість, я тут лише задля того, щоб оголошувати номери й пожвавлювати програму дотепами, а коли, як винаток, і докину якусь інформацію, то тільки дбаючи про те, аби ви не сушили собі голови згадуванням шкільних знань, часом потрібних для розуміння програми. Тим-то я хочу звернути вашу увагу на те, що в уявленні римлян боги були відображенням природних або й суспільних явищ, були неначе самим функціонуванням цих явищ, їх метафізично взято сутністю й провідним принципом, і тільки під впливом грецької релігії вони прибрали індивідуальних постатей та людського вигляду. Ви розумієте, який це не дуже поганський, хоч і політеїстичний, виразно новочасний підхід до справи?

Отож коли там, у Мессали, Церера йде до лісу, то це немовби в такт пентаметрові той ліс заростає пашницею, а коли в поле виходить Діана, то оранка уподібнюється до стрілянини з лука, гори наче збігають у долини, з кілоса виростає бір, але й тупіт, і знову нуртування, хода тієї стопи з хрускотом у лісі, і тріск, притиск, відбиття й нахил.

А коли Марс?.. А коли Аполлон?.. Є ж бо ще і Марс, і Аполлон. Отож коли обидва вони надбігають, один протилежність другого, тоді війна перетворюється на поезію, поезія на війну. Тут я хотів говорити, все перемішалось, шал елементів, карусель богів, або, інакше кажучи, природа не знає тождности, тож про що тоді говорити? Коли ніщо не є самим собою? Про кохання? Звідки мені взяти матеріал, скажімо, хлопця чи дівчину, скажімо, з довгим волоссям? Саме цю і не іншу, та ще й зачесану в певний спосіб? Де мені знайти такий матеріал, який би не втрачав своїх властивостей, який можна було б утримати, коли все плінне, мінливе й несамобутне? О, це неможливо, бракує матеріалу, дівчини немає.

Немає? А пульсування? Адже пульсує тятива, напнута поміж віршами, пульсує найтонший нерв, пульсує ця струна, той лук, пульсують ритми, залози, шумують, збудеться, збудеться, в такті наростає хіть, у такті, а якщо так, то я візьму дівчину з пульсування тятиви... Адже ритм — це первісне, матеріал постає з ритму. І ось уже збулась міфологічна схема, щоб збулося, що має збутись, себто кохання, ясна річ, кульмінація ритму, ясна річ, створення матерії з нічого, з жадання й жарту, передусім, одначе, з нуртування, з пульсу передсотворення світу, що становить зачин змісту, початок поезії, тряский сміх божества, або, коли хочете, серцебиття Музи.

(Мессала дивно якось сидить, немовби сторопів, і тільки нишком зорить на Овідія.)

І вже може ввійти Корінна, отож вона входить, *esse Corinna venit*, і вже вона гола, які стегна! якби такі полудні траплялися щодня! І вже Багос, гей, Багосе, послухай-но! (а Мессала думає: я б запитав його, хто така ця Корін-

на, але який сенс говорити про дівчат з пущверінком!) і випускають коней, цирк заповнений публікою, ноги Корінни, ноги Аталанти, жарко, може, помахати віялом, а що, власне, Меланіон робив з Аталантою? Як він її? (Чи й Мессала теж про це?) І тільки тепер шал, підскоки ніг у танці, тепер притиски, відбиття, і це легке, це швидке, зграбне, такий цей мій вірш, такий кульгавий танок, а далі нахил, може, досить, Марку Валерію?

(З Мессали зійшла аристократична самовпевненість, яку він мав годину тому. Тепер Мессала дивився просто на дебютанта, що стояв перед ним, а точніше, над ним, оскільки їх відділяла невелика відстань, і дебютант, схилений в уклоні, завис, так би мовити, над експертом. Здавалося б, у цьому положенні Овідій, а не Мессала, мав би відчувати збентеженість, але насправді було навпаки. Експерт витримував погляд дебютанта, бо мусив, навіть усміхатись, однак робив це нерішуче, як людина, що відповідає усміхом на чийсь дотеп, не будучи певна в тому, чи його зрозуміли. Він подумав, ради Геркулеса, а й не уявляю, що вийде з цього хлопця, може, це геній!

— Бачу,— сказав Мессала,— ти вирішив писати елегійним двовіршем. — А проте вигляд у нього був трохи розгублений. — Це було, здається, декілька творів?

— Звичайно,— відповів Овідій. — І я хочу всі їх назвати «Любовні елегії».

Нарешті Мессала став говіркіший. Він заявив, що кохання — це тема, в якій латинська поезія останнім часом досягла значних успіхів. Нам пощастило в цій галузі майже наздогнати греків, але внаслідок цього й писати про кохання стає дедалі важче. З другого боку, схильність молодих поетів до любовної тематики свідчить, на думку Мессали, про розвиток цивілізації. Суспільство урбанізується, ми перестаємо бути селом. Адже високий рівень суспільності полягає не в тому, щоб розводитися з банальними повчаннями, а якраз у тому, що можна б назвати міською специфікою життя. Нам потрібен цей міський дух. Нехай будуть у Римі пристойний водогін, добрі будинки й нехай люди кохаються, замість того щоб убивати одне одного. Нехай життя розвивається і збагачується згідно з вимогами природи. Менше пафосу, більше вжиткових пристроїв, якими приємно користуватись! Менше чеснотливості, більше втіхи! Але й більше майстерності! Він, Мессала, безнастанно повторює: велич народу визначається передусім якістю його витворів. Кожна річ повинна бути попросту добре зроблена. Що ж до поезії, вів він далі, то йому особисто подобається елегійний двовірш, цінує він і любовні теми, дуже модні в Римі, може, аж занадто, проте йому здається, що ані ритм, ані тема не найголовніше в літературі. Тут, як і повсюди, вирішує майстерність. Література складається, по суті, зі слів, які у свою чергу складаються зі звуків. Чи ж не правда? Отож він особисто має звичку заглиблюватись до витоків кожного явища, завжди доходить до підстав і цінує ретельну фаховість. А кого з письменників цікавить дослідження звуків? Чи можна взагалі творити, не опанувавши тайників самого творчого матеріалу, не знаючи властивостей сирівцю? Хто задумується над літерами? Мессала може виказати секрет, що сам має намір написати наукову працю з цієї ділянки. Але він зовсім не пише загальними фразами про всі літери водночас, а тільки детально про одну конкретну літеру «S».

Дебютант визнав, що це несподіванка для нього. Він і справді ніколи не задумувався над проблемою звуків. Щоправда, йому більш-менш ясне їхнє значення в поезії, але тільки зараз, коли Мессала сказав про літеру «S», йому розкриваються очі і він так собі думає, скільки оця літера «S», оця маленька сичава змійка, може нашелестіти поміж віршами, го-го? Мессала знову трохи розгубився. Маленька змійка? Цікаве визначення. Але це добре, дуже добре, що Овідій розуміє значення звуків. Якщо він завважує, наскільки істотна функція звукового матеріалу в поезії, то його ставлення до мистецтва, безперечно, вельми серйозне. З огляду на це Мессала, можливо, колись дасть йому прочитати свою працю.

— О, це чудово! — вигукнув Овідій. — Я був би щасливий, якби дістав таку змогу, я дуже прошу.

— Ну, то дістанеш, дістанеш, але тоді, коли буде скінчена, бо ще ж там багато роботи,— Мессала явно саяв.

Проте він спробував це приховати й відразу перейшов до інших питань. Що ж бо він хотів сказати?.. Ага!

— То які подальші плани молодого поета? Чи цих «Любовних елегій» стане на книжку? Можна з часом щось би видати.

Тепер Овідій засаяв, одчувши вітер у вітрил. А Мессала докинув:

— Ну, звичайно, звичайно, все це можна зробити. — Тепер він говорив обіцяльним тоном, трохи опікунчо, трохи менторськи, бо ще додав, що на видавничий ринок треба вийти з по-справжньому цікавою публікацією, з чимось поважним.

Тоді Овідій сказав:

— Таж-бо звісно, я маю задум і поважнішого твору.

— Поважнішого? А якого саме?

— Це щось епічне, в ритмі гекзаметра.

— Ага, ага,— приказував Мессала тоном людини, що відразу схоплює думку співрозмовника. — Щось епічне, а на яку тему?

— На дві теми водночас! Там ітиме мова про Юпітера і гігантів.

— Розумію,— притакнув Мессала.

— Ні, Марку Валерію! Юпітер і гіганти — це тільки перша тема. Цілісність становитиме алегорію.

— Ах так,— промовив Мессала,— цілісність становитиме алегорію, а Божественний Октавіан та його подолані супротивники — це, мабуть, та друга, алегорична тема?

— Справді, так,— визнав Овідій.

— Я вмить здогадався,— заявив, сміючись, Мессала. Після цього сміху, короткого й трохи нервового, Марк Валерій Мессала раптом споважнів і підвівся.

— Я хотів би ще дещо спитати. Тільки прошу щиро відповісти, це залишиться між нами. — Чи цей задум твору про гігантів хтось підказав?

— Ні, зовсім ні. Просто в тому літературному гуртку, де віднедавна я буваю і слухаю поетів, часом говорять, що в нас немає творів про велич сучасного Риму, що епіка захрясла в архаїчній тематиці або й зовсім завмирає, а ось Вергілій, наприклад, пише якийсь твір про Енея, сміливо порушуючи тему про рід Божественних Цезарів, і що це саме і є потрібний напрямок. Але про гігантів ніхто нічого не казав. Це я сам собі надумав, бо мене приваблює гекзаметр, епічний ритм, а не тільки елегійний двовірш.

Овідій запитально подивився на Мессалу. Проте Мессала, що й далі стояв, на ці слова zareагував своєрідно: його наче враз опосіла втома. Очі в нього пригасли, він аж посірішав, і такий посірілий, з пригаслими очима, підносився щораз вище, майже ріс перед дебютантом, упевнений у собі і спокійний у цій своїй гордовитій утомі. Говорив тепер не вагаючись і не заникуючись, чітко, ба навіть по-декламаторському. Не підлягає сумніву, що такі ідеї, як ось цей задум епосу про Божественного Октавіана і гігантів, належать до найвідповідальніших творчих завдань. Мессала гаряче їх підтримує. Ці ідеї виходять з дому самого Цезаря, а якщо вони стають натхненням поетів, якщо про них говориться в літературних колах, якщо от хвилюку тому Мессала запросто відгадав одну з них, то це якраз доводить, наскільки близькі римському народові думки й почуття Божественного. Поступово вони розходяться серед найширших верств людности і невдовзі будуть на вустах у кожного. Мессала, спостерігаючи перебіг подій, бачить це цілком виразно.

Що ж можна сказати Овідієві? Тема, за яку він має намір узятись, це велика тема, в певному розумінні політична і в певному розумінні релігійна. Показати перед суспільством і перед усім світом, що сучасний Юпітер мешкає на Палатині. Говорити про бога, що живе в наші часи, зрозуміти саму сутність цього явища й подати його з відповідним блиском — наскільки ж це вагоміш, ніж написати, скажімо, «Теогонію» у стилі старого Гесіода! По-

стає лише одне питання: чи мистецтво спроможне з належною піднесеністю висвітлити таку тему? Бо що тема в даному випадку підносить мистецтво, — річ безперечна. Але щоб реалізувати цей захоплюючий задум, самої майстерності замало. Майстерність можна задовольнитись, поки пишуться легкі елегії про життєві пустощі. А тут необхідний буде блиск генія в поєднанні з силою глибокого переконання. Вергілієві, наприклад, геніальності не бракує, однак сила переконання в нього явно недостатня. Він працює над своєю «Енеїдою», але від первісної теми відійшов убік і вже в цьому творі не висвітлить вчинків Божественного. Можливо, молодші, такі як Овідій, спроможуться впоратись із цим завданням.

— От якби так сталося! Увесь народ чекає. Успіху тобі, Публію, успіху й ще раз успіху!

Коли Мессала говорив ці слова, на Овідія війнуло холодом. Йому стало якось не по собі, і він подумав, що поеми про гігантів ніколи не напише. Він хотів навіть сказати це зараз Мессалі, але той, якийсь матовий, урочистий, ріс дедалі вище, був уже колоною, стовпом, обеліском і власне такий, недосяжний, виголошував: «Успіху, Публію, успіху!» Отож Овідій уже нічого не сказав, тільки Мессала ще з хвилину провадив далі, велично підносячись над дебютантом. І враз замовк на тих своїх високостях, і тоді, напевне через тишу, що так раптово залягла, прокинувся й зарюмсав у колісці Максим.

Відразу ввійшов хтось із челяді. Овідієві дали знак, що авдієнція скінчилася.)

Поезія собі поезією, а тим часом чоловік у Корінні виявився реальним. Публічні виступи Овідія у Місті, разючий успіх, запрошення від багатьох осіб, усі розпитують про Корінну: «Хто ж це? Хто?», а чоловік, ні про що не здогадуючись, лежить оце біля неї, спираючись на лікоть, і з самовпевненою міною споживає пиріжки з м'ясом. Завдяки підтримці Мессали Овідій видав збірку, перший том «Любовних елегій». Поета вітають. Читачі захоплюються. Корінна, Корінна, Корінна! Молоді пари, що фліртують «під данаїдами», від якогось часу перемовляють цитатами з «Любовних елегій». Тексти найскравіших із цих поезій розходяться сотнями копій. Одна жінка похваляється в Місті, що Корінна — це вона. Мода на Корінну й мода на Овідія. А чоловік, нівроку, з'їв собі пиріжки, запив вином і... що робить ота тварюка! Куди кладе лапу — на плече *своєї* Корінни! Овідій це бачить. Вони обоє на тій самій учті. Корінна прийшла з чоловіком.

Ніхто, звісна річ, і гадки не має, що тут присутня Корінна, бо нікому ж і не відомо, хто героїня модної збірки поезій. Але всі хотіли б довідатись. Панує думка, що поет створив зірку сезону. Написав книжку-шлягер і створив зірку сезону. Що ж це за таємнича особа? Дехто нюхом передчуває сенсацію. Овідій усі допитування незмінно збуває дотепами. Він страшенно захоаний. Кохання, можливо, пізнається з рєвнощів.

Рука чоловіка.

Ні! Краще так: нога Корінни. Моя нога, її нога. Потаємний доторк ноги до ноги. (Чи це підходить для теми?) Крадькома обмінялися любовними знаками, доторкуючись столами, коли Корінна ввійшла. Він просив її прийти раніше від чоловіка. Не знав, навіщо просить, але так, напевно, краще для теми, тут важить саме прохання, невиразність мети і невиразність жадань. Отож Корінна ввійшла першою, коханці навіть не зустрілися поглядами, нічого між ними не було, тільки мовчання й запал. А потім їй довелося зайняти місце на канапі обік чоловіка, бо вже всі вкладалися до їжі. От саме тоді, проходячи, вона й доторкнулась його ногою. А що хіба, тема нічого.

Треба написати продовження «Любовних елегій». Після виходу першого тому, незважаючи на захват читачів, знайшлися й обурені критики. Який брак честолюбства в молодого автора! Який обмежений кругозір цього любчика! Чи ж такою повинна бути наша література? Ми народ героїв, а не джєнджиків. Чулося щось зловороже в цих голосах. Отож-бо для критиків: моя нога, її нога, доторк потай до моєї ноги її ніжки. Вони ж таки читати-

муть, у них аж вуха тремтітимуть від запаморочливого читання, і тільки опісля зчинять крик, чому автор не пише про героїв.

Отож ніжка, розкішний дотик ніжки до ноги, ніжка пестить оголену шкіру, мою, мою, не чоловіка, не цієї тварюки, цієї лапатої потвори! О, ради всіх богів! Аби тільки не пригортав Корінну, аби тільки обійшлося без подружніх пестошів ось тут, на цій каналі, пам'ятай, Корінно! Прикре видиво. Що буде, коли чоловік дужче уп'ється? Скажімо: доторкнеться стегно до стегна. Скажімо: лапа сповзає до персів. Нехай би вже хоч не цілувалися! Якщо вони це зроблять, Овідій схопиться й крикне: Оце вона і є, Корінна, я кохаю її, ця жінка — моя! Ото б знялася буча! Чоловік падає трупом, Овідієві друзі витріщають очі. Але такий от Грецин, хоч його трохи й ошелешить подібна відвертість, все одно в нього в погляді буде обоження. На його думку, ширі почуття завжди прості. Не можна, приміром, кохатися водночас із двома жінками: природа не допускає. А щире і варте пошани лиш те, що природне.

Інша річ — Мессалін. Той звіється з канапи ще до того, як будь-хто встигне втямити, що вибухнув скандал. Мессалін нічого не чув, нічого не бачив, його навіть не було на учті. А завтра поговорить з поетом про граматику.

Ну, а Макр? Ні! Його не треба піддавати такому випробуванню. Це симпатичний хлопчина, теж поет, вони разом слухали лекції в Афінах і подорожували Сицилією. Макр усе знає про свого приятеля. Макр просто віри не пойме. Він знайде цитату з якогось грека, що жив двісті років тому і все це вже описав. На цитуванні усе й скінчиться. Тому легко бути ерудитом, хто не кохає Корінни. Тоді як Овідій кохає достоту, як це розуміє Грецин, — шире, глибоко, самозабутньо — оцю одну-єдину, що півлежить на канапі обік свого чоловіка.

Прикрі видива наростають. До чого може дійти під розкішною накидкою Корінни? В такій атмосфері, серед загального розслаблення після вина? Стягнути всі прикриття і зняти заслони! Але стривай, Овідію, хіба це вже не понад міру? Отямся, поете, *такого* Корінна тоді не зробить, за кого ти її маєш, де-де, а тут, на людях, у твоїй присутності *запевно нічого не буде*. (Але в принципі?) Я хочу знати, що нічого не буде. (У принципі чи в дійсності?) Чоловік п'є.

Добре собі, нічого не буде! А як же! Грецин, може, й не розуміється на цих усяких витівках, але Макр чудово знає, що сам Овідій витворяв на прийомах у Сицилії. Молодості байдуже, що місце й хвилина невідповідні. Пригоди трапляються раптово й поспіхом, у найдивніших ситуаціях. Опісля залишається тільки спогад гарячкового жару й круговерті в голові. Макр знає, бо Овідій розповідав йому. В розповідях, звичайно, було більше, ніж насправді. Але Макр і це знає. Макр усе розуміє. Він вірить, коли треба, не вірить, коли не повинен. Макр такий, що не підведе.

Нехай собі чоловік п'є. Овідій підморгує Корінні. Якщо вже так п'є, то щоб до безпам'яти. Корінна потуплює очі, ледь підносить руку й обертає на пальці перстень. Зрозуміло. Щось міцнішого чоловікові. Спритна заміна чар, в одній вода, в другій так зване «чисте», одна в руці у Корінни, друга в чоловічій руці, а чоловік розгулявся, отож Корінна дозволяє собі ніби вжарт підохочувати його:

— Ану забиймося, хто зможе більше випити одним духом.

— Теж вигадала,— каже чоловік,— так шевці по шинках забиваються, тільки уп'ється.

— Отож-бо й є,— каже Корінна,— як вони це роблять по тих шинках, спробуймо, ну, прошу тебе, мені страх кортить!

Обоє випивають до дна. Чоловік червоний.

— Я майже нічого не відчула,— вигукує Корінна.

— Не може бути,— белькоче чоловік,— моє було дуже міцне, не знаю, мабуть, нерозведене, я, певно, переплутав чари.

— Що ти мені теревені правиш! — Корінна обурена. — Що за викрути? Визнаєш поразку чи граємо далі? — Нишком щиглик у вухо, знак для Овідія: нехай одверне чимось увагу чоловіка.

Овідій вигукує:

— Слушайте, а ви вже читали останню епіграму про...

Про кого? На жаль, чоловік не дочув, а хотів би знати. Нова маніпуляція чарами. Корінна до чоловіка:

— Ну? Граємо? Чого ти так ушніпився в цього поета? Граймо!

Чоловік випиває, не може духу перевести, язик заплітається:

— Чисте, кажу тобі, на правду чисте. То як? Ще не виграв?

Корінна в умовлений спосіб кладе руку на стіл, це означає: а хай би Тар-тар поглинув мого старого! Такий шифр закоханих — чудова ідея. Можна побалакати про будь-що: цілую оченятко, завтра «під данаїдами», кохаю тебе, збожеволію, чи цей бовдур ніколи не засне? Хтось би міг скласти цілий каталог потаємних знаків, треба колись над цим подумати. А якби словник? Або взагалі підручники: як обійдені долею коханці можуть порозумітись на мигах? Щось у вигляді дидактичної поеми. Критики вельми поважають цей різновид літератури, якщо в ньому описують, приміром, жуків, і це достатньо нудно. Використати ту саму форму й написати про любовні шифри. Тонном ученого викладу, пародійно, ха-ха, пречудова витівка! Цікаво, що вони б сказали?

Та звісно що: знову нічого немає про війну; не говориться про боротьбу й про мужніх героїв. Вояцького духу, ось чого їм найперше треба. А чи ж кохання це не боротьба?

Ба! А чи не врізати щось отаке: *militat omnis amans?*.. Кожен коханець — вояк.

Це не я вигадав — Проперцій і Тібулл перші до цього дійшли. Але якби по-пародійному, дотепніше все розгорнути? Мессала, мабуть би, схвалив.

Дякувати всім богам, чоловік нарешті впився й захріп. Дочекались ми щасливо хвилини. Корінна майже явно дає ознаки, що в певному розумінні вона вільна. Тільки що ж його робити, коли решта розважається ще при повній пам'яті, та й товариство таке численне? Оце ж коли треба мати на похваті якусь ідею.

Ідею?.. Ні, швидше нагоду. Оце тепер тільки переконаємось, чи може ідея стати над ситуацією. Але звідки взагалі взяти ідею, якщо вона якраз і повинна виникнути з ситуації, якщо потрібна не уява, а факт?

А Корінна все лежить, готова-готовісінька до любовців, поруч з обімлілим пияком. Спробуй тут не прогавити, поете! Та розворушись же! Підійди до Корінни, вона ж чекає, вона живе, існує. Має ноги, перса, *iuvenibile femur*. Розгортай сюжет, поете! Я, конферансьє, вже підготував публіку до цікавого номера, глядачі ввійшли в смак і залюбки подивляться. Скільки можна тягти цю нестерпну часину, коли на одній канапі розохочена Корінна жадає твоїх пестошів, а ти безпорадно торгаєшся на іншій канапі?

Отож-бо й є! Занадто далеко розснував ти свою фантазію, жонглере, здався на волю поетичних мрій та гри уяви. А проте надходить урешті така мить, коли фантазія повинна підкріпитись дійсністю. Якщо ні, то кінець пісні, сказав би я, конферансьє. Не буде пісні без факту, не буде ідеї без нагоди, *consilium nobis resque locusque dabunt*, ідею підкажуть обставини.

Справді, ілюзіоністе, *resque locusque*, місцеві й конкретні обставини, бо ідея може постати лише з чогось конкретного, з конкретности! (Див. «Любовні елегії», збірка перша, елегія четверта.) Якщо серед публіки випадково знайдуться представники наукового світу (я маю на думці, овідієзнавці, яких вітаю з належною шанобою), отож якщо панове професори сподобили нас своєю присутністю й ласкаво споглядають цю веселу програму, то, може, вони згодяться зі мною, скромним конферансьє, що поет живе не самими умовностями, поет-бо теж людина. І, може, згодяться зі мною панове професори, що поет дещо й особисто переживає в житті, а не тільки повторює чужі реляції, послуговуючись більш бувалими в життєвих всячинах авторами.

Я, конферансьє, у цих справах досить легковірний. Я от гадаю, приміром, що любовний акт у спекотний полудень Овідій пережив особисто і цілком по-своєму, не оглядаючись на греків чи Проперція. А що світло тоді було приглушене, про що й Евріпід десь там згадує, і що й Проперцій скидав з

дівчини туніку, то даруйте мою сміливість, але я вже перед панамі професорами де в чому зізнаюся, що у невимушеній атмосфері нашої програми, мабуть, це не буде надміру шокувати.

Отож я сам теж колись так забавлявся з однією дівчиною. Тим-то я, конференсьє, вірю в чоловічу здібність Овідія і навіть у ту хвилину, коли він безпорадно крутиться на канапі перед Корінною, я схильний пояснювати цю безпорадність несприятливими обставинами, браком доброї нагоди, бо ж — ніде правди діти! — підвів нас трохи ілюзіоніст, усіх нас, шановні панове, підвів. Навіть лампи не погасли, хоч можна ж було котрусь бодай перекинути, не виникло ніякої шарпатні чи метушні, не з'явилося жодної спроби пересісти на інше місце, нічого, рішуче нічого не сталося, гості лежать, як лежали, і учта минає без будь-якої пригоди.

А тим часом, трохи передрімавши, прокидається чоловік. Цього тільки не вистачало! Воскресає цей п'янюга, щоб остаточно зіпсувати вечір. Що ж поробиш, доводиться розраховувати вже тільки на завтрашнє побачення «під данаїдами». Хоча... Не втрачаймо передчасно надії. Щось там ще можна буде урвати. Буде воно нервово, сповнене заманливого збудження і водночас болісне. Близько півночі гості попідводяться. Кінець учти. Корінна загубить тоді чоловіка і змішається з натовпом. Опиниться в найбільшій товкотнечі. Там нарешті знайдуться вони рука в руку з Овідієм. І так підуть додому, майже помітно пригорнувшись одне до одного. Чоловік, ледь заточуючись, плентатиме десь позаду.

Але не до свого дому проводитиме Овідій Корінну, а до чоловікового. Дорогою знов почнуть його допікати дошкульні видава, цим разом гірші, бо конкретніші: наближення подружньої ночі. Їхній поцілунок за дверима, які ось-ось замкнуться. А потім, очевидно, щось більше, ніж поцілунок, потім уже все, відавання з обов'язку й примусу, гидке самцеве тіло чоловіка на тілі Корінни, кошмар, біль, люте Овідієве мордування. Отож коли вони йтимуть, покрадьки тулячись одне до одного, Овідій скаже Корінні, що як уже мусить це статися з чоловіком, нехай станеться якомога гірше, нехай вона лежить напівмертва, як деревина, як камінь. Скаже, що він закликає її, благає, щоб ця подружня ніч вийшла невдалою. І ще подумає: хоч би що там було, вранці, коли вони зустрінуться «під данаїдами», нехай Корінна твердим голосом, дивлячись йому просто в вічі, збреше, що цю ніч вона спала сама.

Немислимо кохати двох жінок одночасно, рішуче твердив Грецин. Або він помилявся, або Корінна в певну хвилину зазнала роздвоєння. Можливо, одна з цих двох Корінн вирушила в морську подорож, а друга залишилася в Римі. Овідій, одначе, запевняв, що він не вітрогін і не еквілібрист у коханні, подібний до циркового вершника, котрий може на бігу перескакувати з коня на коня.

Сама Корінна від початку відзначалася певною двоїстістю й наче мінілася на очах. Якщо з часом постали дві Корінни, то вони творили певну єдність і, здається, саме цю єдність і кохав Овідій. Грецинові годі було зрозуміти таку запутану справу, тоді як Овідій тільки жартував собі, кажучи, що роздвоєне почуття надмірно його виснажує. Коли перша Корінна відпливала, він силкувався затримати її. Навіщо вона від'їжджає, замість того щоб вигрівати ліжечко в столиці, читати щось чи музикувати. Він ходитиме тепер до моря виглядати повернення судна. Аж одного дня побачить знайомі вітрила, знову схопить Корінну в обійми і всю покриє безладними поцілунками. А потім складе пожертву богам. Відразу ж вони зведуть собі стіл і ложе з піску і тут-таки, на морському березі, влаштують бенкет. Прощальну елегію такого змісту Овідій написав з нагоди розлуки.

Друга Корінна, яка нікуди не виїжджала, тим відрізнялася від першої, що не мала ні чоловіка, ні обридливого євнуха, і до неї вільніше можна було навідуватись. Вона більш нагадувала Корінну-Лаїсу чи Семірамиду з того спекотного полудня. Годувала в домі папужку й одного разу прийняла від Овідія перстень і подарунок. До цього презенту долучений був принагідний віршик, досить сміливий тоном. Дарувач просив ніколи не знімати цього

персню і водночас сам у нього втілювався і щось там собі снував про нескромні забави з голою Корінною в купелі.

Ця друга Корінна, яку можна було відвідувати більш-менш вільно, теж мала у вдачі щось миготливе, схоже на роздвоєння, а то й розмноження. Можна сказати, що ця її миготливість передавалась оточенню. Все, що було поблизу Корінни, виявляло нахил до несподіваних перетворень, дзеркальних відображень і контрастних обернень, зникнень і нових народжень,— одне слово, до всілякої несталості. Найкращим прикладом був миготливий чоловік, який, власне, не існував або з'являвся тільки при першій Корінні, коливаючись поміж цілковитим неіснуванням і дошкульною тілесно-чуттєвою присутністю.

Але не слід гадати, що (чоловік) ні в який спосіб не пов'язувався з другою Корінною. Адже обидві вони становили єдність. Що ж до другої Корінни, то тут (чоловік) зазнав тільки своєрідного процесу, якого, правду мовивши, за цих обставин і можна було сподіватись, а саме: він помножився й існував у вигляді досить численного гурту (чоловіків). Це було не вельми приємно: всі вони виявилися суперниками Овідія. Прикрість справи лише почасти злагоджувалася скороминущістю явища, оскільки (чоловіки) згідно з принципом миготливості з'являлися при Корінні тільки вряди-годи й ненадовго, а потім, ясна річ, зникали, як відблиски мінливої природи дзеркала або, точніше,— що буде ближче до суті справи,— як привиди кошмарної ночі.

Треба ще додати, що перебіжність (чоловіків), себто їх відносне й не зовсім певне існування, аж ніяк не тішило Овідія, бо насправді суперник, реальність якого не зовсім певна, нічим не кращий від безперечно наявного суперника.

Усе це кидало сумовиту тінь на Корінну. Отож вона таки зраджувала. З'явилися вже перші ознаки — ледь помітні, але показові. Корінна стала раз по раз хандрити, їй раптом почало бракувати часу для Овідія, посилилось її зацікавлення косметикою. Спершу Овідій навіть подумав, що ці чудні примхи — наслідок надміру інтенсивного видивляння в дзеркало. Дійшло до суперечки й прикрих зауважень на цю тему.

— Врода вродою,— вигукував поет,— але це не підстава, щоб строїти фанберії! І перед ким! Чи комусь не йде голова обертом від слави? Кінець кінцем цю славу ти завдячуєш поезіям Овідія.

— Твоїх поезій я ж не вдягну на себе,— вибухнула Корінна.

Потім кілька разів випало так, що він не застав її вдома, хоч було домовлено точно. Довелось йому розмовляти з челяддю. Одного вечора придверник ні під яким приводом не хотів упустити його навіть на поріг.

— Так, пані вдома, але нікого не приймає!

Оскільки мотив Багоса був уже ґрунтовно використаний у двох елегіях, Овідій написав про цього нового цербера інший, ще гарніший твір у манері, що по-грецькому називається «*paralausithuron*» і перекладається приблизно так: «пісня перед зачиненими дверима». Корінну, однак, поезія цікавила щодалі менше. Чергові сувої «Любовних елегій» вона хвалила й клала до бібліотеки. Бачилися вони, як і давніше, разом проводили ночі, але все це просякло вже гіркотою нестерпних підозр і постійних ревнощів до (чоловіків).

Найбільше непокоїли Овідія певні інтимні спостереження. Скажімо, під час пестощів з Корінною вийшло на яву, що вона раптом відкрила якийсь новий різновид поцілунків, якого ніколи раніш вони з Овідієм не пробували. Чи не співпрацював який-небудь навчитель при цьому винаході?

Отож почалося вистежування суперника, старанне й прискіпливе, хоч, по суті, й підсвідоме. Корінні вручали якісь листи. Овідій помітив це, але не дізнався, від кого. Натомість він пересвідчився, що на ці таємничі листи відписувано потай і що хтось із челяді мусив терміново щось відносити. Прибувало модне вбрання, в домі з'являлися раз по раз нові речі. Коли він запитував у Корінни, звідки вони в неї, у відповідь завжди чув те саме: купила на Віа-Сакрі. І справді, на Віа-Сакрі все можна було дістати.

Овідій, пильно тепер у різну пору дня, часом зовсім несподівано, раннього ранку, і щодня придивлявся, чи не побачить у спальні слідів перебування суперника.

Проперцій, котрий багато років трагічно кохав зрадливу Цинтію, вмів уловлювати такі сліди поглядом, нюхом і шостим чуттям, а знаходив їх в усьому — в тому, що зачіска розкуйовджена, що постіль надміру зім'ята, що повітря задушне й просякне чоловічим запахом. За прикладом Проперція Овідій теж вишукував подібні докази зради і часом, здавалося, навіть бачив їх.

Аж це одного разу цілком випадково помітив на шиї в Корінни невеличку червонувату цяточку, явно слід поцілунку. Але то був не його поцілунок!

Сталось щось неймовірне! Овідій геть сказився, вхопив Корінну за коси й почав бити по обличчі. Витверезило його те, що, замість скрикнути, вона тільки зблідла й наче завмерла, вражена до краю. І лише коли він її пустив, нараз розплакалася, хоч цей плач теж був тихий. Корінна не видобула з себе голосу, сльози текли у мовчанні, а вона стояла нерухомо, наче мала тільки втілити ідею плачу, сповнити канон. Саме так вона й стояла — дуже гарна, трохи неземна, подібна до статуї, може, до Кассандри чи до Аріадни в плачу. І ось у цій дещо нереальній ситуації Овідій завважив червону смужку на обличчі в Корінни і зрозумів, що це її брутально дряпнув його ніготь. Овідій раптом кинувся навколішках благати пробачення. Корінна сахнулася.

Та якось там після пояснень з обох сторін вони забули про цю гідну жалю приключку. Слід на шиї нічого певного не доводив. Виразніший доказ незабаром з'явився зовсім з іншого боку, хоча теж порівняно незначний. Але вашу увагу, можливо, приверне вишукана симетрія самого способу, в який здобуто цей доказ. Ви, мабуть, ще не забули ту недавню учту, на якій Корінна приспала свого п'яного чоловіка. Такі учти бували тепер частіше. Одна з них затяглась до пізньої ночі. Більшість гостей зрештою порозходилася, решта, влаштувавшись хто де, розважалася собі по кутках тріклінію, а взагалі вже робилося нудно, забави не клеїлися.

Того вечора Овідій пив дуже мало, — він узагалі не любив пити, зате Корінна (швидше друга Корінна, якщо можна так висловитись) не шкодувала собі вина. У певну хвилину поет помітив щось незвичне. Корінна, вживаючи тих самих шифрів, що їх навчилася від Овідія (швидше перша Корінна, якщо можна так висловитись), явно давала знаки якомусь здорованю, що сидів навпроти. Страшенно заінтригований, Овідій вдавано позіхнув, осунувся на канапі й немовби задрімав. Наслідків цього маневру довго не довелося чекати. Ледве він приклав голову до подушки й ніби сонно плямкнув губами, як Корінна встала. Здоровань, дивлячись на неї ласим і водночас хитрим поглядом, тут-таки схопився й собі. Вони обминули стіл, зникли за колонами, вернулись, покрутилися, знову зникли. Овідій тим часом прибрав іншої пози, зручнішої для спостереження. І невдовзі побачив, що хотів побачити. Ті двоє стали під колоною. Здоровань цілував Корінну.

Овідієве обурення цього разу було, як не дивно, менше, ніж після викриття червоної плямки на шиї, хоч він і зірвався вмить на ноги й роз'єднав розчулену пару. Можливо, полонила Овідія симетрична заміненість епізодів, на що я вже дозволив собі звернути увагу шановної публіки, а може, роззброїла його сама Корінна. Втручання Овідієве заскочило її зненацька. У здорованя була напродиво ідіотська міна, але він нахабно стирчав на місці, ані думаючи відходити.

— Як ти можеш... губити... так губити... Ти не маєш права розтринькувати... — почав щось Овідій і не докінчив.

Корінна була вся в червоних плямах, м'язи обличчя не підкорялись її волі. Здавалося, вона ось-ось заплаче.

— Так розтринькувати, — повторив Овідій.

— А що? — втрутився здоровань.

— Це нікого не обходить, — сухо кинув йому Овідій.

— Чому? — запитав здоровань.

Відповіді не було. Корінна вступила очі долі. Доконче треба було щось зробити, аби скінчилась ця нестерпна ситуація.

— Ну, то й що далі? Що тепер буде? — задириливо озвався здоровань.

— Тепер я буду! — закричав Овідій.

І простяг руки до Корінни:

— Тепер ти мене цілуватимеш. Тільки щоб не гірше!

Корінна вибухнула сміхом, і враз до неї вернулася звичайна її невимушеність, вона вигукнула:

— Та чому ж би гірше? Краще!

Відбувся пречудовий поцілунок, у який Корінна вклала всю свою радість із приводу щасливого розв'язання драматичної проблеми, весь свій еротичний хист, усю злість на здорованя. Той нарешті звівся. Але під час поцілунку Овідій знов-таки з тривогою відчув щось підозріло нове в обіймах Корінни, раніш так не вміла, й де вона цього навчилася? Мало того, так Овідій пригадав ще й деякі її новачії в ліжку. Невже навчителем був оцей здоровань? І аж таким дійшлим?

Під впливом усіх цих переживань або просто внаслідок спілкування з Корінною, що на кожному кроці двоїлася й множилася, і сам Овідій почав множитись і ділитись не тільки поміж двома Коріннами, але й ще цікавіше. Треба визнати, що чинив він це з замилюванням і двоєдушністю митця, аматора різноманітних композицій, побудованих на протиставленні, як у житті, так і в мистецтві.

Нагода (можливо, одна з багатьох) трапилася завдяки тій самій неодноразовій відсутності Корінни, коли Овідій, приходячи в гості, часом не заставав господині дому й мусив розмовляти з челяддю. Проте розмовляв він не з придверником, простакуватим і тупим рабом, який до того ж майже не озивався. Приємніше бувало погомоніти з молодого Кіпассісою. Ця смаглявошкіра грекinya була в Корінни за перукарку. Й ось невдовзі після кількох таких відвідин і дружніх посиденьок з цією служницею Овідій почув прикрі докори Корінни. Він не мав поняття, чим це викликано, але вона явно ревнувала.

Відповів на це Овідій подвійним чином.

Передусім Корінні, більш-менш у такому дусі:

— Дай мені спокій, не доймай безпідставними підозрами. Я вже звик, що ти надміру вражлива, й дедалі менш звертаю увагу на твої дорікання. В театрі мені не можна розглядати публіку, щоб ненароком не затримати погляду на якійсь жінці. І хоч би з жодною я й словом не перекинувся, підозрілий уже самий мій погляд. Пройде повз мене дівчина, і я навіть не кліпну — теж недобре: певно, ми щось приховуємо. А вистачить мені похвалити котрусь, як ти відразу кидаєшся в очі з пазурами. Це стає просто нудним. Я волів би вже й справді мати гріхи на сумлінні, принаймні було б над чим задуматись, коли ти виговориш мені. А так я скидаюся на осла, якого безперестану б'ють. Атож, б'ють, тільки шо клаповух, геть чисто отупілий, все одно чалапає по-своєму. Тепер мені закидають щось нове: ніби я мав роман з цією твоєю Кіпассісою. Я — з рабинею? А може, Кіпассісу колись шмагали різками і в неї тіло у рубцях? Мене довіку проймали б неприємні згадки. Я волю не ув'язуватись із дівчатами з цього середовища. Коли я й осел, то все ж не такий, щоб чіплятись до служниці, яка щодень тебе зачісує. Перукарші — це довірені особи. У цієї Кіпассіси я міг би дістати лишень принизливого відкоша, та ще й мало того — все до цяти було б переказано тобі. Ну, та вже добре, ніякого лиха нема, вже годі. Присягаюся, я не винен.

З Кіпассісою Овідій теж залагодив стосунки.

Але до неї озвався зовсім інакше, мовляв, він її поважає, справжню чарівницю, яка повинна зачісувати богиню, але яка й сама видалася йому тямущою панночкою під час тих спільно пережитих інтимних хвилин.

— Але що-бо сталося? — запитав він далі. — Звідки Корінна довідалась? Чи по мені було видно? Може, я щось бовкнув необережно? Ні, це виключено. Я робив усе, щоб урятувати тебе, моя чорнушко, від помсти Корінни. Ти повинна це добре розуміти. Я зумисне городив різні дурниці, що ніби з

рабинею не можна кохатись, годі навіть подумати, бо ж нерівність, бо хто ж таке бачив і так далі. Ти чула, що я казав? Усяку нісенітницю. Насправді я зовсім інакше дивлюсь на ці речі. Після програної війни будь-яка дівчина може стати рабинею, хоч би вона й з царського дому. Ахілл кохався з рабинею Брисеїдою, Агамемнон — з рабинею Кассандрою. Щодо мене, то я не визнаю дурних забобонів, якщо це було добре для героїв, то добре й для мене. А ти зовсім даремно розчервонілася перед Корінною, коли вона викликала тебе й почала свердити поглядом. Я бачив це й заприсягся, що між нами нічого не було. Ти підслухувала? Кривоприсяжництво у коханні — це гріх чистого серця, його вітер розвіє. Нехай і моє розвіється з вітром, коли буде така ласка Венери. Тільки ти мені, чорнушко, не вередуй, бо саме зараз я повинен знову тебе мати. Не бійся нічого, я не дозволю тебе скривдити, але тільки щоб не було вередів, плачів та всяких надуманих страхів. А якщо почнеш мені зараз комизитись, то вважай, дурепочко, що я не заважаюся. Знаєш, що скажу твоїй господині? Все розповім до крапельки, розкажу, де, коли був з тобою, розкажу, скільки разів і як ти зі мною кохалася.

Вас тут щось дивує? У цьому роздвоєнні Овідія, якщо не говорити про певну блискітливість, нема нічого надзвичайного. Я, конферансьє, навіть гадаю, що такий поділ чоловіків на дві взаємосуперечливі половини трапляється досить часто і ви знаєте це з власного досвіду. Своєрідність полягає в дечому іншому. Обидві версії стали темами. Надавши їм літературної форми — у вигляді послань, звернених до Корінни й Кіпассіси, автор відразу ж і видав їх, не вважаючи за можливі наслідки. Він зробив це в той момент, коли йому загрожував суперник і коли не випадало так легковажно дратувати Корінну. Ще недавно поет запевняв, що в коханні він не еквілібрист і не вміє перескакувати з коня на коня. То чи тепер він вирішив пожертвувати Корінною в ім'я якихось інших, важливіших цілей?

Досить хвилинку подумати, і стане ясно, що якби навіть існували дві Корінни, одна незалежно від другої, це анітрохи не зменшило б нерозважливості, якої допустився б Овідій, публічно визнавши свій зв'язок зі служницею. Цим він тільки пошкодив би собі в очах обох жінок. А про нещасну Кіпассісу шкода вже й мови. З нею взагалі не рахувалися, з холодним серцем видаючи на поталу знавіснілих суперниць. Нічого не дала б і можлива заміна її справжнього імені вигаданим або спроба якось інакше приховати слід у виданих творах. Факт зізнання в зраді залишався фактом.

Не виключений варіант, що Овідій просто вигадав і саму Кіпассісу, і всю історію з побічним романом, якого насправді ніколи не було. В такому разі зізнання у зраді нічим не загрожувало — воно стало тільки хвальковитим жартом, саме так і мала його сприйняти Корінна.

Але і її, і вас дуже малоправдоподібна версія заспокоїла б лише на короткий час. По-перше, хтось же таки мусив зачісувати Корінну, якась дівчина з тим чи тим ім'ям услугувала їй при туалеті, отож якась Кіпассіса існувала поза всяким сумнівом. По-друге, в усій цій справі найважливіші були не конкретні об'єкти, а змальований Овідієм характер поведінки, безсоромний показ певного способу мислення і, так би мовити, моральна готовність до зради. Якщо навіть насправді зрада й не сталася, то все-таки було доведено, що вона могла або може статися за будь-якої нагоди. То навіщо ж потрібен був Овідієві такий небезпечний крок?

Ілюзіоніст знову щось накрутив і поставив нас перед дивною загадкою. І з яким усміхом він це зробив, так ніби мимохідь, знехотя. Але ж суперник... Суперник крився у нього за плечима. Адже (чоловіки)... Дарма що у фокусника усміх на обличчі і невимушена поза, (чоловіки) добряче залляли йому сала за шкуру. Обличчя фокусникове раз у раз немовби шарпалося з болю. Публіка це помітила. Тож, можливо, в Овідія з'явилося бажання відшкодувати собі всі ці прикрощі бодай коштом тих глядачів, які вже де-не-де почали тицяти на нього пальцями?

Відігратися за приниження! Відігратися перед Корінною, перед (чоловіками) і перед публікою! Пожертвувати Корінною, але відігратись ефектно, щоб їм аж до живого допекло! Проте хто гарантує, що й цього

припущення, психологічно цілком імовірного, не нав'яв нам він сам, ілюзіоніст?

Я, конферансьє, радше схилиюся до думки, що підставою нерозважливо-го кроку було не що інше, як мистецтво. Воно становило найголовнішу мету. Воно зі своїм підступним, байдужим до всього, неморальним самолюбством. Задля розбудови теми пожертвувано жінкою в ту хвилину, коли підкрався суперник.

Вам, одначе, хочеться знати, чи Овідій справді зраджував Корінну. Але брак часу не дозволяє нам довше затримуватись над цією неясністю. Починається наступний номер програми. Зараз виступить суперник.

Чоловік цей, скинувши з себе всі дужки, покажеться вже таким, як він є. А щодо питання, яке вас цікавить, себто чи зраджував Овідій Корінну, то я мушу замість відповіді поставити знак зноски. Перепрошую, що через поспіх мені доводиться відсилати вас до джерел¹.

Суперник виступив не з-за плечей Овідія, звідки нібито скрадався, а навпаки: вийшов навпроти нього й вони спіткались лице в лице, тоді як у схованці довгий час дожидав саме Овідій. Він мав уже певні докази щодо особи суперника. З них випливало, що це не здоровань. Останні дні Корінна начебто захворіла. Овідій завітав тоді до неї і застав гостя коло не дуже хворої господині. Чоловік цей виявився вояком, нещодавно прийнятим до стану вершників, що він не забарився підкреслити, нахабно тицяючи руку з золотим перснем із печаткою на пальці. Одначе досить було приглянутись до його пальців, щоб зробити висновок про всю персону геройського сина війни.

Різник, подумав Овідій. Різник, що забагатів на грабунках. Убивати він, мабуть, умів добре, але його грубі короткі пальці незле надавалися й для бабрання по скринях та грабування перин. Невже ж такий неотеса, що впивсь кров'ю й нафаршувався золотом у якійсь бідолашній провінції,— невже цей чистий розбишака з посмугованим лобом, цей плямистий бугай, увесь у шрамах, спав з Корінною? А речі, куплені на Віа-Сакрі, вбрання, що їх кінець кінцем можна було вдягти на себе, різні брелоки, застібки, дороге наруччя — невже це все від нього?

Овідій вирішив будь-що дізнатися правду. Він ходив під Коріннин дім і вистоював там на чатах. Затявшись, дійшов до того, що проводив у такий спосіб цілі ночі. Ворота були замкнені, придверник хріп, господиня, ясна річ, не приймала. Кілька разів слідство виявилось безрезультатним, але Овідій не відступав. Він призвичаївся вичікувати за рогом, терпляче походжати туди-сюди або висиджувати на вуличному камінні, а коли дуже вже зморювався, лягав просто під ворітьми й потемки чатував. Аж нарешті одного дня на світанні побачив таке, що й жах його пройняв, і сором. Він тільки-но підвівся й випроставсь після безсонної ночі, коли зненацька відчинились ворота й звідти просто на Овідія вийшов він, мужній герой бойовиськ і взірець римських чеснот. Вийшов поволі, з притуманеним від недавніх розкошів поглядом, з прибляклим видом, на не дуже певних ногах. Ступаючи трохи розкарячкувато, сповнений ще духом ліжка, спітнілий, він наближався до Овідія з виразним переситом і отяжілістю після любовних зусиль, хоч і почував себе на сьомому небі.

Упізнав він Овідія не зразу. І тоді трохи здивувався, пристав на півкроку, але нічого не сказав, тільки раптом погляд його і зовсім скаламутнів, а по щоках та кутиках вуст пробігло щось подібне до спазму, дрож насолоди й насмішки, це була одна коротенька мить, одна тріумфальна гримаса, по чому він чи то плямкавав губами, чи то кахикав і відразу ж рушив далі, все ще похитуючись на непевних ногах.

(Минали роки, і Мессала вже не питав, чи пише Овідій поему про гігантів. Любовні елегії він сприймав прихильно, навіть підтримував на душі автора, коли хтось виступав з неприхильною критикою. Мессала радив не

¹ «Любовні елегії», збірка друга, елегія четверта: «Врода, яка розбурує мою пристрасть, не має постійного втілення. Існують сотні причин, через які я без кінця захокуюсь...»

дуже перейматись такими виступами, а гостріші нападки й зовсім пропускали повз увагу. І взагалі він радив зберігати спокій.

Тим часом читачі з ентузіазмом зустрічали кожен новий витвір Овідія. Деякі відверто казали, що знаходять у його елегіях відображення власного досвіду і що їх страшенно дивує, звідки це все поет знає. Інші, одначе, твердили щось зовсім протилежне. Чий-бо це досвід? Римських громадян? Хіба що самих повій та їхніх клієнтів, до числа яких, безперечно, належить і автор. Краще б він не хизувався своїми пригодами, хоча це зрештою його справа. Тільки що означає цей нездоровий поголос, ніби автор виражає емоції багатьох людей? Бо саме так подекують у місті. Може, автор має на думці нас, наших дружин, наших дочок, може, це ми цинічні розпусники, а наші дружини тягаються з ким попадад? Нехай-но поет пояснить це нам!)

Припертий до муру, Овідій запевняв, що всі його писання, особливо там, де йде мова про жінок, стосуються виключно тільки римського півсвіту й дівчат цього кола, а не шляхетних матрон. Тема як тема, не гірша, ніж інші. Можна писати про героїство, можна про зорі, так само про збирання винограду, суднопластво, рабів, сонце, звідників, космос, можна писати про що завгодно, аби лиш талановито. Якщо його читають закохані, то він цим пишається. Крім того, треба розуміти, що поезія не містить свідчень про реальний світ. Не годиться так її трактувати. *Nec tamen ut testes mos est audire poetas...*

Якби те, що говорить поезія, брати дослівно як відображення світу, тоді існував би Цезар з трьома головами й зміюватою шерстю, в Персея були б крилаті ноги, а в Сцілли — пси в промежині, і поезія несла б відповідальність за будь-яку жорстокість чи неморальний опис. Це явне безглуздя. Поетична уява не знає меж, її витвори вільні й не мають якихось прямих відповідників у дійсності, а поети не відповідають за їхню історичну істинність. Що ж до закидів до його особистої моральності, то, на думку Овідія, їх породжує звичайнісінька заздрість. Але колись він помре. Тоді заздрощі змовкнуть і втрачуть своє значення ще багато дечого. Не будуть, наприклад, оцінювати поети по тому, чи у згоді з римською традицією любив він військо й власті, чи ретельно студіював право. Запитають лише про творчість. І можливо, любовна тематика виправдає себе. Щось говорить Овідієві, ніби якась істотна частка його особистості лишиться жити й після смерті.

І все-таки дорікання й прискіпування різних осіб не давали авторові спокою. Навіть Макр по-дружньому звирив йому свої сумніви. Захоплений класним епосом, задумав писати щось наче вступ до «Іліади» і тепер працював над латинською поемою про перші роки троянської війни. Він і Овідія намагався зацікавити цією тематикою; вважав, що такі амбітні твори дозволяють увібрати в слово більш піднесені ідеї, аніж це можливо в любовній елегії, по самій суті своїй обмеженій змістом, внаслідок чого кожен її творець теж мусить зазнавати певного духовного обмеження. Міркування приятеля здались Овідієві трохи штучними. Макр був занадто вражливий і різносторонній, щоб так спрощено думати. Овідій сказав:

— Жартуєш, любий епіку, я ладен закластися, що тебе самого тягне на моє подвір'я, бо, пишучи, ти де тільки мога встромляєш еротичні мотиви.

(Нарешті, Мессала таки запитав:

— А що з гігантами?

Він кинув це запитання без видимої причини. І тут виявилось, що про гігантів і не чути. Мессалу це не здивувало й не вразило. Він тільки поцікавився, чому Овідій облишив давній задум. Якщо теми не поділяються на кращі й гірші, з чим, правду кажучи, Мессала не зовсім згоден, то, мабуть-таки, можна було написати і про гігантів. Він підійшов до справи з досить несподіваного боку, але Овідій спромігся відбутись дотепом.

— Отож-бо й є! — мовив він. — Читачі гадають, ніби теми якраз і поділяються на кращі й гірші. Корінна вважає гігантів за щось украй нудне. Вона заявила, що не читатиме такої писанини, й хряпнула дверима в мене перед носом. Через те й довелось облишити свій задум.

Мессала тільки засміявся. Важко було збагнути, що він думає. Деколи навіть здавалося, що його зовсім не обходить цей твір, до написання якого

він раніше так захоплювався. Тепер, однак, Овідій почав шукати правдивої відповіді на запитання Мессали — хотів самому собі відповісти. Невже й справді він не годен написати про Божественного? Що його стримало?)

Божественний уже кілька літ мав інший титул, частіше вживаний, — Август. Коли римлянин називав кого-небудь «августом», то це було все одне, що сказати «святий» або «його величність». Цим титулом сенат обдарував Октавіана ще 27 року, коли той, переможний владар імперії, з власної волі зрікся всіх надзвичайних повноважень і заявив, що відновлює республіку. Сенатові спершу аж заціпило з великого подиву, а тоді всі почали прохати Божественного відмовитись од такого неймовірного зречення, надали йому почесне прізвище Августа та ще й назвали цим самим ім'ям місяць його народження.

Зречення практично нічого не означало. Октавіан по суті зберіг усю повноту влади, зате крок його мав моральне значення, оскільки влада тепер не нагонила жаху і люди могли тішити себе ілюзією, ніби вона підлягає їхній волі.

Зрештою, силу Октавіана ніхто й не ставив під сумнів, окрім нечисленної еліти з бунтарськими нахилами, яка навіть організовувала змови, щоразу невдалі. Коли сенат прохав Октавіана відмовитись од зречення, то робив це щиро. Сенатори боялися, але не так Октавіана, як того, що без нього, можливо, буде гірше. Боялися нових заколотів, нових громадянських воєн, смертних вироків, розбоїв і руїн. Величезну країну виснажило кровопускання в довготривалих змаганнях за форму державного ладу та особу владаря. Октавіан поклав цьому край. Здобувши нарешті владу, він давав надію на відпочинок. Люди хотіли тепер бувати в цирку, призбирувати грошей і спокійно спати.

Овідій звикся з Божественним із раннього дитинства — так як звикається людина з природою або навіть з богом. Він ніколи не задумувався, звідки в Октавіана таке особливе право владарювати над світом і вирішувати долю людей. Кількадесят років тому це непокоїло б усіх. А тепер Гай Юлій Цезар Октавіан Август утілював уже просто певний самоочевидний лад, що регулює людське життя. Поки цей лад зберігався, здавалось недоречним запитувати, чи він слухний і чи не можна б його змінити, — він являв собою таку саму природну необхідність, як от послідовність дня і ночі або чергування зими й літа. А поза тим цей лад був іще добрим теж остільки, оскільки доброю буває природа, надто коли вона досить довго щадить нас від бур та катастроф.

Бурі в ті роки й справді стихли. Божественний дав суспільству жаданий спочинок і дозволив тішитись насолодами та блиском цивілізації. Добрість цього подібного до природи ладу виявлялася в тому, що люди могли жити по-своєму. Божественний Август не промовляв до світу так, як його попередник, Божественний Юлій, — вогнем і залізом, не вражав незвичайними реформами та несподіваними розпорядженнями, — він швидше виявляв себе в будівлях, яких чимало споруджував, у всіляких урочистостях, святах та видовищах. Полководець з нього був не вельми здібний, а політик, організатор і носій нових ідей — дуже обережний. Можливо, і в цих галузях йому просто бракувало задумів. Але Овідій цього не знав. Зате він знав про будівництво й про те, що давніше точилися нескінченні війни, яких тепер немає. Найбільше, однак, прихилило його до Августа зростання загальної освіченості й виразний поступ у звичаях. Таких славнозвісних письменників, як за Октавіана, і таких чудових жінок Рим ніколи раніше не бачив. Адже саме Август утворював шлях Горациєві й Вергілію. Здавалось навіть, що й Корінну це він створив.

(Овідій хотів і міг написати похвалу Божественному в алегоричній формі епосу про гігантів. Перші чернетки таки й були вже готові, але потім вони згоріли. Овідій палив їх без жалю. Відчув якийсь фальш у цьому творі, може, не у змісті, а скорше в самій ідеї і в обставинах, за яких народжувався твір. Джерело було чужорідне. Немовби чиясь чужа голова задумала цю поему і чужа рука простяглася по неї ще до того, як вона постала. Текст іще не існу-

ваь, а вже наперед був відомий. Якби Овідій не чув ні від кого про характер цього свого майбутнього твору, якби його ніхто не заохочував до праці, то хто зна, чи кінець кінцем він не написав би таки про гігантів. А так — його весь час не полишало відчуття, ніби робить щось пересічне. Мабуть, лише це й спонукало спалити рукопис, оцей внутрішній голос, чи то самозахисний інстинкт, який остерігає тварин і митців, щоб не наковталися якої-небудь шкідливої речовини. Овідій не зовсім усвідомлював, що його спонукає, але тему гігантів він викинув із себе остаточно, як чужорідне тіло. Поет і сам не виразно бачив причину свого вчинку, тож тим більше силкувався приховати її від друзів. Твердив, що просто не зуміє написати такого твору.)

Овідій прагнув не показувати, ніби відчуває нехіль до Августа, в чому легко можна було запідозрити автора, який уперто уникав офіційних замовлень. Тим часом Август як на те викликав певне незадоволення в колах, близьких до Овідія. Сталося це невдовзі після повернення Божественного з подорожі на Схід.

Ще тоді, коли він об'їжджав країни Азії і не був у Римі цілих три роки, поширилися чутки, начебто Божественний обмірковує якийсь поважний задум і незабаром його проголосить. Восени 19 року він через Грецію повернувся до Італії. З собою він віз хворого Вергілія, котрий помер дорогою ще в Брундізії, так і не докінчивши «Енеїди».

Божественний приїхав до Рима й подав свої задуми на розгляд сенатові. Це були проекти двох законів та одного ювілею з широченним розмахом. Отож саме ці закони спричинили прикре розчарування і навіть, як то не дивно, сприймалися де-не-де з явним опором. Божественний знову брався наводити лад у родинному житті римських громадян. Один із законів по суті повторював приписи шлюбного права, проголошеного десять років тому, але тоді не впровадженого в життя, а другий, що називався «Про боротьбу з позашлюбними стосунками», йшов ще далі, передбачаючи покарання за такі протизаконні вчинки.

Ці закони були зв'язані, так би мовити, ідейними узами з державним ювілеєм, що підкреслював поміж іншими й автор гімну, написаного спеціально з цієї нагоди, — найвидатніший лірик тогочасного світу Гораций. Ювілей мав ожити в громадській пам'яті давню традицію золотого віку й часів Сатурна і був відзначений 17 року як «Врочистості Сторіччя».

Програма свята складалася з обрядових відправ, богослужінь, танців, ігор та видовищ. Рим ілюмінували, Август три дні складав пожертви богам, хори виконували «Carmen Saeculare» Горация. То був найпопулярніший і разом з тим — один з найслабших його творів. Це саме слід сказати і про закони Октавіана. Обидва вони незабаром поділили долю свого попередника десятирічної давности, бо впровадити в життя їх не пощастило. Вони зобов'язували тільки теоретично, доводячи, якого значення надавав Август пропаганді родинного устрою. За цим мала критися якась глибша думка, яку, можливо, зрозумів Гораций, але пересічних громадян вона лише дратувала й смішила, як обтяжлива манія владаря.

Здавалось, Овідієва творчість у цих умовах повинна була за прикладом Горация і Вергілія підпорядковуватися плинові історії і краще з ним узгодитись. Адже в Овідія ніколи не з'являлося підозри скептика, буцім історія може мати два взаємно суперечливі порядки, один, визначений панівним богом, а другий — мурашиною опірністю людини, і що письменник, якщо він речник історії, повинен вибирати котрийсь один порядок з цих двох. Овідій узгоджувався з третім порядком, неісторичним, абстрактним, визначеним лише логікою композиції та ритму. Тільки цьому порядку підлягала його творчість. І мав цей порядок щось від математики, хоч не бракувало в ньому й приваби танцю.

Після роздвоєння Корінни і розмноження чоловіка в чоловіків, далі після роздвоєння Овідія і розпаду на протилежності, цикл метаморфоз, здавалось б, завершивсь. Але як для кого! Не для такого жонглера, якого ви маєте приємність бачити! Характер еволюції аж наче напрошувався на розмноження жінок, однаке на таке, яке нам відомо з виступів Кіпассіси чи інших Ові-

дієвих коханок. Шаблонне збільшення цієї серії скидалося б на банальність. Назріла потреба якоїсь істотної зміни в самому принципі множення. І ось з'явилась ідея — змінити об'єкт. Автор перетворюється на зібрання багатьох жінок і заговорить їхніми голосами. Мало того: жінки повинні чимось різнитись від попереднього ряду. Тільки ж чим саме?

Жіноцтва взагалі не бракувало. Покинуті коханки, підступні лицемірки, наївні прихильниці таланту, хитрі шахрайки: непотрібна дружина, потім друга дружина, так само короткочасна, дружина-не-надовго. Усе життя сповнене жіноцтвом. Але ж поезія не містить свідчень про реальний світ і належало б якось це дати взнаки читачеві, котрий охоче вислуховує фабули, гадаючи, ніби вони й становлять підставу й мету літератури.

Може, пора вже сказати читачеві, як мало важить фабула? Та нехай ці нові жінки відрізняються одна від одної характером тих історій, які вони розповідають, нехай говорять про такі неправдиві речі, щоб ніхто не сумнівався в їхній неправдивості, нехай покинута коханка мешкає не в Римі, а, скажімо, на острові Наксосі, нехай вона жила багато сторіч тому і називалася просто Аріадною, яку покинув Тесеї. Це таки ідея, справді. Автор перевтілиться у своїх численних жінок, які не будуть його жінками. Настане зміна об'єкту, зміна часу, місця і дії, ба навіть заголовку, тільки не ритму й сенсу.

(Отож коли Божественний Август уживав заходів до оздоровлення римської родини, Овідій, як людина з іншого світу, прийшов до Мессали й заявив, що пише «Героїди».

— А що воно таке? — поцікавився Мессала.

— Це послання героїнь, міфологічних осіб, до їхніх чоловіків, приміром Аріадни до Тесея.

— Ага, — сказав Мессала, — а чи багато там розбещености?

— Більше, мабуть смутку, — відповів Овідій, — адже це послання жінок, а не чоловіків, і започаткував я цей цикл посланням Пенелопи.

— Дуже слухний вибір, — схвалив Мессала з певною полегкістю.)

І знову підстрибом, у згоді з тактом, знову на непевних ногах почав посуватися вірш, ідол, спонукач і взірць, знову бентежно рознеслося містом нуртування, гомін, пульсівний ритм і пошепт з уст у уста:

— Що це? Хто це? До кого нуртівливі листи героїнь? Що там стукоче у глибині?

Монолог Аріадни. А світання вже над островом Наксосом. Монолог Аріадни на світанні. (Чи тільки її це монолог?) Вона сама казала, що це не тільки її монолог, страждання її таке ж, як і в усіх зраджених і покинутих, за всіх вона страждає від тої хвилини, коли Тесеї серед ночі втік від неї і тихцем відплив, її покинувши саму-самотою на острові.

— Ти, страховище! Я шукала тебе поруч на ложі й знайшла пустку. Тебе немає? Сон мій де й подівся. Схоплююся. Ще місяць світив, пташки тількино починали свій щебет. «Тесею!» — гукаю. Ніхто не відповів. Щодуху над море, до причалу. Пісок, ноги в'язнуть, важко бігти. Туди й назад уздовж берега. Тесею! Де ти? Чимшвидше на верх горба, вибиваючись із сил, але розпач підганяє, поміж кущів на скелю. Видно! Одпливає Тесеїв корабель. Напнуте вітрило. Попутній вітер. Тесею, я ж залишилася, гукання, знаки руками, негіднику, негіднику, ти що, втікаєш? Аби якусь хустку, жердину! Може, він не бачить?

Вимахування хусткою на жердині:

— Тесею, вернися!

Величезне пласке море, цяточка зникає вдалині, Тесеї одплив за обрій. Тепер перші сльози. А потім непорушність. Сісти на камені й не встати. Ні! Кинутись на ложе, де лежали вдвох. Ще теплі сліди.

— Що мені робити? Острів безлюдний. І навіть якби я могла звідти вибратись, куди мені подітись? До батька на Крит нема вороття. А якщо тут водяться леви? Цікаво, що Тесеї розповідатиме про мене в Афінах?

Внутрішній монолог. Він, мабуть, найдужче нуртуватиме, цей прихований нурт, він там у глибині переливався, його сховищем був лист, пальцем на вітрі, на воді писаний.

На жаль, наша програма не передбачає виконання перед вами «Героїд» у повному складі, з Пенелопи починаючи, тим-то не виступатимуть у монологах одна за одною всі жінки — Бризеїда, наприклад, що згодна стати рабинєю Ахілла, Канака, що вперше знає любовних утіх у кровозмішенні з братом, Філліда, самовбивця, або хоча б і поетеса Сапфо, старша вже жінка, закохана в молодого хлопця. Сапфо була історичною особою, але опинилася в числі героїнь.

Перед вами не виставлятимуться ситуації з життя цих жінок, обставини й хвилини, коли вони виголошують монологи. Обставини дані, фабули відомі, не це важливо, їх ми черпаємо звідусюди й довільно komponуємо, — найбільше важить ритм, чари над фабулами, нуртуючий струмінь усередині, думки й забаганки, потік свідомости, знайомий письменникам.

Створювались, отже, «Героїди», але стосунки з Корінною все вривалися і кохання до неї (впереміж з відразою) тривало й далі. Корінна тепер не приховувала від Овідія своїх сторонніх романів, ба навіть хизувалася ними. Нові подарунки, що з'являлися раз по раз у неї вдома, походили вже від її галантних кавалерів. Оскільки вона дуже це наголошувала, часом можна було запідозрити, що сама купує дещо на Віа-Сакрі, аби лише була видимість, ніби хтось без кінця засипає її дарунками. Що-бо стало з цієї дівчини! Минулися часи Ромула й сабінянок-моногамісток! Це гасло вона засвоїла блискуче. Постійне надужиття циркульніцьких щипців призвело до знищення волосся. Але хіба мало на ринку германських коків?

Минав 16 рік і після перемоги над сіпаморами якраз доставили свіжі транспорти краму.

— Стиль доби, Публію, свобода звичаїв, терпимість і поступ. Ти нібито поборник цього стилю?

— Але ж не накладання перук,— відповідав він. — Мені подобається лиш те, що природне.

— І все-таки кажуть, що це твої теорії.

— Мої теорії! Які це такі теорії?

— Ну, та взагалі: щоб нічим не перейматися дуже, багато кохати, не жити примітивно і щоб дівчата не були селючками.

— Якщо це мої теорії, то швидко ж вони обернулися проти мене.

І справді, щось на те було схоже. Овідій, безперечно, не був прихильником простакуватости, ординарних способів мислення, моральних передсудів, життя по-божому й по-мужицькому, утертих слівець про чесних предків од плуга, які при потребі видобували меча, він не терпів усієї тієї римської старосвітщини з її уславленими чеснотами, що їх вічно ставили за приклад молодим поколінням. Він захоплювався міською цивілізацією — як і Мессала, цей аристократ з роду й радикал з переконань.

Овідій любив незалежність думки й світськість звичаїв. І тільки з бігом часу йому стало помітно, що ця міська цивілізація, попри свою молодість, уже породжує щось таке, чого він ще дужче не зносив, як от корисливий спосіб думання, схильність жити на купецький лад, з розрахунком, зневагу до всього, що не можна виміняти на гроші й речі.

— Твоїх поезій я ж не вдягну на себе,— сказала Корінна.

Яка ж упевненість, що поезії нічого не варті, оскільки вони не матеріальні речі! Корінні це здавалося цілком очевидним.

— Поезії можна навіть читати задля розваги, але не можна ставитись до них серйозно, як от, скажімо, до пантофлів. Я сучасна жінка, можеш не заливати мені всяких химер, я шаную те, що надається до вжитку. Всі шанують корисні вироби і нікого не обходять духовні скарби, люди зважають лише на придатність. Стиль доби! Культ придатного виробу, зиску і вправного ремесла.

Так, ремесла. Ще одне потворисько, породжене міською цивілізацією. Бути у своїй галузі справним ремісником! Мессала, чоловік непересічного інтелекту, оточив себе архітекторами, сам придумав і успішно застосовує на практиці найощадливіші засади маневрування перед владою, завдяки чому

дістає почесті й водночас зберігає певну незалежність, а в літературі вважає найосновнішою справою — студіювання звуків. Усе було ремеслом і фахом, риторичне не виховувало творців. Вони навчали техніки компонування й виголювання текстів. Будь-який текст підходив, аби лиш уміло послуговуватись прийомом. Ремесло, мовляв, існує поза добром і злом.

І саме це вражало деколи Овідія. То кохання — теж ремесло? Чи він, популярний автор, твори якого цитувалися в місті й блискавично розходилися серед молоді, він, поборник і майстер нового стилю, не вказував дороги аморальним ремісникам, не надмавав їм вітрила? Чи у своїх еротичних віршах не відкрив перед ними механічної природи сексу? Чи не говорив: дивіться, як це функціонує, який пристрій цей секс, дивіться, як це робиться — найголовніше, щоб було вправно. Може, Корінна мала рацію, повторюючи вслід за кимось, що це його теорії?

Нібито так, і все-таки ні. Овідій сам гаразд не розумів, у чому полягає суперечність. Відчував тільки, що він особисто не ремісник і що цей ремісницький спосіб ставлення до життя ціляє, власне, в нього. Але що його так відштовхувало? Неморальність явища? Ну, тоді порушення божественних законів?

Тут Овідій теж розгублювався. Не визнавав релігійної етики, бо досвід суперечив їй. Можливо, Корінна, зраджуючи його, ображала богів, але чому страждав з цієї причини він, а зовсім не боги? Або їх нема, або вони не вбачають жодної образи в тому, що якась жінка спить з багатьма чоловіками. То бодай би хоч цих чоловіків таке поводження ображало! Але ні, вони собі раденькі, що дурненькі. У чому ж тоді річ? Усі задоволені, крім Овідія. А він ніколи не був моралістом. Невже ж тепер з нього робиться мораліст?

Це нечувано, подумав він. Вона зрадила мене, а зовні й на крихту не змінилася.

Овідій вирішив більше не писати елегій: закінчував уже п'яту збірку. Перед наступним виданням відсіє частину творів, а решту об'єднає в трьох книжках. Там чимало слабких речей. Він нічого не виправлятиме, але дещо усуне. Тепер візьметься за щось глибше.

І все-таки Овідій не міг забути Корінну. Силкувався вмовити себе, що треба спокійно ставитись до її визивної поведінки. Тепер не помирають з любови, таке велике кохання навряд чи буває. А проте на саму думку про Корінніні вибрики він ладен був померти. Отож із ревності це, мабуть, можливе. О, так. Його відразу до Корінни й усіх цих холодних циніків не впливала з обурення. Ні, звичайно, ні! Але важко вимагати, щоб він почував себе щасливим, коли хтось інший проводив ночі з Корінною. Він просто не міг опанувати своїх почуттів і позбутись вражливості. Навіть хто зна, чи естетична вражливість не справляла якогось — може, не найбільшого, але таки істотного — впливу на його настрої. Те, що йому доводилось оглядати, було самою бридотою. Видива вільного кохання, які він снував у «Любовних елегіях», були гарні. Овідій починав розуміти, чим найдужче відштовхувало його ремесло: розрахунком і браком чарівності.

— Та вже нехай, — казав він Корінні, — займайся цим, заводь собі коханців, але я не хочу про них знати, отож по змозі вдавай, ніби їх не маєш, тільки про це прошу. Я знаю, як багато важить фікція, то створи мені цю фікцію, заграй переді мною. Моє прохання — це не позерство. Я принижуюсь перед тобою, бо ще кохаю тебе.

Корінна відповідала здебільш примруженням ока й смішками.

— Що з тобою, Публію! З чистих дурниць робиш бозна-які історії. Але добре, я вже справлюся. Від завтрашнього дня починаю носити волосся під пов'язкою і туніку до землі, як цнотлива тітонька. Подивись, який матиму вигляд! — Корінна обіруч відгорнула волосся назад і легенько присіла. Туніка закрила їй ноги до п'ят. — То подобаюсь я тобі? Ні? Ну, то зараз же поцілуй мене: *kirie ty*, володарю мій, — докинула вона по-грецькому. — А знаєш, у мене випав камінчик з персня; може, купиш мені новий?

Звичайно, жадних обіцянок Корінна не дотримувала, хоч вряди-годи навіть і присягалася.

— Кохання й зненависть,— щораз частіше повторював подумки Овідій. Цитував класика. Згадувалося славетне *odi et amo* — пекучі слова Катулла, нестямно закоханого в Лесбію. Останнім часом Овідій зачитувався його творами, що звучали так чисто, шляхетно і вже не по-сучасному. Яким тоном говорилося про ті самі справи сорок років тому! Овідій написав інакше, ніж Катулл: «Я зневажаю розбещену вдачу, а кохаю тіло».

Одного дня його приголомшила несподівана новина: Корінна потай перервала вагітність. Тепер лежить у гарячці, якісь ускладнення після операції, просить, щоб він прийшов. Овідій відразу ж кинувся до неї.

— Ради всіх богів! Що ти зробила?

Вона всміхнулася.

— Нічого особливого, просто я дуже хвора.

Вигляд у неї був кепський. Овідій злякався, чи це не загрожує її життю. І все-таки запитав, від кого ж це вона завагітніла.

— Як то від кого? Від тебе.

Він не вірив, але волів прийняти це втішливе пояснення за правду.

— А чому нічого мені не сказала?

Вона тільки зітхнула:

— Такого чоловікам не говорять.

— Але якщо я батько?

Корінна знизала плечима:

— Який батько! Дай-но мені краще води, про дитину взагалі нема й мови.

Здавалося, вона страждає. Овідій дивився на це, і клубок підступав до горла. Давно вже не була вона така близька йому, як зараз. Він не мав духу допікати їй докорами, хоч усе в ньому клекотіло. Що за нерозважливий вчинок! Зігнання плоду він вважав насильством над природою, йому бачилось у цьому вбивство, в усякому разі, замах на людину: на жінку, дитину і рід людський.

— Ну навіщо? Навіщо ти це зробила? — він страшенно хотів знати.

— Ой, який ти чудний, я ж кажу тобі, мені треба було його позбутись.

І тільки згодом на превелику силу він випитав у неї причину. І аж онімів. Їй треба було позбутись, бо ж який вигляд вона мала б, народивши дитину? Пологи — це руїна для жінки, зостаються сліди, зморщечки на животі, хто зна, що там ще.

— Ет,— вигукнула вона,— нема про що говорити! Перемучуся трохи, але якось же виплутаюсь. — Йому стало ясно, що вона підходить до цього з холодним серцем, як ремісник, без внутрішніх переживань, беручи до уваги лише вигідність і технічний бік справи. Її дратувала зле виконана операція. Через оце партацтво мучиться.

Овідій сподівався, що спільно пережите нещастя знову зближить їх. У ті дні він молився за видужання Корінни до опікунки породіль богині Літії. Благав бути милосердною до грішниці й обіцяв пожертву. Корінна й справді невдовзі видужала, а потім...

О, перепошую, тут ми повинні відкрити дужки, бо зараз має бути центральний номер програми, найголовніший виступ ілюзіоніста. А після цього епізоду я відразу ж попрошу вас за лаштунки.

(Одужання Корінни — то було щось таке, наче не тільки ця вітрогонка повернула собі здоров'я, але наче водночас приїхала назад з морської подорожі перша Корінна і вже остаточно з'єдналася зі своєю другою постаттю. Довгождана хвилина приїзду! Але не було почту на піщаному узбережжі. Металася там швидше Аріадна з «Героїд». Снувались також якісь метафоричні видіння перетолочених пісків на полі битви, де боротьбу вела Корінна, а приреченим на поразку противником був її плід. Всупереч надіям Овідія Корінна, одужавши і знов по-давньому освоївшись у Римі, кинулась тепер у справжній вир шалу, безсоромности й гультяйства. Містом розійшлися плітки. Почали кружляти дотепи про Овідія — мовляв, такий управний ко-

ханець, а дозволяє водити себе за ніс хитрій білявці. Він знову наражався на неприємності з суперниками. На додачу до цього ще й сама Корінна щораз частіше стала уникати зустрічей. Верхом усього був її аргумент: чоловік не дозволяє! Знов, бач, з'явився в неї чоловік, який за інших обставин умів любісінько собі зникати.

Але цього разу вона вже перебрала міру. Овідій зірвався:

— Чоловік? Ну й чудово! Хочу його бачити. А чи нема тут десь вояка з золотим перснем? Це такий симпатичний чолов'яга! І чи не відомо, де подівся здоровань? А вся решта? Я запрошую всіх.

— Але ж, Публію...

— О, ні! Годі з мене. Я сам повернувся з морської подорожі. Кінчаю далеку мандрівку. Мое судно, оздоблене вінком, саме допливає до порту. Прошу всіх зібратися на березі. Я широ вітаю їх. Вони мої друзі. Оце ступаю на суходіл, позад мене легко поколихується хвилясте море, а я, усміхнений, з блиском в оці, підходжу до чоловіка, падаю в його обійми й обмінююся братерським поцілунком. Я стискаю здорованя й воїна, між нами панує мир і злагода, вони оточують мене, хай живе Овідій Назон-поет! Ми йдемо разом, я запрошую.

— Але ж, Публію, ми могли б трохи любощами забавитись, я нічого не розумію, я ж кохаю тебе, навіщо ти їх, власне, запрошуєш?

— Навіщо? Ха-ха! На лекцію! Прощавай, Корінно. Я помудрішав і запрошую всіх на лекцію про ремесло кохання. Так, так, ремесло кохання. Може, хтось його не знає, то я бідолаху навчу. Покажу, як треба майстерно, дешевим коштом, а при тім справно й ефективно відправляти це ремесло. Я буду навчителем, знавцем і авторитетом. І не одного з вас добряче здивую. Кружка, кружка ставайте, друзі! Нашорошуйте вуха — і до танцю. Гекзаметром, пентаметром, двовіршем! Як уже гуляти, то щоб земля пішла ходором, коли нам дано цей стиль, техніку, моду й час.)

На цьому місці дужка закривається. Конферансьє пам'ятає, що він обіцяв повести вас за лаштунки, показати шанованій публіці, як постають містифікації жонглерів-ілюзійоністів. Хвилина дуже відповідна, коли на естраді Овідій чоломкається з суперниками й розпочинаються нові підскоки на куцій нозі. Отож прошу. Будь ласка, за лаштунки.

І ось який маємо краєвид: за лаштунками сад. Багато фруктових дерев, переважно яблуні. Якщо ви краще розглянетесь, легко зрозумієте, на якій це околиці. Садок розкинувся на положистому пагорку, приблизно там, де римська Віа-Фламінія збігає до менш вам званої Віа-Клодії. Навкруги численні сади, а пагорб, на версі якого ростуть сосни, навіть називають Узвишшям Садів. Але я звертаю вашу увагу на садівника.

Вже з першого погляду видно, що цей чоловік (він саме поливає грядки) делікатної статури й досить слабосилий. Обов'язки свої він виконує не дуже зграбно й наче в задумі, це страх як кумедно. Тендітний чолов'яга, молодий ще, десь, мабуть, трохи за тридцять років, горбиться під тягарем невеликої поливайки, а до того ще робить своєрідні рухи, раз по раз притопуючи ногою, дарма що при цьому розхлюпується вода, і смішно так стріпаючи в такт головою. Якоїсь хвилини, не скінчивши поливати, він одставляє поливайку і цілком віддається чудним вихлянням, тепер уже з участю й руки. Рука його ритмічно викидається вгору й опускається, ніби чоловік сам собі диригує. Потім він укладається на лежку під яблунею і щось пише на восковій табличці. Впізнаєте, хто це? Садівник цей — Публій Овідій Назон. А рухався він у ритмі елегійного двовірша, мабуть, скандував якісь рядки, що їх тепер оце занотовує.

— Але що за жінка ходить оно віддалік поміж деревами, тримаючи за руку дитинча? Невже Корінна? Та ще й з дитиною?

— Ні, що ви! Це Овідієва дружина. Не та перша з роду Фелісків, дана йому й непотрібна, і не друга, короткочасна, а саме третя, з дому Фабіїв. Необхідна заувага: дім Фабіїв залічується до найкращих родин у Римі. Досить сказати, що вони спокревлені з Октавіаном Августом.

— А це дитинча?

— Це Перілла, дочка, як її називає Овідій. Насправді вона йому не дочка, а пасербиця. Проте Овідій силується зробити все, щоб дівчинка ніколи не відчула цієї різниці.

Мати й дочка зараз відійшли трохи вбік, щоб не заважати батькові: він пише, у проміжки між писанням поливаючи грядки. Помітно, що троє цих людей живуть у добрій злагоді: свідчать про це загальний настрій, взаємна турботливість, глибокий спокій дружини, радісне щебетання дитини, веселе дріботіння достойного садівника з поливайкою. О, ви тільки подивіться, як усміхається батько родини, коли жінка й дочка виходять з-під яблунь і висока вродлива пані зиркає на поливайку й воскову табличку. Її погляд сповнений зичливості й поблажливості, усміх Овідія — наче суміш захоплення, поступливості й легкого зніяковіння. Справді, здається, аж ніби ледь помітний рум'янець зовсім без причини пробіг йому по обличчі. А яке ж це обличчя! Біле, витончене, чутливе, риси м'які і досі ще трохи хлоп'ячі. Не знаю, яке враження складається у вас, але мені цей чоловік здається жінчиним пахолком.

Садок на узгір'ї при Віа-Клодії — це, звичайно, його власність. Крім того, поет має будинок і в центрі міста, напроти Капітолію, але йому приємніше перебувати й творити в цьому тихому садку. Тут народилися майже всі його твори. Він твердить, ніби спокій і усамітнення сприяють творчості. Проте не можна сказати, щоб до Узвишся Садів зовсім не доходив відгомін міста. Швидше навпаки. Незважаючи на тишу тут часом чуються звіддалеки такі тони й ритми, яких у клекоті середмістя було б і не розрізнити. І краєвид звідси відкривається на Рим, що лежить у долині, — широка перспектива, та й до зірок, здається, ближче.

Саме тут поет і написав більшість любовних елегій. Тут народжувались варіації на тему Корінни, множилися симетричні композиції, оті дотепні побудови протилежностей, тут, чуйно вслухаючись у міське відлуння й задивляючись у розлеглу перспективу, у міське відлуння, поет розв'язував суперечності й здійснював вибір свідчень про начебто нереальний світ.

Ніхто й гадки не мав, що ці розв'язання виявляться в історії людства вдаліші й тривкіші, ніж інші ухвали, що їх на іншому пагорбі, себто на Палатині, приймав у інших справах, а часом, може, і в тих самих, Божественний Август. Це видається ще дивнішим, якщо візьмемо до уваги матеріал, яким послуговувався Овідій для своїх мозаїк і майстерштуків.

Цей матеріал я назвав би легковійною субстанцією, і, в усякому разі, дуже неоригінальною. Снуються тут безладні факти й фантазії, мандрівні мотиви, взяті з прочитаних творів, сни й згадки, багато різних елементів, але про жоден з них не можна з певністю сказати, що він є тим, чим здається, бо за хвилику зазнає перетворення, змінить подобу, не змінюючи функції, або навпаки: змінить функцію, зберігши подобу.

Овідій, перехоплює в повітрі раз те, раз інше й пов'язує одне з одним невидимими нитками в особливі комбінації, й ось уже виступає Корінна без туніки, тілесна й напрочуд жива, дарма що така велична, скулений Багос дрімає по-гораціанському, поклавши голову на коліна, далі черга подвоєнь і помножень, і маємо перукарку Кіпасісу, сяючого суперника на непевних ногах...

«З чого це все? — питаєте ви. — Наприклад, Кіпасіса? Зі сну чи з досвіду?..» Але навіть тут, за лаштунками, не з'ясовується до кінця загадка, що взяте з життя, а що вимислене й уміло нав'яне. Я, конферансьє, пробував відділяти одне від одного, окремі мотиви піддавати сумніву, явне нав'яння брати в дужки. На жаль, мої зусилля виявилися по суті даремні. Я сам утратив орієнтацію, заблукав серед безлічі дужок і піддавався чудотворству ілюзіоніста.

Зате тут, за лаштунками, з'ясовується інша загадка: чому ця магія, хоч її дія деколи суперечить здоровому глуздові, справляє на нас таке враження, ніби відображає реальне життя? Виявляється — просто тому, що вона його якраз і відображає. Хоч окремі деталі й не відповідають дійсності, їхня су-

купність становить відбиття істини й показує певний загальний стиль життя, що нуртує в долині, під Узвишшям Садів, там, де в розлогій перспективі видніє Місто.

Досить вам було б трохи пройтися вулицями, побувати на кінних перегонах, у театрі чи в храмах, щоб у цьому пересвідчитися. А я, конферансьє, ще признаюся, що в ході нашої програми, маючи на меті краще відтінити суть певних явищ, сам мимоволі вдавався до Овідієвого методу. Я простий собі конферансьє, але, що там не кажіть, конферансьє — це теж свого роду художник. Отож у згоді з природою кожного мистецтва коли-не-коли мене спокушала вірогідність найзагальніших картин коштом автентичности тих чи інших деталей. Може, саме через це я понаплутував дещо з дужками і десь там у них знайшлися й мої власні нав'язання всуміш з витворами ілюзіоніста. Проте повірте мені, що в цілому істина аж ніяк не постраждала від цього.

Останнє важливе питання, на яке ви хотіли б тут, за лаштунками, почути відповідь, це, очевидно, питання про те, чи не доводилось Овідієві на Узвишші Садів розв'язувати яких-небудь моральних проблем у зв'язку з Корінною і особистим ставленням до сексу. Авжеж, доводилось! Ви бачите його саме в ту хвилину, коли погідний з вигляду садівник відчуває всю гіркість й відразу до бруду міської цивілізації. Часом він снує утопічні мрії про повернення золотого віку, коли панувала чистота і не існували гроші. Але поет добре розуміє анахронізм цієї своєї туги. У згоді з принципами доби він намагається приборкати прояви безнадійного опору, тверезо подивитись на дійсність і не тільки не допустити, щоб його поглинула навальна хвиля, а навіть самому вихопитись відважно на ту хвилю й з усміхом поплисти на її гребені.

Що ж до самої Корінни, то це вже діло минуле. Цьому перепадистому коханню він віддав цілі роки. Тепер важко й сказати, скількох жінок спізнав за цей час і як зберіг спокій у домі. Можливо, одна з його дружин якимись рисами нагадувала Корінну. Тільки, ясна річ, не ця, з роду Фабіїв, тактовна, витримана, впевнена у своєму пануванні над ситуацією,— не ця, що скромно прогулюється в садку, як утілення гідности, доброго смаку й турботи про чоловіка.

А скільки ж би то барвистої стихії внесла сюди Корінна! І що сталося б, якби раптом вона ввійшла! В принципі, одначе, Овідій зумів так добре розмежувати Корінну й своє домашнє життя, що навіть дружина з роду Фабіїв сприйняла б появу в садку котрої-небудь Корінни тільки як пречудовий дотеп. Адже дружина певна, що Корінна не існує. Ба й сам Овідій часом такої думки. Він уже не кохає Корінну, і вона сюди не прийде. Корінни немає. А може, її ніколи й не було?

У ту хвилину, коли ви бачите Овідія, схиленого над восковою табличкою, в нього інший клопіт, з яким він теж не дуже знає, як упоратись. Він починає писати дидактичну поему про секс. Перші слова вже є: якщо хтось у цій країні не знає ремесла кохання, нехай прочитає мою поему і тоді знатиме, з ким йому кохатись та як.

Вступ свідчить про іронічне трактування теми. Поет у непрямій формі висловлює думку, що на ремеслі кохання знаються всі, отож те, що вони читають, буде для них аж ніяк не науковою студією, а описом здійснюваного на практиці, або, інакше кажучи, описом звичайнісінької істини. Але чи істина — чеснотлива, а її опис — моральний?

Саме це питання він і повинен передусім розв'язати. І, може, саме це питання становило одну з тих спільних дилем, що їх розв'язували — кожен на свій лад — Овідій і в себе на Палатині Божественний Август. Божественний відповів би коротко: ні, істина без чесноти не може бути істиною. Овідій відповідає: не знаю; все ж таки вона існує, і я мушу пізнати істину, адже мені чути її ритм.

Він чує цей ритм, бо має такий вигляд, немов чатує над тією своєю табличкою, заслуханий, напружений, щось там ловить, щось йому яснішає. Видно, що любіше пустився б зараз підскоком замість того, щоб обмірковувати проблему,— чи істина чеснотлива.

О, прошу,— вже, здається, рознервував. Підводитись й знову бере в руку поливайку. Але ступає не притопуючи й не подрируючи ногою, вуста в нього напіврозкриті, очі розширені й трохи непритямні, грядку Овідій поливає мов наосліп, задер голову і похитує нею ледь помітним рухом як у маятника — раз ліворуч, раз праворуч. Вилив усю воду до крапельки, вертається. Ось-ось може спіткнутись, бо, либонь, і на крок перед собою нічого не бачить, коли так іде, ніби вві сні. Раптом застигає. Він уже знає, що хотів знати: істина — двоїста. Треба написати дві іронічні поеми, взаємно суперечливі.

І написав одна за одною обидві.

У першій поемі, початок якої ви вже знаєте, названій «Наука кохання», або скорочено «Наука», він навчав, як практикувати любовне ремесло. У другій, названій «Засоби від кохання», показував, як саме можна позбутись кохання, коли воно вадить.

У першій він мовив, що кохання і, приміром, судноплавство кожне по своєму вимагають застосування відповідної техніки. Судном треба керувати, коханням теж.

— Правду кажучи, це завдання має силу-силенну труднощів. Я відчув це сам на собі,— додав поет. — Але тепер сподіваюсь розквитатися за пережиті страждання. Не надихають мене Музи, я не стикався з ними, як Гесіод. Пишу правду й спираюся на досвід. Честиві пані в довгих тогах і з пов'язками на головах не повинні брати цього твору до рук. Темою мого викладу буде лише кохання, яке в законних межах дозволяється практикувати, хто скільки хоче. А одружені жінки повинні бути пристойні, слухатись чоловіків і робити те, чого вимагає закон.

Після цих застережень автор перейшов до безпосереднього викладу своїх міркувань. Якщо ти хочеш кохатися, мусиш передусім пошукати дівчини. З неба вона тобі не звалиться. Ти повинен знати місця, багаті на рибу, і там її ловити.

Але в Римі неважко знайти добре ловище. Венера, офіційно вшановувана як матір Енея і всього роду Юліїв, зовсім непогано влаштувалась у своєму місті. Пройдися тільки «під данаїдами» або заглянь до якого-небудь іншого портика. Ввійди до храму Ісиди. Ба навіть більше: щось у цім роді можеш надибати й на Форумі, де снує стільки правників і де не одному з них вилетіло з голови геть усе право, коли він уздрів котрусь кралю. Полкою у театрах. Дівчат там як мурашви. Знайдеться їх на всяку потребу: і на кохання, і на зальоти, і на раз, і на довше.

Можна рекомендувати й кінні перегони. Притулися до дівчини, ніби через те, що тиснява. Заведи розмову про коней. Звісно, підтримуй той гурт, за який вона вболіває. Якщо випадково їй на коліна спаде якась порошинка, струсни її. А якщо не спаде, струсни те, чого нема. Підтягни поділ туніки, щоб не забруднилась, і зиркни на ноги. Багатьом зальотникам вельми ставало в пригоді, що вони пропонували подушку для сидіння. Не забувай також про підніжок...

Треба вміло вибрати момент атаки. Найвідповідніша та хвилина, коли жінка зазнає любовних розчарувань і з думки в неї не сходить суперниця, про що можна довідатись від її служниці. Аби тільки не прогавити нагоди! Чи варто, крім того, крутити роман зі служницею? Це великий ризик. Відважні можуть і тут спробувати щастя, але в принципі я раджу утримуватись від таких спроб. Одначе якщо вже діяти, то тільки рішуче.

При виборі відповідного моменту треба враховувати й інші обставини. Завести знайомство — це часом обходиться в добрий гріш. Отож намагайся вибирати небазарні дні. Приміром, суботу, коли в юдеїв свято. На жаль, трапляється й так, що під час твоїх відвідин до дівчини прийде мандрівний крамар і тоді в тебе попрохають позичку, а якщо ти пошлешся на брак готівки, то хоча б вексель. Вигадливість у цій галузі безмежна. Спосіб оборони: багато обіцяти й нічого не давати, втягаючи натомість у гру чуття азартности в жінки.

Ти починаєш змагання, яке деколи затягується на досить довгий час. Не відступайся. Пиши послання, ходи за дівчиною слідом, не забувай голитися й виривати зайві волосини з носа і знай, що відмова означає згоду. Час надломить Пенелопу...

Зовсім інша справа — як вестися, щоб, здобувши, утримати дівчину при собі. Будь люб'язний, чарівний, не заводь сварок, лиши це законному подружжю, поступайся коханці. Я сам колись потяг був одну дівчину за коси й начебто роздер їй туніку. В усякому разі, так вона твердила, тож я мусив купувати нову. Ти не повторюй помилок майстра.

Особливо це стосується коханців трохи вже підтоптаних або небагатих. Хто має гроші, той може собі дозволити, що завгодно, але такий і моїх наук не потребує. Бідному ж доводиться добряче попомучитись: тільки кивнуть — і вже бути на місці, відкладати всі заняття й летіти, куди покличуть, ніякого доручення не вважати принизливим, входити вікном або через дах, поспіхом подавати руку рабам і жити з ними на дружній нозі.

Не обійдеться без подарунків для дівчини. Будь при цьому розважливий. Посилай, наприклад, плоди. Купиш їх хоча б на Віа-Сакрі, однак скажеш, що привіз просто з власного замиського маєтку. Поезій дарувати не рекомендую. Нині панує справжній золотий вік, ціниться лише золото, Гомера викинули б за двері, якби прийшов без дарунків. Але трапляються дівчата посправжньому освічені, бувають серед них і снобки. Цим не завадить деколи присвятити якогось вірша...

Назагал беручи, кохання — це маленька пайка насолоди і подостатком муки. Будь готовий до цього. Навчися, крім того, не вірити власним очам. Скажуть тобі, що господині немає вдома, а ти її ненароком побачиш. Вважай це обманом зору. Знай, що зачинять двері тобі перед носом і однієї ночі доведеться тобі лежати на вулиці.

А зараз я скажу тобі щось дуже важливе. Не переживай через суперника. Дозволь себе зраджувати. Спокійно спи, коли вона невідомо де ходитиме і невідомо звідки вертатиметься. Я сам не зовсім добре з цим справлявся, визнаю. Я не завжди міг утримати себе в руках і не раз страждав. У моєму коханні було чимало примітивного варварства, і це мені часто шкодило. Наскільки ж освіченіший той чоловік, котрий прихильно сприймає суперників чи навіть запрошує їх у гості. В усьому моєму викладі про любовне ремесло немає істотної поради, ніж оця. Хіба ще додаю, що найкраще в таких випадках нічого не знати й ні про що не говорити. Тепер і справді поширилася мода вголос говорити геть про все й вихвалитись вигаданими пригодами, коли забракне дійсних. Ти хоча б уже мовчи.

А тепер послушайте ви, дівчата. Треба для справедливості й вам уділити трохи вказівок. Ви ж не такі-то й погані, чоловіки зводять вас частіше, ніж ви — чоловіків. Користуйтеся з молодости, поки є час. Не скупіться на втіху ні собі, ні чоловікам. Звичайно, зводять вас, але що-бо ви через це втрачаєте? Хіба що воду, якою доводиться по тих гріхах підмиватись. Отож я й раджу: зачісуйтеся, добре вбирайтесь і дбайте про своє тіло...

Звісно, вам теж треба ловити чоловіків. Де? А «під данаїдами», у портиках, на кінних перегонах, у театрах, можна всюди, навіть на похороні. Що ж лишається робити жінці, коли мінливість чоловічої натури більша, ніж її власна?..

Перед коханцями завжди сяйте, бо ми люди веселі й нас приваблюють лише погідні дівчата. А перед поетами, якби такі вам трапились, прикидайтесь байдужими до матеріальних благ, бо поетам невідома жага зиску і вони ладні швидше лежати в затінку під деревом, аніж робити кар'єру...

У другому, значно коротшому творі Овідій написав, що зовсім не спроневіривсь у коханні й далі перед ним схиляється, а свої «Засоби від кохання» призначає для тих, хто їх потребує, — хто хотів би розкохати, бо кохання не виходить їм на добре. Як на правду, хворобу слід лікувати, поки вона не дуже закоренилась. Але хто ж відмовить у лікарській допомозі тільки через те, що лікаря пізно викликано?

Існують ефективні засоби проти кохання. Наприклад: знайди собі якийсь інтерес у житті. Є ж бо урядові заклади, суди, приятелі. Йди до війська. Вибери на війну з парфянами... Інша рада — наполегливо думай про вади кохання.

Це я сам на собі випробував, раз у раз повторюючи: «в неї криві ноги» (насправді вони були зовсім не такі), «руки які потворні» (а були гарні), «чи-сте одоробло» (а статуру вона мала цілком пристойну). Ефект був чудовий...

Примусь коханку, щоб показувалася тобі завжди з якнайгіршого боку. Нехай співає, коли не має голосу, нехай розмовляє з тобою, коли не вміє добре висловитись... Крім того, відвідуй її зранку, коли вона робить туалет і сидить обліплена різними мазями. Мене, коли я таке бачив, мало не нудило.

Правду кажучи, мені аж соромно вділяти таких порад, а ще ж я й не кажу всього, розраховую, що про дещо читачі й самі здогадаються.

На жаль, останніми часами з'явилися деякі неприхильні завваги критиків про мою творчість. Мені закинули розперзаність. Утішає лише те, що колись Зоїл нападав на Гомера, а оце недавно якийсь нікчемний писака сікався до Вергілія. Красномовне явище: заздрощі вдаряють в усе, що високе, вітри шаленіють на верхах, громи, що їх пускає рука божественного Юпітера, поцілюють теж у верхи. Невже критики неспроможні зрозуміти, що вибір моїх тем визначається ритмом, який я вживаю? Ця форма більш ні до чого не надається, а мені вона достеменно підходить. Застерігаю: заздрісники ще добре натерпляться, якщо тільки мені судилося довше прожити. Маю чимало нових поетичних задумів.

Але досить відступів, повернімось до ліків від кохання... Перед тим як настане ніч побачення, завітай на коротку часину до іншої жінки. Погамувавши в такий спосіб перший голод, позбудешся надмірного запалу... Повторюю: мені сором, але я мушу сказати, — в інтимній близькості з жінкою силкуйся якомога глибше перейнятися бридотою акту... Не зривай раптово стосунків з коханою. Вдавай, ніби все гаразд, будь спокійний, усміхайся, не впадай у розпач, не нарікай, не докучай проханнями, не чатуй під порогом і не лежи на вулиці! Знищ послання й портрети коханки. Але щоб без ненависті! Ненависть — це ослона кохання. Знай: тільки тоді, коли з легким серцем почоломкаєшся з колишнім суперником, ти по-справжньому вилікуваний. Решта — дрібниці.

І серед них важлива вказівка: не читай літератури певного роду, як от Каллімаха, Сапфо, римських любовних елегій, Тібулла і Проперція. Ну, і на-самперед — не читай мене.

ЧАСТИНА ДРУГА

ЗМІНИ

Гонг. Коротка перерва. Цигарка для розваги, прохолодні напої, прошу розім'я-тись, передихнути, — це антракт. Хвилина роздумів з цигаркою, як вам відпочивається? Вам, добродію? А вам, пані? Про-шу переглянутись. Зараз перейдемо до на-ступної частини програми, а тим часом трохи інформації.

Я не знаю, чи ви насправді почули удар гонга. Мабуть, ні, бо ніхто ніколи не чує гонга, що гуде на зламі ер. Ніхто не усвідомлює, що заходить І рік нової ери, усі вважають, що це просто почався черговий, 754 рік попередньої ери.

Таке хибне переконання може триматися досить довго. Про народження Ісуса люди почують ген згодом... Перепрощую, я висловився неточно. В Юдеї є щонайменше кілька чоловік, що знають про цей факт і рішуче заявляють, які поважні наслідки з цього впливатимуть. Але ніхто не прислу-

хається до його голосу. Октавіанові Августу навіть не повідомили про те, що сталося, хоч для нього жодна інша інформація так багато не важила б, як ця. Терміново має відбутися надзвичайне засідання сенату. Цар Юдеї Ірод,— щоправда, з власної ініціативи,— вживе певних заходів, але вони виявляться марними. Рим знехтує усю цю справу. Наша дивовижна короткозорість, наша безмежна легковажність!

Користуючись із нагоди, додаю, що стриптиз онуки Октавіана запланований на останню частину програми.

Ця перерва, під час якої ви собі відпочиваєте і яка разом з тим знаменує злам ер, повинна тривати зовсім коротко, а якщо точніше — то й зовсім не повинна тривати. Одначе тоді не тільки ви не встигли б випалити цигарки, але навіть гонг не міг би прозвучати, не кажучи вже про те, що забракло б часу на історичні епізоди, які супроводять злам. Отож з необхідности наш антракт трохи видовжиться, а саме: охопить певну часину старої ери і певну часину нової.

Октавіан удався хворовитим і потребував частих відпочинків. Одного разу, коли відпочивав над морем у містечку Антії, дотримуючись овочево-молочної дієти і проводячи певний час у читанні, підданці дозволили собі порушити його спокій. Зі столиці приїхала делегація римського народу і звернулася з проханням про авдієнцію. Октавіанові тоді минало шістьдесят перший, отож він знав з досвіду, що делегація, якій не передують поліційні донесення, може з'явитись тільки з чимось приємним.

Проте Октавіан ні з ким не любив говорити, попередньо не приготувавшись, кожну заяву волів спершу накидати у письмовій формі. Навіть при найважливіших розмовах з Лівією Октавіан послуговувався нотатками. Тим-то він не задовольнявся загальниковим повідомленням, що делеговані мають на меті вшанувати його, а запитав, що конкретно вони скажуть, коли він їх прийме.

З'ясувалося, делегація хотіла від імені римського народу дарувати йому ще один титул, а саме вживаний раніше божественним Юлієм титул «Батька Вітчизни».

Діялося це 2 року до нашої ери. Оскільки прийняте нині літочислення неточне (Ісус у 2 році до нашої ери вже жив), у той час можна було б підготувати набагато важливіше донесення з Юдеї і послати до Антію делегацію швидше вже в цій справі. Але якби навіть на підставі свідчень кількох юдеїв і складено такий рапорт про зміни, що мали статися на світі внаслідок народження Ісуса, і якби цей документ і вручено Августові, він, безперечно, визнав би його за купу нісенітниць. Адже Август по-своєму не безпідставно вважав, що світ уже не потребує ніяких радикальних змін. Мало не все, що слід було зробити для ідеальної організації світу, вже зробив він, Август.

Ніхто не виявляв ніяких сумнівів, думку імператора поділяли не тільки повсюдно, але й щиро, бо такі без примусу, про що владар знав і що його найдужче тішило. Тим-то він міг сміливо твердити, що мета його життя майже повністю здійснена. Мету цю він сформулював в одному з едиктів: «Я бажаю, щоб доля дозволила мені так зміцнити безпеку та добробут держави і дочекатися такого плоду цих своїх зусиль, коли мене визнають за творця найкращого ладу і коли я зможу померти з переконанням, що закладені мною підстави державности залишаться назавжди непорушні».

Над побудовою цього досконалого ладу й цілковитим упорядкуванням світу він працював сорок два роки. Тепер ця робота була близька до завершення, лишалося хіба що підбити парфян, у Германії посунутись до Ельби та ще — і це найважливіше — оздоровити родинні стосунки у самому Римі, зробити з римського племені народ, біологічно здатний довіку керувати іншими державами. Це останнє завдання імператор ще мав виконати, присвятивши йому решту життя.

А щодо подальших завоювань, то він і сам не був певний, чи вони справді потрібні і без того величезній державі. Але головної особистої мети, найпотаємнішої мрії кожного самодержця, він уже досягнув: його любили. В усякому разі, так здавалося. А він знав, що це найважче. Мати неподільну вла-

ду й не страждати? Не тужити за проявом людської любови, нехай і маленьким, аби лише щирим? Приймати уклінну делегацію народу і не подумати: «Це прикидання»? Хто ж такого домігся?

Титул «Батька Вітчизни» Август вирішив одкинути. Він знав, які слизькі ці матерії. Поміркованість, поміркованість! Є певні межі, яких не треба переступати. З походом на парфян він не поспішатиме. І Батьком Вітчизни поки що не дозволить себе назвати. Створений ним лад саме через те й досконалий, що не силкується бути досконалим і в жодній ділянці не доходить до остаточності, а залишає за собою можливість маневрування.

Ідеал — недосяжний, спроба досягти його — це гарантія поразки. Якби пошастило перемогти парфян, то чи ж можна було б на цьому зупинитись? Безперечно, ні. А що далі? Індія? Незабаром світ виявився б замалий.

Так само й з титулами. Стати тепер Батьком Вітчизни? А ким за кілька років? Юпітером? Його й так уже ним називають. Тільки ж це чогось варте, поки робиться без декретування. А декрет завершує справу й зобов'язує робити наступний крок. Назавтра ж після декрету народ повинен вигадувати якийсь новий титул, бо насправді важать лише неформальні титули. За цього ладу кожен владар — це бігун, що прагне досягти непевного фінішу, який увесь час віддаляється.

Такий закон державного ладу, Август його знає, тим-то й остерігається вдаватися до терору. Голос народу каже, що з доброго серця. А по суті з тверезого розуму. Хто зітне перші голови, тому незабаром доведеться стинати їх більше, аніж він спроможен.

Звичайно, делегатам Август цього не сказав. Їм він просто зачитав стислу заяву, що складалася, головним чином, з міркувань про скромність, подякував за шану й ствердив, що не вважає себе настільки заслуженим, аби прийняти титул Батька Вітчизни. А що, як дехто в Римі проти цього? Чи ж можна мати певність, що хтось такий не знайдеться? З батьківством краще ні до кого не накидатися.

Делегати від'їхали, не знаючи що й думати. Й тільки після повернення Августа до Рима виявилось, як слушно він учинив. Тут уже снували цілі легенди про авдієнцію в Антії. Коли Август з'явився на ігрищах, публіка влаштувала йому просто істеричну овацію. Скандували: «Батько Вітчизни!», «Батько Вітчизни!», жінки плакали, а він, Божественний Цезар, мовчки стояв, затуливши лице долонями.

Здалося, справді-таки не прийме титулу. Але ось по кількох днях відбувалося засідання сенату. Слова попросив Мессала.

Цього сенатора Август завжди слухав з великою увагою, бо не любив його, а закинути йому нічого не міг. За інших обставин він би з дорогою душею скарав Мессалу на горло, але, прогавивши таку нагоду в роки громадянських воєн, тепер мусив його терпіти й навіть обсипати ласками. Холодна дотепність і сухувата розважливність промовця не викликали симпатії. Цей аристократ завжди поводився бездоганно, виступав до речі, говорив, що треба, ніколи не допускався помилок. І вмів себе показати — як у сенаті, так і всюди. Якщо підказував поради, то завжди слушні. Тільки він мав звичку вділяти їх прилюдно, тоді як інші радше присилали записки або напрошувалися на приватні авдієнції.

В усьому Мессала виявляв надмірну свободу й незалежність. В Августа часом навіть складалося враження, що він виголошує трохи двозначні думки. Але це було так само ледь вловиме, як і асоціація з поетом Овідієм, бридотне блазнювання якого завжди спадало Августові на думку, коли бачив Мессалу. Опікун і підопічний! Чудні літературні смаки в цього Мессали. Та й вигляд кепський. Хтось наче доповідав імператорові, ніби Мессала хворий... Нирки? Хребет? Здається, щось таке є. Мессала був десь такого самого віку, що й Август, але вигляд мав куди гірший.

Й ось цей підстаркуватий сенатор промовив не таким тоном, як звичайно. Попросив слова поза порядком денним, з уповноваження зборів, як він заявив. Звернувшись до Цезаря Августа, Мессала висловив поздоровлення йому та його домові, сказав дещо про зичність долі, про щастя, призначен-

ня, вжив деяких понять з пограниччя містики, чого ніколи раніше не робив. Заявив, що Цезар Август у свідомості всіх уже давно став Батьком Вітчизни. Слово «всіх» він злегка підкреслив.

Мессала не виголошував ніякого звернення і не викладав жодного законопроект — виступив швидше як людина, на яку з ласки надприродних сил зійшло осяяння, був наче в екстазі, коли тремким голосом проказав, що сенат одностайно з римським народом вітає Цезаря Августа як Батька Вітчизни.

Про необхідність прийняття титулу Мессала й не згадав. Це немовби само собою розумілося. Натомість у згоді з духом усієї промови подав таке обґрунтування:

— Ми віримо, що це дозволить нам дійовіше молитись за вічний добробут і щастя нашої держави.

Сенат з деяким подивом завважив сльози на очах Августа.

Божественний ознаймив:

— Я дочекався здійснення мрій, панове сенатори. Про що ж інше можу я ще молити, як не про те, щоб мені до кінця життя дано було зберегти цю вашу підтримку?

Отже, титул було прийнято.

Тим часом Овідій заходився коло здавна задуманої праці. Хотів створити нарешті щось глибше. Адже ж ні «Наука кохання», ні «Засоби від кохання» не були поважною літературою. Поет відчував, що йому треба перейти на гекзаметр і написати твір епічного характеру. Його приваблювала одна велика тема, розповідь про все, що існує, історія людства, природи й усього буття. Уявлення про цей твір він мав поки що дуже туманне. Зміст видавався надміру широким. Бо чи ж можна оповісти геть про все?

А проте досить було приглянутись до творчості великих майстрів, щоб переконатися: справжні генії саме так і пишуть, маючи на увазі геть усе. Вони тільки винаходять вдале скорочення, яке охоплює сутність тих справ, що діються на світі. Знайти таке скорочення! Відкрити універсальний принцип буття! Тільки не філософський, а поетичний. Відкрити те, що виражало б природу явищ і водночас могло б прислужитися самому творові, як принцип композиції!

Але ж це так просто! Овідій знав цей принцип. Він уже давно відчував його в собі й аж здивувався, що помітив це лише тепер. Так цим універсальним принципом була, безперечно, *змінність*. Отож, коли писати про зміни, можна буде сказати про все.

Маючи такий замір, поет у садку на Віа-Клодії засів за новий твір.

Почав Овідій од першобуття, від хаосу й перших перетворень матерії. Ухилившись од відповіді на загадку, як же постали боги, він припустив предвічне існування якогось одного сотворителя матерії, яка теж існувала завжди, але спершу була нескладною, зовсім несформованою й однаковою. Тільки той невідомий на ім'я божественний промотор виділив з хаосу окремі субстанції й поробив із них речі з виразнішими властивостями, себто природу мертво та живу. Можливо, й нас теж створив: ми не знаємо свого походження. Якщо зліпив нас Прометей, то все-таки з матерії.

Але від того моменту, як постали люди, розпочинається новий процес, новий приплив змін у природі. Відтоді важливим стає насамперед людський час, час необ'єктивний, бо в світі вже існує свідомість. Ба! Існує заразом і честолюбство, людська жадоба опанувати світ, постають різні цінності, добро та зло й триває безнастанне протистояння людини з богами.

На світанні людської доби був золотий вік. *Aurea primasata est aetas*, вік щастя й справедливості, коли ще не існувало влади, страху, праці, воєн. Харчувалися тоді плодами. Текли річки медові. Стояла вічна весна. Потім настав срібний вік, коли люди почали орати, і мідяний, коли почали вживати зброю. Але злочинів ще не знали. І тільки з настанням залізного віку, який триває досі, з'явилися кривда й жадоба владарювати. На зміну первісному спільному володінню благами прийшла приватна власність. Розвинулися ремесла, судноплавство й гірнична справа, з землі стали добувати залізо і гірше

від заліза золото. Війна, винахід нашого часу, послуговується обома цими металами. Люди живуть з розбою й грабунку. Придумали отруту. Людина повз людину проходить з осторогою, брат не певний у братові, чоловік ви-мишляє супроти дружини, дружина — супроти чоловіка, син чигає на бать-ка. Моральність повалено, й справедливість покинула землю, просякту кров'ю.

У Гесіода, з якого почасти виходив Овідій, описуючи чотири віки, зга-дується й про те, що як проминули всі попередні віки, то так само скінчить-ся колись і вік залізний. Гесіод, на протигагу до Овідія, не спирався на мо-тив змінності. Але якраз Овідій і не згадує про зміну залізного віку якимось іншим, кращим віком. Він одразу переходить до дальшого викладу своєї історії.

Загальна злочинність ображала богів. Юпітер скликав їх на термінову на-раду. Боги поспішили Молочним Шляхом і з'явилися перед своїм зверхни-ком. Резиденція Юпітера в небесах дуже схожа була на Палатин. Божествен-ний владар заявив навпростець, що треба знищити всю людськість, оскільки інші засоби виявилися неефективними. Він тільки пояснив, що переповни-ло міру зіпсуття. Отож перебував він недавно на землі, і цар Лікаон пригос-тив його людським м'ясом, щоб перевірити, чи він справді бог і чи розпізнає, який це злочинний почастунок. Цього людожера у згоді з його натурою Юпітер перетворив на вовка, але відповідальність за той дослід, що він хотів провести, лягає на всіх людей. Страх огорнув зібрання богів. Такий страх проймає світ у ту хвилину, коли розкривається змова проти Августа. Юпітер спромігсь оцінити це праведне почуття так само милостиво, як і Август. Щодо кари, то виявилися певні вагання. Виникло занепокоєння, хто ж куритиме богам фіміам, коли людство буде знищене. Юпітер розвіяв ці побоювання: він створить інший людський рід. А в який спосіб провести знищення, ще не вирішив. Зрештою зупинився на потопі.

Під кінець 2 року до нашої ери сенат засідав без першого сенатора, Ок-тавіана Августа. Принцепс виїхав з міста, подавши на розгляд сенатові при-голомшливого листа, якого зачитав квестор. Це був обвинувальний акт Августа проти власної дочки, тридцятивосьмирічної Юлії. Сенатори знали цю справу, про неї говорив увесь Рим. Тепер запанувало таке збудження, що пішли в непам'ять усі попередні сенсації: відкриття храму Марса Месника на форумі Августа, циркові ігрища з участю двохсот шістдесяти левів та тридцяти шести крокодилів і навіть морська битва, напрочуд ефектно розіграна на штучному озері.

Випадок з Юлією заслонив усі інші теми.

Чим займається Юлія, відомо було вже давно. Августа інформували про це таємні донесення, попереджували анонімки, але він нехтував їх як вигад-ки надміру запопадливих агентів або інтриганів. Комусь, одначе, пощастило кінець кінцем привести його вночі до громадської трибуни на Форумі, щоб він побачив, що там діється. А там було на що подивитись.

Трибуну запасів гурт напівголих чоловіків, уквітчаних вінками. Верхово-дила в тому товаристві Юлія. Декотрі чоловіки лежали, добряче підхмелені, а один, що виявився сином Антонія, цілком недвозначно обіймав Юлію. Вся сцена скидалася на оргію. Кожен поводився якомога галасливіше, вигукував соромітні епіграми й дотепи, явно силкуючись, аби чутно було на цілу пло-щу. Поодаль стояли скількись там рабів та збіговисько роззяв.

Августові наче заціпило. Ця гуртова мерзота перевищувала найгірші його побоювання, і схоже було, що діється таке не вперше. Юлія прилюдно ба-вилася зі своїми бахурами. Та ще й де! Чому для цієї мети обрали майдан і трибуну? З цієї трибуни він, Август, шістнадцять років тому проголосив свої закони про боротьбу з розпустою! А тепер його власна дочка на очах у роз-телеп потіпалася зі зграєю п'яниць. Це його геть розсатанило. У першому пориві гніву він гаркнув, що вб'є Юлію.

Назавтра все місто гомоніло про нічні пригоди на форумі й несподівану появу там Августа. Божественний отямився, Юлії не вбив, але наказав про-

вести суворе розслідування у справі всіх тих вибриків, яких допускалась вона зі своїми приятелями. Проведено арешти — правда, тільки серед челяді й відпущеників. Головних винуватців поки що не чіпали. В афері, делікатній з огляду на причетних до неї осіб, чимало було неясного і в багатьох відношеннях усе мало загадковий характер.

Юлія була єдина дочка Августа. Інших нащадків Август не мав, хоча добре знав, що після смерти тільки за тієї умови не вибухне громадянська війна і не порушиться встановлений лад, якщо спадкоємність влади спирається на династичну основу, як у монархії. Постало, таким чином, питання, хто ж буде наступним цезарем. Ним міг стати лише чоловік Юлії, отож Август упродовж уже цілої низки років примушував дочку одружуватись по черзі з усіма, кого планував на імовірних своїх спадкоємців.

На жаль, два попередні чоловіки, Марцелл і Агріппа, померли, а тепер Юлія була дружиною Тіберія, сина Лівії. Август аж ніяк не пропадав за цим своїм пасинком, досить потайним і понурим, але, не маючи кращого вибору, він одружив його з Юлією, хоч ні Тіберій, ані Юлія зовсім цього не прагнули.

Стосунки між чоловіком і жінкою після короткого періоду відносної гармонії склалися так погано, що Тіберій сам без дружини виїхав з Рима на острів Родос, аби там, мовляв, засісти за науку. Водночас він відмовився прийняти високу посаду трибуна.

Август розчарувався і вже почав подумувати, чи не обрати кандидатом на свого спадкоємця одного з двох синів Юлії та Агріппи, трохи ще замолодих, але вельми здібних і симпатичних хлопців.

Юлія тим часом наскаржилася батькові на Тіберія і навіть прислала листа, в якому звинувачувала чоловіка в якихось підлих замірах.

Перебування Тіберія на Родосі поступово перетворювалося на своєрідне заслання. Август прямо заборонив йому повертатись, щодалі помітніше висуюючи на почесні посади обох онуків, хоч вони були ще недійшли віком; Тіберій же, зі свого боку, всіляко силкувався показати, що не цікавиться політикою, полишає відкритий шлях перед хлопцями і навіть у думці собі не покладає стати спадкоємцем трону.

Тіберій, очевидно, прикидався, тоді як Юлії і справді бракувало політичного чуття. Вона зовсім не розуміла своєї позиції і того, що від її поведінки в особистому житті залежать дуже серйозні справи.

Августа часто обурювала ця чудна безвідповідальність дочки, хоч сама собою вона була жвава на розум і мала добру освіту. Він доклав багато зусиль, аби належно виховати її. Не допускав деморалізаційних впливів, зустрічей, чтива, від самого дитинства привчав до цілковитої ширости, не визнавав жодних секретів, силкувався викоринити всілякі панянські дурощі, шепотіння по кутках, щоденнички, казав, що все повинно бути таким, щоб можна його було записати в спільному домовому щоденнику. Юлія навіть навчилася прясти, як взірцева римлянка з часів Катона Старшого.

Однак всупереч такому педантичному вихованню була вона норовиста і з бігом років щораз частіше давала це відчуття Августові. Щоправда, скорялася його наказам, тільки як формально це робила! І що в очах у неї було! Неприхильне ставлення до батька виявлялося в чемному, але занадто демонстративному мовчанні. Якщо траплялася така змога, вона вміла й огризнутися, здебільшого лаконічним дотепом. Август уже не знав, як підступити до неї, а, на жаль, доводилось робити їй неприємні зауваження, наприклад, про вбрання або певні знайомства, які вона без потреби афішувала, або, нарешті, через те, що подробиці їхніх розмов раз у раз прослизали до загального відома.

Прикметною була участь молодого Антонія в нічному гульбищі на форумі. З ким би не наражатись на скандал, але в усякому разі не з цим живим доказом толерантності Августа! Цього Юлла Антонія після смерти батька було великодушно звільнено від будь-якої родинної відповідальності й оточено просто показовою турботою.

Виховувався він у домі Октавії, Августової сестри, йому дали змогу робити кар'єру, а кілька років тому дозволено навіть обійняти посаду консула!

Але, звичайно, всьому свої межі. І хоч би там що, а Юлія не повинна була сприяти можливим кривотлумаченням, прилюдно показуючись у товаристві Антонія. Бо якраз такими вибrikeами вона псувала філігранну роботу Августа. А вже її дика вихватка на трибуні була не тільки ганебним вчинком, але й злочином супроти батька та закону й, по суті, замахом на вразливі підвалини суспільного ладу.

Дивувала, одначе, Антонієва зухвалість. Він же мусив знати, що входити в зв'язок з Юлією — однаково що висувати домагання на владу.

Слідство приносило разючі відкриття. Посипались імена численних коханців. Виблискували в цьому списку два колишні консули, один теперішній народний трибун, кілька сенаторів, серед них представники старовинних родів, — не забракувало тут, наприклад, Корнелія Сціпіона, знайшовсь і такий аристократ, як Апій Клавдій, а на почесному місці красувався плебей, але ж з якої знаменитої родини — Семпроній Гракх. Одне слово, половина історичного Рима була у зв'язках з дочкою Октавіана.

Юлія твердила, що тільки Семпроній Гракх був її постійним приятелем. З його поради вона написала колись листа, що чорнив Тіберія. Тепер Юлія зізналася в цьому. То Гракх її намовив. Антоній же й ті сенатори становили тільки такий собі товариський гурт, із яким вона водилася. Просто ходили разом і розважалися в місті. Але до гурту приймали різних людей, не раз геть випадкових, якщо ті могли показати себе якимось колоритним вчинком або дотепом.

Ці короткочасні зв'язки не мали значення, боронилася Юлія. То були тільки випадкові розваги. Адже вона навіть більшості їхніх імен не знала.

— Ми дозволяли приєднуватись до нас кожному, хто здавався симпатичним, дарма що нам не відомо було, якого він роду-племені.

І справді-бо в цій добірній компанії, певно, панували демократичні настрої, якщо серед кавалерів Юлії виявився також один грек. Августа це насторожило. Майдан? Трибуна? Грек? Це не випадковість! Ці люди вмисне й наче демонстративно нехтували не тільки моральні засади, але й усі підстави римського суспільства! В нестямному шаленстві вони силкувалися зневажати й висміювати найглибші підвалини суспільного ладу. Чого вони прагнули?

Місто поки що не знало всіх деталей, виявлених слідством. Назовні виходили тільки скупі звістки. Служниця Юлії, відпущениця Феба, наклала на себе руки. Август нібито зауважив, що волів би бути батьком цієї дівчини. Дехто зрозумів це як недвозначний натяк для Юлії, щоб позбавила себе життя.

Сенсацію викликав Езоп, інший відпущеник, допитуваний у зв'язку зі справою грека. Внаслідок кумедного збігу обставин цей грецький бахур Юлії називався Демосфен. Допити проводилися з тортурами. Езоп начебто витерпів катування, але й слова не зронив проти Демосфена. Одначе знайшлося чимало свідчень не на користь Демосфенові, і кінець кінцем він сам визнав власну провину.

Вулиця чи не найбільше гомоніла про цих двох греків та про бідолашну Фебу. Але найдужче співчували Юлії. Справжня, божественна Венера! Вона не робила нічого страшного, її вчинки обурювали тільки старих відьом. Хлопці ладні були померти за неї. Чудовна пані, нехай би великий Цезар змилостивився над нею!

Інтелектуали мали собі інші теми. Хтось кинув репліку: завше якийсь Антоній із жінкою загрожують цілій владі. Звісно, Антоній-батько і Клеопатра ще не відійшли в непам'ять.

Август наказав скликати сенат, перед початком його роботи несподівано виїхав з Рима, одначе залишив своє послання й доручив квесторові зачитати його на засіданні. У першу хвилину сенатори вирішили, що Божественний хоче вберегти себе від надто гострих переживань, через те й виїхав. Насправді ж йому йшлося про законність, а не про особисті погляди.

У своєму посланні Август нагадав про закон 18 року щодо боротьби з розпустою. Закон цей зберігав чинність, хоча приписи його жодного разу ні до кого не застосовувались. На підставі цього закону Август немовби для прикладу вносив перше оскарження проти власної дочки. Правники звернули

увагу, що йому не хочеться було так чинити, бо він міг призначити Юлії довільну кару, спираючись на ще давніший, але так само чинний, закон про бавківську владу. В посланні, однак, було ще більше несподіванок.

Окрім подружньої невірності, Август закидав державну зраду і образу релігії. Він називав своїми словами оргії на майдані та на трибуні, нічні процесії через усе місто в гурті п'яних чоловіків, безсоромні витівки вдень під статуєю Марсія, збіговиська та порушення громадського порядку, нарешті, відверта проституція. Юлія, твердив Август, так низько скотилася, що вже приймала дарунки від зовсім незнайомих людей. Такі звички панували в тій змовницькій компанії.

Сенатори нашорошили вуха, почувши несподівані слова про «змовницьку компанію».

Так, це справжня змова розпусників, говорилося в посланні. Ці збоченці порушують закон, зневажають національні святощі, гуртують круг себе юрби баламутів, ще й хизуються перед натовпом соромітними вчинками, виражаючи в такий спосіб зневагу до існуючого ладу, до законів, релігії та держави. Для них немає нічого святого. По суті вони становлять підірвану банду, що готує державний переворот. Юл Антоній справді мав намір захопити владу.

Злочини ці треба негайно припинити. Винні мають бути покарані, а саме: Юлія відповідно до закону 18 року про боротьбу з розпустою підлягає найвищій мірі покарання, себто заслання з найсуворішим режимом. Це ж стосується всіх розпусників, що вдавалися до перелюбства. Юл Антоній, ідучи слідами батька, ворога римського народу, організував змову, щоби підступом захопити трон і встановити в нашій вільній державі монархію. Він учинив найстрашнішу зраду. Смертна кара. Це покарання поширюється й на його політичних спільників, членів розпусницької зграї.

Далі йшли імена. Сенатори зрозуміли, що декому доведеться накласти голову. Проти однієї людини не висунуто жодного обвинувачення. То був народний трибун, особа недоторканна. Але хтось зараз же зауважив: тільки до десятого грудня, тоді скінчиться термін його повноважень.

Сенат вислухав і затвердив усе, чого жадав Август.

Юл Антоній не став дожидати смертної кари — сам поспіхом позбавив себе життя. Інших заарештували й стратили, частину було відправлено на заслання.

Місцем перебування Юлії Август визначив скелястий острівець Пандатерію біля берегів Кампанії. Він заборонив їй уживати вино, користуватися будь-якими зручностями, обмежив побачення з нею, які могли відбуватися тільки з його особистої згоди. В цьому полягав суворий режим.

Однак після оголошення вироку мати Юлії, Скрибонія, заявила, що поїде разом з дочкою й лишиться на острові. Август не став чинити перешкод. Ще раніше, не спробувавши навіть думки Тіберія, він розірвав його шлюб з Юлією.

Тим часом з Родосу надійшов лист Тіберія на захист дружини. Октавіан махнув на це рукою, бо все одно ідея зятя-спадкоємця вже провалилась. Але коли повернувся до Рима і вперше виступив публічно перед народом, Октавіан зіткнувся з явною демонстрацією. Якісь прості люди, начебто без будь-чийого підбурення почали гукати, щоб він зглянувся на свою бідолашну дитину, яку надміру суворо покарано. Бажаючи якомога категоричніше приборкати цей розколот, Август відповів коротко, але образно:

— Римляни, заявляю вам, що швидше вогонь злучиться з водою, аніж ця жінка повернеться до нашого міста. Це моє остаточне слово.

Він і не уявляв, до чого це може призвести. Хтось схопився за думку покидати до Тібру запалені смолоскипи. Юрба підхопила цю ідею, й дійшло до сутичок. Довелося викликати преторіан і пожежну команду.

Вищі верстви суспільства теж симпатизували Юлії. Але якщо простолюди досить легко повірив у змову Антонія, то еліта мала щодо цього чимало сумнівів.

Декоtrim сенаторам упали в око в посланні Августа характерні означення типу: «Справді мав намір захопити владу»; «по суті вони становлять

підривну банду», «це справжня змова розпусників». Таких означень, говорили сенатори, вживають переважно тоді, коли факти суперечать тому, що проголошується. Ніхто не скаже, що кінь має «по суті» чотири ноги. Але якби йшлося про п'ять ніг, тоді по суті до ніг зараховувався б і хвіст.

І все-таки це була, очевидно, змова, твердили інші. В усякому разі, якийсь різновид опозиції. Дуже вже незвичний різновид. Авжеж, дуже незвичний, але минулися часи, коли на трибуні серед майдану виступали з політичними промовами Цицерон або Катон Молодший.

Тихі суперечки з приводу цієї справи тяглися довго. Переважала думка, що засуджені не займалися політичною діяльністю і не прагнули до цілей, які їм приписував Октавіан. А коли через сто з лишком років об'єктивний Тацит дослідив це питання *sine ira et studio*, то заявив: звичайна історія, жінки, чоловіки, перипетії статі, все це властиве людині, не було тут ніяких злочинних замірів, був тільки упереджений коментар Августа. Але Тацит іноді помилявся.

Міфологія охоплює все. Чудове розмаїття, стільки блиску! Література не може обмежитись самими конструкціями, грою мотивів та потоком свідомості. Через неї повинен перехлюпувати потік подій. Дайте мені будь-яку подію, точку опертя, місце, де стати, шматочок фабули, і я приведу в дію всю решту. *Dos poi sto*, казав Архімед. Епіко, вклоняюся тобі. Міфологіє, й тобі вклоняюся. А може, і сама епіка є міфологією, через це обом вам вклоняюся — я, навернений епик-міфолог, Овідій Назон.

Чи ж би це означало, що поет наворачтається й до релігії? Важко сказати з певністю. Одне ясно: він дуже споважнів останнім часом. Тепер ось описує змагання богів з людьми. Фабулу запозичує з міфології. Події загальновідомі. Але це не вадить. Аби тільки що-небудь діялося, передусім щось на щось змінювалось. Фабула більш нічого й не означає, а далі починається мистецтво.

Боги сходили на землю багато разів, найчастіше для того, щоб справляти скороминуші романи. Ледве земля встигла підсохнути після потопу й стало нове людство (з каменю, внаслідок чого з'явилася й наша твердість, виразний доказ кам'яного походження), як уже Аполлон спробував звести німфу Дафну. Але коли він її наздогнав, дівчина перекинулася у лавр. Невдовзі по тому Юпітер нагледів собі прегарну Іо. Застуканий на гарячому своєю пронюшливою дружиною, він мусив у переполоху перетворити цю кралечку на симпатичну, щоправда, але ж — корову: Іо пройшла через багато країв, аж поки врешті єгиптяни визнали її за Ісиду і вшанували як свою рогату богиню.

Траплялось іноді смертним такий добрий талан. Але здебільшого кінець бував куди гірший — перетворювано їх на птахів, рослини, скелі чи диких звірів. Боги, на жаль, відзначалися дразливістю і були трохи дріб'язкові.

Міфологічна історія світу складалася головню з людських клопотів, породжених ураженням честолюбством богів. Раз по раз котрийсь бог згадував зі злістю, що десь йому виявили замало шан, хтось не визнав його влади і справжнього значення або що інший бог утяв якусь гидоту його коштом. Бахус, наприклад, підбивав світ поступово, й не всі зразу збагнули, з якою серйозністю треба ставитись до бога-новачка. Доньки царя Мінія воліли виконувати хатні роботи, аніж брати участь в обрядах на честь бога. Так наче вони не чули закличного ритму ударних інструментів. А тут-бо ж сурми, пищавки, бубни, дзвони, брязкіт, вигуки... Бахус домагався підвищення й знав, чим привернути юрбу на свій бік. Байдужости він не зносив. Хто ж сліпатиме над кужелем, коли бог жадає шаленств? У певний момент робота Мінієвих дочок позеленіла й поросла плющем, а дівчата перемінилися на кажанів.

Серед таких-от подій рухалась історія. Боги, одначе, були величні у своїй хтивості й розмаху, темпераменті й життєрадісності. Юпітер не переймався докорами дружини. Не встигла вона й зогледітись, як він уже викрав Євро-

пу. Цим разом сам постав в образі бика, щоб не з'являтися у натуральному своєму вигляді й не компрометувати гідність влади. Як уособлення сили й мужськості, він мав зовсім непоганий вигляд: справжній тобі самець. Аполлон і Мінерва тим часом розправилися з птахами, які підглядали за богами. Крук раніше був білий, але за доноси в любовних справах дістав чорне пір'я.

Траба визнати, що часами й люди мали надмірні забаганки. Фаетон силкувався, хоч і даремно, замінити собою сонце. А ось Актеон упав жертвою, сказати б, нещасливої помилки. Бувши на полюванні, ненароком побачив голу Діану. І от його перетворено на оленя, і він став здобиччю власних собак. За що йому така кара? Вчинок його був мимовільний. Помилка — це не злочин. Овідієві здавалося, що боги повинні б бути більш об'єктивні.

Взаємно суперечливі жадання богів і людей ставали щодалі виразніші. Невдовзі мало дійти до зіткнення й такого чи іншого вирішення суперечки. Розв'язалася ця проблема не загальною війною смертних проти небожителів, а через поєдинок богині ремесел Мінерви і славної ткалі Арахни...¹

Війна з парфянами!.. Було б краще якби пощастило знову відтягти її. Більш-менш у такому дусі повчав Август свого онука Гая Цезаря, коли доручав йому провід над військом на сході. *Speude bradeos*, сказав по-грецькому Август: поспішай повільно. Одначе війна була, мабуть, таки неминуча, бо парфяни захопили Вірменію.

У 2 році (вже на зламі ер) передчасно помер другий онук, незабутній Луцій. Здавалося, ключі майбутнього вже остаточно опинились у руках Гая. Відбуде він війну з парфянами, повернеться триумфатором до Рима, а по смерті Августа обійме владу.

За цих обставин поет Овідій перервав, можливо, роботу над «Метаморфозами» і заходився вписувати деякі доповнення до «Науки кохання» й «Засобів від кохання». Це узгоджується з тими загадковими дужками, в які було взято в нас парфян,— сенс тих дужок з'ясується в останній частині програми. Але перерва в роботі над епосом була коротка і ніхто нічого певного не знав про неї.

Тим часом Гай Цезар чинив відповідно до Августових інструкцій. Поспішав повільно і не розпочинав наступу проти парфян. Цей юнак довів, що він або справжній політик, або дитя фортуни. Так чи інакше, але парфяни самі запросили миру. Буря, на яку вже кілька літ заносилося в Азії, не вибухнула й римських легіонів не поглинули грізні простори сходу й шляхи, що провадять у нікуди. Гай домігся від парфян, щоб вони покинули Вірменію.

На жаль, незабаром потому Гая поранено під час замаху й через кілька місяців він помер. Коли не стало й другого онука Божественного, минав 2 рік нової ери. Октавіан зблизився тоді з Тіберієм, усиновив його, але це не зняло владареві пригніченості. Він помічав: од якоїсь пори йому ні в чому не щастить і на прегарній картині його життя починають з'являтися тріщини. Аби яке залагодження справ на сході тепер будило в ньому несмак. Може, не треба було йти на замирення з парфянами? Непокоїла лінкувата дрімотність величезної держави, якою він правив. Вигоди панів світу! Їх цікавили тільки бенкети, жінки й приморські вілли. Щоб з усіх боків дім оточували хвилі й били в загату! Найбільше честолобство нащадків Ромула.

Ох, забрати б у них з-під носа ті столи з пташиною печінкою, розігнати танцівниць та порозвалювати вілли! А чи не могли б, як уже на те пішло, всі ходити в тогах? Хоча б на Форумі? Як вони влягаються, що за строкатість убрань! І це римляни? Оце з ними я хотів виступити проти парфян?

У міфологічній історії світу далі точилися суперечки богів з людьми. Ні-оба сповідувала свого роду матеріалізм: нема чого забивати собі голову богами. Добрі маєтності, влада, врода, вдалий шлюб, квітуче потомство — ось

¹ Кінець їхнього поєдинку був такий: богиня, побачивши, що їй не дорівнятися до ткацького хисту Арахни, з помсти перетворила дівчину-суперницю на павука. — *Прим. перекл.*

що пошлживе, я все це маю і почуваю себе шасливою. За такі погляди її покарано смертю всіх дітей. Лікійські селяни були такі тупі егоїсти, що не дозволили спраглий Латоні напитися води з озера, яке вважали своєю власністю. Богиня перетворила їх на жаб. Марсієві закортіло позмагатися з Аполлоном своїм хистом музики. Він, ясна річ, програв — не кожен же має такий геній, як ткаля Арахна. Переможець-Аполлон живцем здер з Марсія шкуру. Боги особливо були нетерпимі, коли хто зазіхав на їхню першість у мистецтвах. Ніщо не збуджувало таких великих пристрастей, як артистичні змагання. Але цікава деталь: цей Марсій не був, власне, людиною, він божок, тільки третьюрядний, майже нічим не відмінний від людей.

Подібні випадки траплялися не так-то рідко, головним чином серед річкових божеств. От узяти хоча б Ахелоя — по суті це бог, а хто не знає, то прийняв би його, ну, скажімо, за патриція середньої руки, власника приморської вілли. Вілла була навіть досить скромна, швидше старосвітська, хоча й збудована зі смаком. Замшілий палацик на омитій хвилях загаті, всередині нема надміру нав'язливих розкошів, стеля обличкована мушлями — бо господар же все-таки потік, він сам лагідної, товариської вдачі.

Якось, повертаючись із полювання на калідонського вепра, опинився там Тесеї з товаришами. Просто повинь на річці не дала їм змоги перебраться на другий берег. Ахелой, такий балакучий, став запрошувати їх до себе.

— У горах розтанули сніги,— сказав він,— течія приносить корів, коней, утонуло кілька чоловіків, я сам бачив, краще перечекайте в мене.

Старий, певно, трохи нудився на тому своєму відлюдді.

Тесеї прийняв запрошення. Відразу ж подали до столу, кухня смачна, внесли чари з вином, гостям прислужували стрункі німфи. Тесеї черкнув поглядом на ноги однієї, другої, проковтнув слинку і — аби щось сказати, запитав:

— А там, навпроти,— каже, киваючи пальцем на скелі в морі,— що то за острів?

Господар тільки на це й чекав.

— Ге-ге,— вигукнув він,— звідси не видно, а там п'ять острівців і всі вони колись були німфами. Це Еліннади.

Він засміявся й почав розповідати, як з котроюсь із них спав. А потім Нептун перетворив її на острів.

За столом війнулася хвиля легкого збудження. Маючи стільки дошкульних уроків, люди все ще не вірили у всемогутність богів.

Серед гостей знайшовсь один лихославний безвірник, Піріфой. Отож він і кинув доволі зухвально:

— Вигадками крутиш нам голову, любий господарю, надто вже ти загнув з цією потугою богів: не можуть вони геть усе перетворювати на щось інше.

Гості ще більше збентежилися. Тоді старший віком Лелег вирішив розповісти що-небудь таке, що улагіднило б атмосферу.

— А ви знаєте історію Філемона й Бавкіди? Старе вбоге подружжя, хатинка під очеретом, одна гуска на хазяйстві. Ці злидарі гостинно прийняли Юпітера й Меркурія, коли ті, перебрані на людей, уже ледь на ногах стояли від втоми, бо ніде їх і на поріг не пускали.

Лелег став мальовничо оповідати, як Бавкіда заходилась клопотатися. Розпалила вогонь, почистила городину, як у стола одна ніжка виявилася закоротка, то Філемон підклав під неї черепочок для рівноваги, і як опісля їли редьку, цикорій, сир, яйця, спечені в попелі, окіст вудженої свинини, що його зняли з гачка й приготували. Господарі подали все, що мали, в череп'яних горнятках, з молодим вином, плодами й медом наостанку. Вони хотіли навіть зарізати гуску, але боги не дозволили.

Ну, а тепер ці старі стали деревами. Бо коли їх запитано, якої треба їм віддяки, вони сказали, що мають лише одне бажання — померти обом відразу, щоб жодному не довелося бути на похороні другого.

— Я не казки розповідаю,— додав Лелег. Фрігійці показували мені два дерева поряд, що на них боги перетворили Філемона й Бавкіду. Я й вінок там поклав.

Ця історія справила враження на Тесея, але Піріфоя, здавалося, не зачепила. Лелег не взяв до уваги одну важливу річ. Він хотів довести, що боги все можуть, а говорив більше про доброзичливість старого подружжя, з чого випливало хіба те, що світ не без добрих людей. Боги вимагають культу, тоді як вчинок Філемона й Бавкіді мав мало що спільного з релігією, ці бідаки просто визнали Юпітера й Меркурія за таких же бідаків, як самі, через це їм і допомогли.

Тесей промовив:

— Чудеса, чудеса, а що воно, власне, таке, ці чудеса, хотілося б почути про них більше.

Розгорілася цікава балачка, хоч трохи й безладна, як звичайно за чарою. Знову втрутивсь Ахелой.

— Бачиш, мій герою,— звернувся він до Тесея,— чудеса полягають у змінах.

Після мораліста Лелега Ахелой силкувався висвітлити проблему з іншого боку, діловито, як аналітик, яким він, одначе, не був.

— Існує два різновиди змін,— заявив він. — Або якесь тіло лише раз змінює свою поставу і так в ній і залишається, або воно може перетворюватися багато разів і виступати в різноманітних формах. Наприклад, морського божка Протея можна побачити в постаті юнака, лева, вепра, змії, бугая. Він може бути також каменем, деревом, струмком і вогнем.

Ахелой не згадав про те, чого не міг знати, але що, мабуть, знав Овідій,— що Платон убачав у Протеї софіста, інший автор — оратора, іще хтось — політика. Були й такі, з погляду яких Протей займався мистецтвом,— вони брали його за танцівника.

— Ну, а Местра! — мовив далі Ахелой. — Дочка цього ненаситця Ерисихтона. Вона теж змінювалася — на рибалку, оленя, на різних птахів та звірів — щоразу, коли батько продавав її, аби купити харчів. Але що знаменно: цим вічним невтоленним голодом Ерисихтона покарала Церера, хоч сама вона не перетворилася на голод; це було неможливо, їй довелося вдатись до посередниці. Церера, як втілення врожаю, ніколи не стане голодом, вона ніяк з голодом не стикається і навіть близько до нього не підходить, вони не перетворюються одне на одне, отож певні типи змін виключаються.

Оскільки гостей зацікавила доля Ерисихтона, Ахелой,— радше оповідач, аніж теоретик,— охоче розважив їх довгою повістю про муки цього покараного за блюзнірство чоловіка, котрий усе переїв, аж скінчив на тому, що заходився жерти самого себе.

На слухачів, що сиділи з чарами в руках, перекусуючи то одним, то іншим, усе це справляло якесь химерне враження.

— Та що там говорити,— раптом кинув господар,— що казати про чужі чудеса, коли, не треба далеко шукати, я й сам спроможен прибирати різні постаті.

Атріумом прокотився гомін. Як там не є, а це був поважний аргумент у дискусії.

— Ні,— додав Ахелой,— я не можу прийняти, яку захочу, постать, але вже прибирав вигляду змія та бугая.

При цьому господар зітхнув. Товариство закидало його запитаннями:

— Як це? Коли? Де?

— Е, воно-то не дуже приємно,— набивав собі ціну Ахелой,— ніхто не любить згадувати власні поразки, хоча, правду кажучи, з таким супротивником не сором і програти.

Тесей, одначе, наполягав пояснити докладніш.

— Чи ти чув що-небудь про Деяніру? — запитав тоді божок.

— Авжеж, хто не чув про дружину Геркулеса!

— Так ото я теж залицявся до неї і мусив змагатися з Геркулесом. Поки тривав герць язиками, моє, безперечно, було зверху. Гірше пішло, коли Геркулес заявив, що в балаканині я, звичайно, спритніший. «Але,— каже,— може, спробуємо розв'язати суперечку, як мужам личить? Що робити? Скинув я сорочку, стаю. Він у мене найперше піском сипнув. Я йому так само. Тоді

він мене то за горло, то за ноги, то за горло, то за ноги, так навперемін. Але я все йому з рук спливаю, ге, ге, я ж бо потік, та ще й бистрий. — Ахелой знову захопився розповіддю. — А потім я як заллю його! Він нурка дає, а я ллю і тримаю його під собою. Тільки за четвертим разом, добре пам'ятаю, за четвертим разом викрутився він якось і тоді вже напосівсь на мене. Цілу гору мав я на плечах, правду кажу, такий тягар на мене звалився. Притлумив він мене, обернув долілиць, стис за горло й душить. Тут я перекинувся у змія, далі-бо вже несила було. Шарпнувся раз, вислизнув у нього з рук, показав йому язика. Він у сміх.

— Зі зміями я ще в колісці вмів давати раду,— каже.

Й знов хапає мене за горло, а ручиська ж у нього ого які! Обченьки залізні, а не руки. Я силкуюся вирватись, та все марно. Вдавсь я тоді до останнього способу — в тому стиску його роблюся нараз бугаєм. Він сторопів трохи, пустив. Перевів я дух і на нього. Він нап'яв м'язи і собі кидається вперед. Звісна річ, я не виграв. Він схопив мене за роги, звалив з ніг, поволік й урешті вбив рогами в землю. Мало того. Один ріг він мені виламав, а вже опісля німфи зробили з нього Ріг достатку... О, бачите? — звернувся Ахелой до співбесідників.

Увійшла німфа з тим самим рогом, принесла солодощі.

— Може, плодів? — спитав господар. А вже, власне, дніло й учта добігла кінця.

Який же це нещасливий збіг, стихійні лиха та підступи ворогів! Землетрус, раптова повінь Тібру, розливи річок, пожежі, що там іще буде? У Римі забракло хліба. Два спеціально призначені комісари не спромагаються забезпечити місто. Треба змістити цих нездар. І діяти рішуче. Бо ж і справді, якщо Август сам не втрутиться, урядовці доведуть державу до руїни. Становище загрозливе.

— Ворог може за десять днів дістатися до столиці,— так заявив Август у сенаті, нехай знають, що тут не до жартів. — Навіщо в Римі стільки рабів? І взагалі забагато чужинців, а кожен же щось їсть. Виселити! Залишити найпотрібніших,— лікарів та ще, може, вчителів, а решта нехай забирається геть.

Як справи в Паннонії? Чи від Тіберія є звістки? Мабуть, лихі, інакших останнім часом Август не дістає.

Але ні, ні, були ж усе-таки й успіхи. Справу з парфянами сяк-так залагоджено, але тут, в Європі, Тіберій підкорив Германію й наші стоять уже на Ельбі. Лишився тільки небезпечний вилом збоку, немовби заглибина, що вклинюється поміж Германією на північному заході і Паннонією на південному сході, а в цій заглибині держава маркоманів, яку ще треба знищити. Саме тепер Тіберій мав ударити на маркоманів, і ми перемогли б їх і тримали б Германію також із півдня, якби не вибухнуло це кляте повстання в Паннонії.

Мессалін, тамтешній намісник, відповідь мені за це своє недбальство. Нехай Тіберій облишить маркоманів і наведе лад у Паннонії. Мало того, повстання перекинулось на Далмацію. Де в них усіх очі, вуха, а передусім голови? Як можна було не знати, що вісімсот тисяч чоловік готується до бунту? За крок від Італії! Це не риторика, далматинці можуть і справді рушити на Рим, і не дуже відомо, хто їх має затримати. Шлях-бо вільний.

— Що за базікання про вибори? Всіх урядовців буде призначувано. У місті голод, розруха, ще тільки виборів бракувало! Нехай ніхто не морочить мені голови дурницями. Переловити тих поганців, що ночами ліплять на стінах листівки. Визначити нагороду за викриття авторів. Ох, який же це народ, який же це жалюгідний, дурний, паршивий набрід — оці мої громадяни! Вони вимагають видовищ! Тепер — видовищ! Жерти, злягатися й лупити очі на розбещеність можновладців — за цим вони пропадають. Наприклад: слон розтоптує носорога. Подивляться на щось таке, захекані, спірлі, очі їм вилізуть з орбіт, піна виступить на вустах, накричаться, охрипнуть, переживуть цей гуртовий спазм у цирку — і це все, що їм треба, вони відчу-

ють себе щасливими, бо зазнали приємності боротьби без боріння, втілилися в слона, хирляка, і нічого це їм не коштувало, можуть повернутись додому, залізити в свої барлоги, перетравлювати їжу й видаляти відходи. Я сказав: обійдеться без гладіаторів, виселити негайно, припинити асигнування на видовища, ані мідяка преторам на цю мету, кінець кінцем, тепер війна, нехай гроші йдуть на додаткове озброєння, на поліцію, і щоб я більше не чув про пожежі, нехай мені не скімлять погорільці. Організувати пристойну пожежну команду нема за що? Ну тоді области податком закупівлю рабів, і буде на що. Нема на пожежну команду, народ панів не може собі цього дозволити, але на линвоходців, музик, кімнатних малярів, різьбярів, лакеїв, садівників, масажистів і рахівників може? І ще одне: оратор Кассій Север. Він спеціалізувався на пасквілях, це відомо, але я не здивувався б, якби з'ясувалося, що й до листівок він приклав руку. Послухати, що він каже, і взагалі пильніше придивитись до нього. Мені не потрібні зараз дотепники.

З розмови в Ахелоя, хоч вона була вельми блискотлива, не впливли ніякі висновки, гості розійшлися вдоволені, і скидалося на те, що висновки, мабуть, доведеться робити Овідієві. Але він, не присутній в епопеї, прихований за міфологією і гекзаметрами, утікав од філософії в поетичні асоціації. Нанизував швидше картини, аніж думки, бо ж не шукав філософських принципів буття, і так йому судилося від самого початку.

Його зачарувало дивовижне переплетіння фабул, ланцюжки подібних мотивів, дотепно зібрані на нитку оповіді, щоб могли вони відбиватись одне в одному й переглядатися між собою. Пов'язував він їх цілими серіями, щораз по-іншому, щораз вигадливіше, густіше, смішніше або й смутніше.

Отож текла ця річка метаморфоз, цей усесвіт епічний, явище за явищем, людські й божі пристрасті, злочини, насолоди, підступи, муки, битви, бурі, пейзажі і співи коханців. І вилося все це, і світило, легке, плавне, і грало, мелодійне, й мінилося барвами, живе, збудливе, дихало, вібрувало, але ви розумієте, що я, конферансьє, не заміню поета, я хочу лише сказати, яка хвиля його понесла і що це було саме мистецтво, а не філософія, теологія чи етика. Тільки часом, коли писав він, наприклад, про Бібліду чи Мірру (бо цей жіночий шал особливо його цікавив: Мірра і батько, Бібліда і брат), себто коли писав про кровозмішення, то мовби з переконанням у неморальності таких зв'язків, хоч водночас і з в'їдливим запитанням:

— А хто нас навчив цієї неморальності, о боги? Самі ж ви чинили кровозмішення. Досить згадати, що Юпітер і Юнона були кривими. Бібліда на томість кохалася з братом уві сні й в уяві, але доймало її при цьому відчуття гріховності. Чому? Невже вві сні теж не можна? Під кінець вона заламалася чи осміліла, не знати, але, в усякому разі, написала послання: коханий, ми ж молоді, нам ні до чого всякі приписи й засади, засадами хай діди сушать собі голову, хай вивчають, що можна робити, а чого — ні, а ми тільки відчуваємо, наші відчуття будуть вільні й розкуті, ми ще не знаємо, що можна; нам здається, що можна все, ми просто йдемо за прикладом богів, і так і має бути: я кохаю тебе, і нічого тут не поробиш; ніхто не дізнається; я накладу на себе руки, якщо ти мене відштовхнеш.

Але брат рішуче відмовився, й Бібліді випав на долю тільки вічний плач з ласки милостивих богинь. Мірра спробувала покінчити самогубством.

— Яким ти уявляєш майбутнього мужа? — запитав її колись батько.

— Подібним до тебе, — відповіла вона.

Батько не надав особливого значення цим її словам, лише був приємно зворушений. Мірра подумала тоді про щастя звірів і тих дикунських племен, які не знають, що любовний зв'язок між батьками й дітьми — це збочення. Природа їх допускає, але не допускає закон.

Тієї самої ночі Мірра мало не повісилась. Урятувала дівчину її годівниця, якій вона в усьому зізналася. Стара нянька вжахнулась:

— Не позбавляй себе життя, дитя моє, ти будеш мати того, кого хочеш, ось побачиш.

Зачекали кілька днів, коли з дому виїхала мати. Стара поговорила з батьком:

— Я можу привести гарну дівчину, тільки вона молоденька, тож треба прийняти її в суцільній темряві.

— Що це за дівчина? — запитав він.

— Та подібна до Мірри.

Батько був у захваті. І коли настала глупа ніч, приведено цю молоду зняквовілу дівчину аж до самого ліжка, щільно заслоненого запонами. Там він її взяв. Дивна, божевільна пригода. У збудженні він нічого не помітив. Але коли повторилося те саме вдруге, бо вона прийшла й наступної ночі, батько, звісно, впізнав дочку. Вражений своїм відкриттям, хотів її вбити. Мірра втекла з дому. Блукала причинною по пустельних краях, аж дісталася до арабської Панхаї (на картах ви знайдете там Ємен), де народила Адоніса, пізнішого коханця Венери.

— Я щасливий, що в моєму світі не трапляється таких потворних збочень, у які вам не треба навіть вірити, — сказав поет, — не Овідій, а Орфей, бо це він з волі Овідія співав у «Метаморфозах» трагічну пісню про кровозмішення.

Мірра стала запахущим кушем, а потім були ще й інші незвичайні перетворення — адже в них і полягає казкова історія світу. Історія ця, посуваючись хронологічним ладом, поволі добігала, одначе, до римських часів. Овідієві не можна було довше зволікати з висновками. Він писав уже останню, п'ятнадцяту книгу «Метаморфоз» і мусив нарешті дати відповідь на принципове питання: якщо світ такий, то як людині жити на світі? Більше того: коли вже зайшла мова про римські часи, слід було сказати, як жити на світі римлянинові?

Ви, можливо, здивуєтесь. Прикінцеве послання до римлян і до людства, що його Овідій оголосив устами Піфагора, містило тільки один висновок:

— Не їжте м'яса.

Участь Піфагора мала своєрідне значення. Науку цього філософа вивчав перший ідеолог римської держави цар Нума Помпілій. Щоправда, він жив за сто з гаком років до Піфагора і не міг з ним зустрічатися, так само як ареопаг не стояв на Акрополі, але хто зна, чи і в цьому анахронізмі не крилася глибша думка, а саме про загальну відносність і змінність часу. Та хоч би там як, а давно померлий Нума Помпілій поцікавився думкою Піфагора, — котрий ще мав нескоро народитись, — щодо характеру буття.

Піфагор в основному схвалив інтуїційні передбачення Овідія — або, може, Овідій пішов у своїх інтуїційних передбаченнях за Піфагором. Як відомо, це одне й те саме, бо все відносне й змінне.

— Не їжте м'яса, — сказали обидва, Піфагор і Овідій. — Кривавий харч — це початок зла. Згадайте золотий вік. Тоді харчувалися плодами. Пізніше люди позаздрили хижим звірам, що справляють такі брудкі бенкети, і вчинили перше вбивство, очевидячки, тварини, а в її кров затоплено перший ніж, тим самим відкрився шлях злочинам.

Чи ж не людина вплутала у ці вбивства богів, приписуючи їм замилювання в кривавих жертвоприносінах? Можна вбивати, обороняючи себе, але жититися смертю інших істот? Життя — це спільне добро, воно втілюється і в людину, і в тварину, переходить від одного до іншого, з тіла в тіло, в цьому полягає мандрівка душ. У природі все без кінця змінюється, ніщо не гине. Душа, себто те, що становить сутність життя, як віск: вона зберігає свою тотожність, а змінює лише форму й виступає в щораз іншому втіленні.

Такий характер буття: ніщо на світі не зберігається в якомусь одному стані, все плине, кожне явище в русі, сам час безнастанно тече, подібно до річки. Ніч переходить у день, день у ніч, місяць має різні фази, рік — різні пори. Так само і наші організми не будуть завтра тим, чим вони є сьогодні або чим були вчора.

Скільки ж то змін зазнає людина протягом життя, від плоду через немовлячий вік, повзання на чотирьох, дозрілість, старіння і аж до смерті! Та й увесь усесвіт! Згідно з теорією чотирьох стихій, усе суще постає саме з цих

основних елементів, і потім усе знов перетворюється на будівельний матеріал. «Народитись» означає «почати бути чимось іншим». «Померти» означає «перестати бути тим, чим був». Складові частини змінні, сукупність матерії залишається.

Що доводить геологія? Що змінність землі вічна. Були моря, нема морів, були гори й осіли, текли річки й повисихали, вибухали вулкани й остигли. Це у мертвій природі. Ще виразніше закон змінності виявляється в тваринному світі. Гусінь перетворюється на метеликів, пуголки — на жаб, личинки — на бджіл. Цьому самому принципові підлягають і людські спільноти та держави.

— Троя впала, — мовив Піфагор до Нуми Помпілія, — і саме з неї, завдяки Енеєві, прапредкові Юлієвого роду, зродиться Римська імперія. Вона буде дуже сильна. — Піфагор не сказав, що опісля станеться з Римом, оскільки все змінюється...

— Так, усе змінюється, минув золотий вік, настав залізний, через те й кажу вам: не їжте м'яса, — докінчив Піфагор. А Нума Помпілій, вислухавши його науку, прибув до Рима, запровадив тут цивілізацію і привчив народ войовників вести мирне господарство.

Овідієва епопея була майже повністю готова.

— Я сказав, що мені не потрібні дотепники. Пише цей пройда листівки чи не пише, — виселити! Таке це вульгарне, банальне, кожен такий писака шукає дешевої популярності, нікчемство, звичайнісіньке нікчемство. Кассій Север це, по суті, ніхто, йому б тільки похизуватись. Він завжди керувався нищими мотивами.

А сувої історика Лабієна спалено за розпорядженням сенату. Була ухвала знищити Лабієнові твори, я провів це в якнайзаконніший спосіб. Тоді ще мав ілюзії, що вони зрозуміють, здатні будуть визнавати закон, який нібито обстоюють. Але з нікчемним егоїзмом баламутів, з марнославством дрібних людців нема ради, їм просто треба похизуватися перед публікою. Виходить такий собі Кассій Север і каже, щоб його теж спалили, бо він, мовляв, знає твори Лабієна напам'ять. Але слова його зовсім не зустріли оплесками, це неправда, всі холодно вислухали Севера й мовчки порозходилися. Таке нікого не вабить.

Провокації не оплачують себе, люди не люблять крикунів. Відвага? Хотів би я побачити Северову відвагу, якби я знову запровадив проскрипції. Повестись, як Ціцерон перед катами Антонія піввіку тому, виставити голову з нош — будь ласка, відрубайте — о, це я розумію, це була відвага, Ціцерона я поважав. Йому таки відтягли голову, але тепер, за справедливого уряду, коли я скасував терор, писати пасквілі й розводити демагогію — яка ж тут відвага?

Я не винен у смерті Ціцерона. Винен Антоній. Я не хотів страчувати Ціцерона. Воно то так, я схвалив вирок, усі тріумвіри схвалили, Лепід теж, але інакше я не міг, вирішувала вища необхідність, я мусив рятувати майбутнє Риму. Чи ж хто зрозуміє цей мій тодішній крок? На одній шальці — життя Ціцерона й отих, що взагалі не йшли в рахунок, кількасот трутнів, а на другій — доля світу. Авжеж, доля світу, я знав, що аж ніяк не менше. Тепер переді мною такий самий вибір, аж ніяк не менший. І що я роблю? Висилаю Кассія Севера на Крит. А може, я нездатний правити? То нехай мені скажуть: ти кепський правитель. Нехай мені скаже народ: ти, Октавіане Цезарю Августе, Батьку Вітчизни, нікчемний правитель.

Жодних ексцесів я не допущу. Кінець кінцем повинен бути якийсь порядок, я не потерплю розгнужданости, можете не сумніватись. Приберу ще декотрих шкідників.

Одначе, тих проскрибованих загинуло тоді не кількасот, а більше: дві тисячі самих вершників і кожен третій сенатор, ради Геркулеса, так склалося, — кожен третій.

А чому я пізніше наказав скарати на горло отих триста городян з Перузії? Це вже я особисто. Вони приходили й благали помилювання. Я поводився

дуже спокійно, казав кожному: треба померти. Що мене попутало? Чому я це зробив?

Загалом беручи, становище в цю хвилину куди краще, аніж було два роки тому. повстання в Паннонії придушено, тільки в Далмації б'ємося, та ще кажуть, ніби в Римі ширяться хвороби через брак харчів. Чи це правда? Хоча, з другого боку... якщо їдять бур'ян... Але в Далмації ситуація у наших руках, Тіберій сподівається на швидку перемогу. Доведеться мені багато над чим поміркувати. Я був занадто м'який. Або ти бог, або ти — урядовець.

У Перузії я мав рацію, оголосивши, що тих триста чоловік складаю в жертву моєму батькові Юлію, коли наказав забити їх на його вівтарі. Так треба було, я не зробив ніякої помилки, ніщо мене тоді не попутало. Навпаки, попутало пізніше, коли я злякався власних можливостей і, замість бути богом, який узгоджує свої вчинки тільки з провидінням, почав узгоджувати їх з людьми. Оце була помилка. Влада шляхетна, людська й законна. Я вмовив сам себе, що цим куплю людей.

Наївність! Тож навіщо ми, Цезарі, витягли Рим з болота республіканської анархії? Чи ж не для того, щоб створити владу, незалежну від примх баламутів? Рим гинув, бо республіканська влада вже не викликала у суспільстві послуху, а тільки підозри. Це треба було змінити.

Владу не можна підозрювати, влада не пояснюватиме своїх мотивів, ні, громадяни, віднині ваша влада буде божою владою, боги не пояснюють своїх учинків, влада не питатиме вашої згоди, боги не питають.

Якби ж то я сміливіш запроваджував ці засади! Сказати їм: я бог, і на цьому кінець дебатам. Втовкмачувати їм у голови, що я бог всемогутній, над ними й над усім, я не маю ніяких обов'язків, я нічого не повинен, це вони повинні. Від мене не вимагають, я тільки вислуховую молитви, мене треба вшановувати.

Отак годилося б сказати, а не чекати, поки вони самі до цього додумаються і звикнуть до громадянської побожності, без якої Рим, як створіння без голови, помер би, поглинутий рабами і хмарами варварів.

А що з релігією в цій державі? Я спорудив десятки храмів, ще десятки інших відбудував, двадцять років на мені лежать обов'язки верховного жерця, я провів Урочистості Сторіччя, але чи в нас ушановують богів? У нас розводять про них теревені. В нас боги служать дотепникам для самохизування. Вірувати? О, це не в моді. Який-небудь чудернацький культ з Єгипту чи з Азії — це так, новинки цікаві, коло цього можна заходитись. Аби подалі від богів вітчизняних! Аби лиш не релігія предків! Краще — окультизм, темна містика, перевтілення душ, розпуста, Ісіда, в храмах снують повії!

Нехай не думають, що я байдуже дивитимусь на це. Я ще не помираю. Я ще візьму їх у добрі шори. Тільки-но скінчиться війна, запроваджу суворіший рдинний закон і подбаю, щоб його ретельно дотримувались.

Мессала, здається, вже доходить. З ним тепер не дуже можна й розмовляти, здитинів на старість, нічого не пам'ятає, все в нього плутається. Його синові Мессаліну тяжко довелося в Далмації. Був потрапив в облогу двадцяти тисяч повстанців, але вирвався з оточення, батечко навіть не знає про це. Мессалін виправдовується, що перед самим вибухом повстання мусив вирушити на допомогу Тіберієві проти маркоманів, бо таки дістав наказ, отож за той заколот у Паннонії не відповідає.

Благеньке виправдання. Міг же передбачити, до чого йшлося. Чому не доповів? А потім я повинен усіх їх витягти за вуха з того, куди вони влипли. Я не маю в Римі спокійної хвилини, доводиться пертись о цій порі до Аріміна, хоч це шкодить моєму здоров'ю і я вже чую в кістках дію того вітряного краю. Але таки доводиться ставати ставкою над цією гидкою холодною Адриатикою, ближче до місця воєнних дій, щоб мати все на оці, бо інакше, мабуть, процвиндрять усю імперію.

Після смерти Мессали Овідій написав жалобного вірша, що його зачитано на погребовій церемонії. В останні роки поет не бачився з ним. Месса-

ла й справді був хворий, і склероз прикро давався взнаки. Овідій дружив радше з Мессаліном, дарма що високі урядові посади, намісництво Паннонії, виїзди й військові функції цього Мессаліного сина не сприяли їхньому спілкуванню. Найширшого повірника й друга Овідій несподівано знайшов у комусь іншому: в молодшому від нього на сімнадцять років Максимі.

Це був той самий Максим-сисунець, що лежав у колісці, коли Овідій уперше прийшов до його батька Мессали. Звичайно, за цей час він устиг вирости, давно вже переступив за тридцятку, але й досі зберіг життєрадісну юнацьку натуру, жвавий розум, гедоністичні нахили і відзначався легким ставленням до серйозних справ світу цього,— одне слово, Максим був реальним утіленням того «міського духу», що його Овідій любив найдужче. (Здавалося, цей хлопець і досі смочче свою ногу, демонстративно, з лукавим усміхом і наперекір усьому.) Коли 8 року помер Мессала, Максим, котрий тепер називався Максим Котта, запропонував Овідієві поїздки в добірному товаристві на острів Ельбу. Веселих розваг з огляду на жалобу не передбачалося — думали просто подихати іншим повітрям здалека від Рима, почитати, порозмовляти і так збавити тим час.

Овідій дуже охоче прийняв запрошення. Фактично воно збіглося з закінченням праці над епопеєю про перевтілення.

Останній розділ твору, доведеного, власне, до найновіших часів, являв собою опис події з недалекого минулого. Падає вбитий Юлій Цезар, його душа перетворюється на комету й світить на небі. Після двохсот п'ятдесяти перевтілень, змальованих раніше в епопеї, настала черга на зміну Цезаревої душі в небесне явище.

— За що доля так відзначила нового бога? — запитував Овідій. — Ну як же: заслуг безмір. Але головна та, що Цезар був батьком Августа. Це важливіше, ніж приборкання бритів, завоювання Єгипту, перемога над царем Понту й в усіх можливих війнах, бо тільки Августові судилося взяти у свої руки провід світом і тільки тоді людство мало зазнати справжньої благодаті.

Щоб Август міг вродитися з божественної крові, Цезар мав сам зробитися богом. У небі знали, що Цезар загине від кинджала змовників, бо так поклала доля. Смерть Цезаря провіщали людям незвичайні прикмети: сурми, що лунали серед хмар, затемнення сонця й місяця, криваві дощі, таємничі голоси у священних гаях, крики пугачів і виття псів.

Мати Юлієвого роду Венера, впавши в розпач, силкувалася навіть протистояти перебігові подій.

— Супроти долі? — здивувався Юпітер. — На жаль, моя доню... Над долею ми не владні. Цього вже не відміниш, Цезар повинен померти. Але зате після Юлія, котрого обожнять, прийде Август. Він також osiąгне чимало величних перемог, помститься за вбивство Цезаря й завдасть поразки Клеопатрі. Він стане владарем суходолів та морів і всього залюдненого світу. Мир він землі подарує, запровадить найсправедливіші закони, стане законодавцем чеснот і звичаїв, приклад яких подасть у власному житті. А думаючи про нащадка, всиновить сина Лівії, своєї благословенної небом дружини, поділить з ним владу й державні клопоти. Він з Нестором давнім зрівняється віком, поки відійде до неба, де тим часом світитиме зірка з його роду, зірка Юлія.

Це все слова Юпітера. А далі Овідієві:

— Сам Цезар визнав у піднебесі, що син перевищує його, і як же він цим утішився! Август, щоправда, не дозволяє про це говорити, але думка народу, вільна й не скута жодними наказами, ставить Августа всупереч його волі вище за Цезаря. Це єдиний прояв непослуху перед нашим повелителем і батьком, рівним Юпітерові й в усьому до Юпітера подібним.

— ТАК ДОВЕРШИВ Я СВІЙ ТРУД,— скінчив Овідій «Метаморфози». — НІ ЮПІТЕРА ГНІВ ГРОМОНОСНИЙ, НІ НЕВБЛАГАННЕ ЗАЛІЗО, НІ ДАВНІСТЬ ЙОГО НЕ ЗРУЙНУЮТЬ. ХОЧ І НАДІЙДЕ ТОЙ ДЕНЬ, ЩО ТІЛЬКИ НАД ТІЛОМ ВЛАДАЄ, І ПОКЛАДЕ НИКЛОМУ КРАЙ ІСНУВАННЮ МОЄМУ,— КРАЩИМ ПРИРОДИ МОЄЇ ПЕРВІСТКОМ НАД ЗОРІ ПОЛИНУ, ТУТ ЖЕ ЙМЕННЯ СВОЄ ЗАЛИШУ НЕЗАБУТНЄ, І

ВСЮДИ, ДЕ НЕОГЛЯДНА ЗЕМЛЯ ПОКОРАЄТЬСЯ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВІ, ЖИТИМУ Я У ЛЮДЕЙ НА ВУСТАХ І, КОЛИ НЕПОМИЛЬНА ПРОЗІРЛИВІСТЬ СПІВЦЯ,— У БЕЗСМЕРТНІЙ ЗРОСТАТИМУ СЛАВІ.

Овідій написав ці слова, просякнуті гораціанським пишномовством, і віддав текст на переписування. Приїхавши потім на Ельбу, він був неприродно збуджений. Це, одначе, нікого не здивувало, для всіх було само собою зрозумілим, що поет ще не встиг відійти після довготривалого творчого піднесення й досі живе з тією внутрішньою напругою, в якій творив «Метаморфози».

Можливо, Максим Котта навіть і не довідався б нічого про причини цього нервового збудження Овідія, якби одного дня не отримав дивної звістки з Рима. В столиці гомоніли про якусь неймовірну аферу, до якої нібито причетний Овідій. Хтось привіз цю новину Максимові Котті. Той поблід.

— Ради богів, це неможливо,— прошепотів він. — Це, мабуть, чиїсь інтриги.

Він не знав, як повестись, і тільки попросив новоприбульця поки що нікому нічого не казати, а сам гукнув Овідія — немовби прогулятися серед бескеття. Переконавшись, що нікого поблизу немає, запитав поета, чи за останній час, перед від'їздом на Ельбу, не сталося чогось. Овідій зреагував з підозрілою гарячковістю.

— Як це? А що могло статися? Нічого не розумію! — скрикнув він.

— Мій Назоне,— сказав Котта,— хвилину тому я дістав звістку, що все-таки сталося щось нечуване, і я хотів би знати, чи це правда.

Овідієві заціпило.

Коли мовчанка стала затягуватись, Котта додав:

— Назоне, справа поважна, йдеться про заслання.

— Ні! — скрикнув Овідій. — Ні! ні! ні!

Він затрусився й увесь змінився на обличчі. Отже, це правда, переконався Котта, дивлячись на море. Овідій раптом розплакався:

— Але я не винний! Я нічого не бачив! Я не винний! Не винний!

— Заспокойся,— промовив Котта.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СЛІДСТВО

Вирок оголошено, ви його знаєте: довічне заслання поета Публія Овідія Назона до околичного містечка Томи в провінції Нижня Мезія¹. Зараз ніч, аби ви знали, чути метушню й плач, але навкруги темрява і не відомо нічого, окрім того, що засуджений має на світанку покинути Італію.

Перед вами прості декорації: обриси Капітолію у світлі місяця, храми богів на Капітолії, все знайоме багато років. Це ще

Рим. Будинок Овідія за хвилину перед від'їздом власника, речі висланця спаковано, поріг дому, трохи театральності й риторики, Овідій підходить до порога, хоче вже вийти — й тричі вертає назад. Дружина плаче.

— Я поїду з тобою,— каже дружина,— ти знаєш: я вже спакувалася.

— Ні, я проти,— відповідає чоловік,— це було б чисте божевілля, ти повинна залишитись тут і щось зробити для скасування вироку.

Отже, він хоче боронитись. Скоряється владі, негайно відпливе до Томів, але не втрачає надії, що вирок зрештою скасують. Він просто в безпам'ятстві, оце вкинув у вогонь рукописи й остовпіло дивиться, як вони догорають. Але за хвилину вже пояснює дружині:

¹ На Чорноморському узбережжі нинішньої Румунії. — Прим. пер.

— Тобі доведеться щось робити в моїй справі, можливо, через Фабіїв. Ти повинна бути в місті і принаймні пильнувати масток, так буде краще.

Останні свідки, що бачать його в Римі,— це друзі. Пошепки втішають вони дружину:

— Добре, хоч він перестав думати про самогубство, вже говорить про якісь там заходи, нехай з цією думкою виїде.

Саме зоріє.

— Прощайте,— каже Овідій. І раптом: — Чи вважаєте ви мене за злочинця?

Друзі сторопіли; бліді, вони мовчать, дивляться один на одного.

— Ох, Назоне... — починає котрийсь і уриває, всі обіймають його.

— Прощай!

— Прощайте! — Знов обіймаються. — Робіть щось у моїй справі,— повторює Овідій.

— Так, так, безперечно! — кажуть друзі. — Тримайся, Назоне, будь мужній.

— Присягаюся вам: я нічого не вчинив... — Овідій не докінчує речення, бо обрїй грізно яснішає, отож так на півслові й виходить, дружині робиться недобре, друзі мовчать.

Шкода, що вони мовчать, бо ми розраховуємо на них у цій частині програми. Свідки нам будуть потрібні. Слідство, яке розпочинаємо, щоб з'ясувати таємничу справу Овідія, не обійдеться без допитів. Але яке ж це незвичайне слідство! Я, конферансьє, вас попереджував. Ми знаємо злочинця, але не знаємо злочину й навіть не здогадуємось, у чому він полягає.

Цей грім з ясного неба вдарив так несподівано, що просто не можна повірити в його правдоподібність. І не встигли ми прийти до тями, як було вже по всьому. А нам треба тільки ще починати слідство. Це, здається, суперечить будь-якій логіці, оскільки ми змушені чинити навпаки: не будемо досліджувати злочин, щоб, зібравши факти, оцінити вирок. Ні, візьмемо за основу вже винесений вирок, щоб урешті дійти до з'ясування злочину.

Поки що ми не знаємо, що, власне, сталося, в нас нема ніяких доказів злочину, нам взагалі не відомо про нього, за винятком одного-єдиного непрямого свідчення. Це — сам вирок. Пам'ятаєте, то був не судовий вирок, а едикт Августа. Але так чи так, цей вирок мусив являти собою реакцію на щось, що, принаймні на думку судді, вимагало покари.

Полишмо на разі питання про те, чи вирок справедливий. Ми вважаємо його тільки свідченням того, що здійснено якийсь учинок, за яким настала покара.

Виходячи з простого міркування, що вирок мав причину, проведім слідство, так би мовити, в зворотному порядку, ідучи неначе ззаду наперед до невідомого, від наслідків до причин або від кінця до початку. Якщо доберемось туди, звідки за нормального перебігу речей нам треба було б вийти, себто до початку подій, то, можливо, нам і пощастить з'ясувати Овідіїв злочин.

За нормального слідства найперше треба оглянути місце злочину. Зібрання доказів, вивчення слідів, старанна документація. Нам, однак, не відомо, який злочин скоєно, і ми не маємо поняття, де треба було б провести оглядини. Тож просимо не дивуватись, що за цих обставин, оскільки вся процедура проходить ззаду наперед, найлогічніше буде вступні оглядини провести на місці вироку. Це місце (або точніше: місця) ми знаємо.

Отже, будинок у Римі, який ми вже оглянули. Для певности киньмо ще раз на нього оком. Нічого нового. Засудженець допіру вийшов. Друзі заспокоюють дружину. Певні цілком зрозумілі ознаки розслабленості серед челяді. У коминку — звуглілі рукописи. Цю деталь занотуємо, як важливу для слідства. На жаль, прочитати текст уже неможливо.

Нічого іншого варто уваги не помічено. Можемо облишити будинок.

Вийшовши з дому, Овідій, імовірно, подався до порту, щоб якнайшвидше сісти на судно. Навряд чи огляд судна чимось допоможе слідству, проте виконаймо й цю формальність. Отож жалюгідна посудина з Овідієм на борту пливе через Адриатичне море. Старе побите негодами суденце. Гірше: гру-

день місяць — дуже невідгідна пора для морських подорожей, і на Адриатиці саме шаленіє шторм. Нас цікавить, як опинилось тут судно. Адже Овідій підганяв термін, і він мусив покинути Італію невідкладно, себто мусив сісти на корабель ще того самого дня, коли вийшов з дому. Це він міг зробити лише в найближчому порту — Остії¹. Але щоб звідти дістатися до Адриатичного моря, треба було обігнути всю Італію. Чи ж ця стара лайба спромоглася вже пройти таку відстань?

Цікава деталь: засуджений ні слова не каже про свою подорож уздовж західного берега Італії. Не згадує ні Сицилії, ані Сцілли й Харибди. Трохи це на нього не схоже, бо він має вроджену схильність свої емоції описувати й драматизувати на тлі картин навколишньої природи.

Може, Овідій сів на судно на східному березі, в Брундізії? Але, щоб доїхати від Рима до Брундізія, йому довелося б самовільно продовжити перебування на батьківщині хоча б на два-три дні. Навіщо б він це робив? Який був би сенс зайве дражнити можновладця?

На жаль, не можемо з'ясувати, звідки вплигло судно. Пасажир і команда про це мовчать. Чи їхня стриманість, часом, не підозріла? Як бачимо, деякі спостереження з цього судна можуть усе-таки стати слідству в пригоді. З другого боку, не треба забувати, що шаленіє шторм і людей поглинає боротьба зі стихією. В кораблі небезпечна течя. В таку хвилину ніхто не морочитиме собі голови, яким маршрутом вони пропливли, думки більше снуються коло того, щоб дожити до ранку. Але ж сам подорожній?

Він сидить і то тихо молиться, то зчиняє істеріку. Завважаємо характерні уривки його звірень: «Яке щастя, що я не дозволив їхати дружині; либонь, я загину, ми потонемо; мені не страшна смерть, але померти в такий жалюгідний спосіб... Шкода цієї туніки, вона не винна, чому має гинути через мене?.. О, я нещасний! Такі гори води, така прірва в морі, Тартар, справжній Тартар роззявляється! Хочу до Сарматії, адже такий вирок: я повинен дістатися в Томи... Але ж цей стерновий не керує судном!.. Що діється? Нас відносить назад, на захід? До Італії? Доля глумиться з мене! Нехай уже буде, що має бути, пливім до Томів: так наказав Август, а я заслужив... Боги, ви знаєте, що я не злочинець; те, що сталося, *сталось через нерозважність*. Якщо було інакше, нехай мене ця хвиля покрие...»

Такі найцікавіші зауваження подорожнього. Тривала молитва. Судно витримує бурю, й море випогоджується.

Кінець обстеження на Адриатичному морі.

З дальших походжень випливає, що подорожні щасливо добулися до Коринфа й що тут Овідій відмовивсь од послуг хисткого судна.

На нинішній фазі слідства ми не хочемо нічого домислювати. Константуємо простий факт: засуджений на певний час затримавсь у Коринфі. З якою метою — нам не пощастило з'ясувати. Тим-то не виключено, що він умисне затер сліди свого перебування в цьому грецькому місті.

Висівши на берег, зникає безвісти, а з'являється опісля в Кенхреях, по другий бік Істмійського перешийку. Відстань між Коринфом і Кенхреями невелика. Засуджений пояснював, що не варт було пливати круг Пелопоннесу, адже ніхто так не подорожує, тож і він вирішив перетяти вузький перешийок пішки, щоб у Кенхреях сісти на пристойніше судно і просто через Егейське море вирушити до Томів.

Пояснення досить логічне. Перед тим як звернути до Коринфа, судно, на якому плів Овідій, зазнало ще одного шторму в Іонійському морі і мало не затонуло. Хто ж би розумний став ризикувати дальшою подорожжю в напівзруйнованому кориті, яке раз у раз видавало дивні зойки, чим доводило Овідія до нервового розладу?

У Кенхреях знайшлося щось краще: солідний далекоплавний вітрильник «Опіка Мінерви». Подорожній доброї думки про нього. Судно міцне, справне, швидкохідне, не збивається з курсу: любо навіть глянути, як воно випереджує інші кораблі.

¹ Порт на Тірренському морі. — Прим. пер.

Від часу перебування в Коринфі у поведінці й висловлюваннях засудженого помітно певне відпруження, легкий приплив оптимізму: нарешті трохи безпечніше!

— Дякую тобі за це, Мінерво, тримай мене й далі під своєю опікою, обіцяю скласти пожертву, коли все обійдеться щасливо: на більше я не спроможусь, але вівцю матимеш.

Виявляється, засуджений ретельно щось пише. Частину рукописів привіз із собою, здається, ще з Кенхреїв, коли сідав на корабель. Отже, написав їх, очевидно, в Коринфі. Він не приховує, що це вірші.

Можна було б визнати літературну працю засудженого звичайним способом якось перебути час, обставиною, що не мала б для слідства жодного значення, якби не деякі підозрілі деталі, що їх пощастило помітити. Засуджений силкується будь-що переслати до Рима якісь писання. І прагне зробити це якомога швидше. Крім того, повсюди, де тільки затримується «Опіка Мінерви» (а короткі зупинки на всіяному острівцями Егейському морі трапляються досить часто), він розпитує про пошту з Рима.

І справді — в одному місці одержує листа від дружини. Прочитавши його, він аж нетямиться від обурення. Але з того випливає: хтось просто хотів привласнити його скромний маєток в Італії. Дружина, одначе, відстояла, та й друзі допомогли цій достойній жінці.

Імен друзів Овідій не називає. Енергійні люди. І більш нічого про них не каже. Щодо захланного переслідувача теж воліє мовчати: хто то?

— Не знаю, якась потвора; кинулася, мов коршак на пабло.

Виникає враження, ніби засуджений сподівається ще й іншої пошти. Не перестаємо стежити за ним. Переглядаємо кореспонденцію, що відходить до Рима.

Те, що потрапляє нам до рук, нічого не прояснює. Справді, це самі лише вірші. Описи морських бур. Спогади з останньої ночі в Римі. Віршований лист дружині. Все підцензурне і надзвичайно обережне. Нашу увагу привертає лист без адреси: «Другові,— найкращому, найвірнішому, одному з дуже небагатьох».

(Хто ж це? Хіба Макр... Саме він був найкращим другом.)

«Тобі завдячую, що лишився живий, ти мене відвернув од самогубства».

Ефектне зіставлення долі автора й Улісса: дві одіссеї, але чия смутніша? Моя! Звичайно, ми повинні враховувати імовірність шифру, особливо в міфологічних алюзіях, якими густо всіяно текст. Проте, незважаючи на приховання адресата, документ швидше нагадує безневинну поетичну студію.

Включаємо цей матеріал до справи. Якщо постане потреба, можна буде провести докладніше експертизу. Тим часом наші припущення виявляються слухними. В одному з портів на Овідія знову чекає якийсь лист. Змісту ми не знаємо, бо він, на жаль, не потрапив до наших рук. Проте вдалося з'ясувати, що відправником листа був Секст Помпей, високий римський урядовець, впливова особа.

Невдовзі після одержання звістки від Секста Помпея подорожній дивує нас несподіваним задумом. «Опіка Мінерви», взявши курс на Чорне море, долає вже Геллеспонт. Овідій раптом просить змінити курс, аби судно завершило назад, на північний захід, і дісталось до Самотракії.

Цей острів лежить досить далеко від Геллеспонту, біля південних берегів Тракії. Суднові доводиться зробити добрячий гак, але воно таки довозить Овідія до Самотракії. Тут подорожній з легшою частиною своїх речей сходить на берег і заявляє, що «Опіка Мінерви» може відпливати до Томів. Він на певний час лишається тут, а на місце заслання добудеться кіньми або пішки через Тракію. Малий відтинок морської траси, що відділяє острів од материка, подолає яким-небудь суденцем, їх тут чимало. Для команди судна це несподіванка.

— Прошу вас,— каже Овідій,— візьміть мої важкі речі, тільки, ради всіх богів, пильнуйте їх і не забудьте вивантажити в Томах.

«Опіка Мінерви» відпливає.

Повторюю: ми не хочемо домислювати жодних висновків, але це вже

третє загаяння в подорожі. Загаяння супроводиться, також утретє, посиленню скритністю.

Як першого разу між Римом і Адріатикою, а опісля на Істмійському перешийку, засуджений зникає. Власне, відомо, що спершу Овідій затримався в Зеринфі, де знову щось пише (за деякими ознаками — працює над докладним поданням чи петицією до властей), але водночас установлює таємничі контакти з особами, в яких ми розпізнаємо людей Секста Помпея, а далі, попри всі наші пильні розшуки, зникає нам з очей.

Крім того, з'ясовуються ще такі факти: він і справді перебрався до Тракії, його бачено в одному з тамтешніх містечок, Темпірах, потім він приїжджав якимись шляхами під озброєним ескортом. Але зрештою всякий слід по ньому зникає.

Тим часом настає весна. В Томах засудженого немає. Загадку становить кінцевий твір, написаний пізніше, проте не у Тракії, а на морі. Яким же це робом засуджений знов опинився на морі? Чи мова йде про переправу з Самотракії?

Перевірка листування за певних обставин є необхідним засобом. У пошті, що надходить до Рима, знайшлися два пакунки. Перший заадресовано «моєму видавцеві». Цей ми, звичайно, перехопили. На жаль, перевірити другий пакунок, що надійшов трохи пізніше, виявилось неможливим. Згідно з адресою вручено його на Палатині Богові Цезареві Августу.

Вам, очевидно, зрозумілі труднощі, з якими спіткалося слідство.

Призначений для видавця сувій дещо роз'яснив, але такою самою мірою й затемнив. Виявилось, що це зібрання одинадцяти віршів під загальною назвою «Скорботні елегії». Ясна річ, увесь цей матеріал ми залучили до справи й ще піддамо його прискіпливій експертизі, але вже з побіжного погляду можна приблизно визначити час і місце написання окремих елегій. Отож не підлягає сумніву, що засуджений і справді написав їх у дорозі, а передостанню — на острові Самотракії.

Твір не датовано, замовчано також назву моря, в засудженого вихопилися тільки слова, що з лівого борту судна тягнеться берег, на який страшно й ногою ступити, бо там шастають зграї вбивць. Якщо наш подорожній плів у напрямку Тракії, суходіл він бачив попереду й навряд чи боявся вбивць, адже сам захотів їхати через Тракію. Чи він, може, плів Чорним морем і дивився з лівого борту на Мезію? Але ж Овідій нібито мав намір вибратися до Мезії суходільним шляхом і був уже в Тракії. Що це все означає? Може, перебуваючи в Тракії, він змінив маршрут, через певний час завернув у бік Чорного моря і сів знову на судно? Добре, але ж у Томах його нема й досі. Щораз більше дивує нас це петляння засудженого.

Зв'язок між Римом і Мезією дуже нерегулярний, вісті з цих віддалених районів доходять до столиці з великим запізненням. Деколи їх зовсім бракує.

З Італії Овідій виїхав восени 8 року, взимку був на Адріатичному морі та в Греції, потім затримався на Самотракії, пропав безвісти в Тракії, далі озвався віршем з ще однієї морської подорожі, час і місце якої приховав, — отож спливають місяці, а ми протягом весни, літа й навіть осени 9 року не маємо доказів, що засуджений прибув у Томи.

Нарешті підтверджується: він уже на місці заслання. Але ми застаємо його там аж узимку, і все вказує на те, що Овідій тільки-но прибув, витративши, коли не помиляємось, понад рік на всю дорогу.

Перші його слова, власне, зойк:

— Чорне море замерзло!

Ні про що інше він не говорить. Здається, ніяк не може отямитись від шоку.

— Морози! Дунай скутий кригою, ніщо тут не росте, дерев немає, я ходив морем, як бруківкою... Смерть! Смерть! Що за край! І весь час північний вітер, від якого геть усе гине.

Звичайно, цей вибух емоцій ми сприйняли з деяким остереженням. Адже нам відомо, що у засудженого завжди було обмежене почуття дійсності

й траплялися прояви міфоманії. Сподіваймося, з часом, одначе, пощастить видобути від нього більше даних. Поки що ж спробуймо, поки свіжі враження, випитати його про подорож через Тракію.

Так, спогоди ще живі.

— Варварство! Я втік просто з-під ножа. Ці шляхи! Вбивці, що чигають на кожному кроці! Я мало не загинув. Стільки разів стукав у ворота могили, але вони все не відчинялися переді мною. І навіщо я сюди доволікся? Уник стількох мечів, стількох бур. Доки їхав, ще тримався на силі. Лише тут сили мене раптом покинули, і я прагну вже померти.

Можемо тільки внести ці хаотичні свідчення до протоколу. Тепер обдумуємо певну гіпотезу, яка б з'ясовувала дещо з перебігу подорожі. Перехоплений рукопис був зіркою поезій. Постає, отже, питання, чи автор не звичайнісінький одержимець, який, незважаючи на вирок, затримувався в дорозі, щоб писати вірші, і чи, скінчивши працю, не подався він до найближчого чорноморського порту, аби якомога швидше переслати її своєму видавцеві?

Ця гіпотеза, проте, має одну ваду. Вона не пояснює, чи поетична одержимість засудженого — некорисливий шал художника, а чи це обдуманий учинок злочинця, скажімо, спроба відвернути увагу, диверсія, протест або якийсь інший подібний захід.

Відкритими залишаються також питання, яку роль відіграв у цій справі Секст Помпей і що містило послання, вручене Августові.

Ми не дуже багато чого й сподівалися від оглядин місця. Адже зразу було сказано, що це тільки формальність. Проте треба довести оглядини до кінця, й саме в Томах, себто на місці відбування покари. Отож подаємо короткий опис місцевості: місто розташоване трохи на південь від гирла Дунаю, це давня грецька колонія, населення мішане за етнічним походженням; з адміністративного погляду територію виділено — з місцевим самоврядуванням — під контроль намісника Македонії. Юрисдикція римська; судочинство утруднене через відсутність військової залоги й поганий зв'язок із Македонією.

Навколишні землі належать Котісові — цареві Тракії. Край ледь-ледь умиротворений. Місцевість рівнинна, без дерев, переважають степи. Клімат виразно континентальний, суворий, не рідкість — морозні зими. Зафіксовано випадки, коли замерзав Дунай і навіть узбережні морські води покривала крига.

Господарство вбоге, місцеві жителі не використовують ніяких природних багатств. Хліборобство відсутнє, людність живе майже виключно з рибальства. Відгодівля худоби практикується в мізерних розмірах. Північний кордон з Дакією по суті відкритий і не охороняється, через що городяни живуть під постійною загрозою нападу.

Все свідчить про те, що як місце заслання Томи вибрано дуже вдало: в тутешніх умовах, з огляду на цілковиту ізоляцію та мовні труднощі, засуджений уже не зможе ні в якій формі діяти на згубу громадському добру і займатися шкідництвом — тут можливі лише ординарні злочини, як от убивства, насильство чи крадіжки, що їх від засудженого ми не сподіваємося, знаючи його життєву безпорадність.

Ніщо не вказує на те, щоб він допускався нині вчинків, прямо чи посередньо пов'язаних з його давнішньою діяльністю. Обтяжувальних матеріалів не виявлено; засвідчено прояви депресії. Засуджений панічно уникає людей, він підозріливий, на кожному кроці йому ввижаються переслідувачі. Рідко виходить з дому; коли все-таки доводиться бути в місті, то навіть по ринку силкується проходити нахильцем. Само собою зрозуміло, його поява тут викликала зацікавлення. Він нарікає на брак свіжої води, читва й лікаря. В ту хвилину, коли ми закінчуємо протокол, засуджений лежить у ліжку, твердячи, ніби він занедужав.

Загляньмо до донесень з Рима. На перший погляд, слідів швидше треба шукати там, ніж у Томах. Я хотів би переглянути хроніку подій 8 року. Читатиму її від кінця.

Вас це дивує? Можливо, мій метод виявиться найкращим. Я ніколи раніше не вів слідства і не маю відповідного досвіду. Я ж тільки конферансьє.

У хроніці на перший план виступають воєнні зведення. При кінці 8 року в столиці отримано звістку, що Плавцій Сільван під верховним командуванням Тіберія розгромив велике угруповання паннонських повстанців. У попередньому зведенні повідомлялося, що внаслідок підбурювання далматинського вождя Батона паннонці знову взяли за зброю. Ще попередніше донесення мовило про духовний розбрат, зрадництво й дезертирство ворога. Найраніше ж повідомлення свідчило, що повстання припинено, бунтівники капітулювали.

Хроніка, якщо читати її в зворотному порядку, вкладається у низку зведень, з яких кожне наче виключає наступне. Мене не цікавить перебіг ратних справ — хоч це цікавило, безперечно, Августа. Я просто констатую; війну в Паннонії виграно. Власне, військові дії мали ще тривати в Далмації, але головна небезпека минула. Овідій ніколи не служив у війську.

З економічного життя: падіння цін на харчі. Оскільки ми читаємо у зворотному до хронології порядку, то треба пам'ятати, що в дійсності ціни, навпаки, зростали. Чи це становить для нас інтерес? Дорожнеча? Голод? Що спільного міг мати з цим Овідій? Щось на тлі коливання цін? Важко собі уявити більший абсурд, але про всяк випадок занотую. Можливий різновид злочину: спекуляція. При нагоді перевірити й виключити таку ймовірність.

Що там ще в хроніці? Соціальні справи: у зв'язку з вербунком до війська назовні вплив разючий факт нечисленности людей, здатних носити зброю. За останні десятиріччя природний приріст настільки впав, що майже зовсім не стало молоді призовного віку. Подейкують про новий родинний закон. Попереднє повідомлення: десять тисяч покликаних до служби ветеранів перебувають в таборах у Паннонії. У військових діях вони не взяли участі, бо Тіберій вирішив, що такої потреби немає, й відіслав їх у табори. Ще попередніше повідомлення: вербування добровольців з вільновідпущеників відбувалося і 8 року, тільки не так багато.

Ще із соціальних справ: епідемія в Римі десяткує найубогіші верстви населення. З внутрішньої політики: припинено чинність декрету про тимчасове скасування виборів. Урядовців тепер уже не призначатимуть.

Гадаю, в такий спосіб нічого не вдасться з'ясувати. Коли я цікавився хронікою подій, то мав на увазі афери, замаху, публічні скандали й усіякі інші переступи закону, вчинені 8 року. Мені потрібні донесення зі злочинного світу, щоб заглянути, що діється там. Дайте мені список засуджених! Звичайно, окрім справ цілковито ясних. Цікавлять мене темні справи. А всю цю зграю пересічних кишенькарів, крадіїв чи дрібних шахраїв прошу відразу вилучити. Я хочу мати грубу рибу.

Хто останній? Себто — кого засуджено безпосередньо перед Овідієм? Ага, останньою була Юлія Онука. Дешо я чув про неї. Може, й ви чули? Звісно, найголоснішу справу спочатку підсовують мені в досить банальному вигляді. Фахівцям я не довіряю, їхні зашкарублі навички лише утруднюють слідство, але Юлія, безперечно, заслуговує на увагу. Отож, панове, покажу вам приклад, як можна по-новому підійти до справи. Розгляньмо її інакшим методом. Замість іти від кінця до початку, як дотепер, цим разом забіжим уперед, у майбутнє. А для чого, скоро зрозумієте.

Отож по-перше, чи у вас ніщо не перемішалось? Не припускаю, щоб ви забули про дворазове засудження Юлії Онуки, тільки думаю, чи не переплутали ви причини обох засуджень і чи другий вирок, який ще настане, не вплинув на ваше ставлення до першого вироку. Розбещеність Юлії Онуки проявиться не раніше ніж за два-три роки. Катастрофі передуватиме іскристе життя, витонченість, розтринькуватість без міри й пам'яті, вирафіновані примхи, що їх ніколи не буде змоги передбачити. Хижа й аж хвороблива пристрасність. Розмах, пишнота, постійний ненасит і гарячковий поспіх.

Палац Юлії оригінальністю й вигодами перевершить усі сподівання, стане місцем шокуючих розваг і сексуальних оргій. Коханців скликатимуть там поодиночки чи гуртом на особливі сеанси, на потаємні еротичні містерії, які

відбуватимуться так, наче світ зовсім і не існує, наче нема ніякої дійсності, Рима, Палатину, його справ, громадської думки, релігії, родини, шлюбу, заборон і заборон.

На пам'ять спаде інша Юлія, мати Юлії Онуки, у 2 році нашої ери засуджена за розпусту й заслана на скелястий острівець Пандатерію.

Однаке буде й різниця між матір'ю й донькою. Юлія Онука не виходитиме з коханцями на ринок, не влаштовуватиме демонстраційних видовиськ і не відчуватиме потреби в розголосі. Навпаки, свідків з-поза найвужчого грона вона намагатиметься уникнути. І в цьому їй щаститиме певний час, хоч і доволі тривалий.

Так триватиме це свавільне життя, життя на інший вимір, замкнене в палаці, тужаве, насичене, життя-азарт, яке не рахується ні з чим, а варте всього, навіть смерті. Будуть сходитись оп'янілі коханці, зачаровані самим цим азартом і загіпнотизовані ім'ям імператорової онуки Юлії. Аж нарешті якогось дня один з них, Децій Юній Сілан, з'явиться, як було заведено, на ранкову аудієнцію до Божественного, і його не приймуть. І тоді він зрозуміє, що сталося.

Не чекаючи дальших наслідків, він випередить офіційний засуд — сам покарає себе засланням, кине все й виїде з Рима. Він буде так пройнятий жахом, що не відважиться повернутися й по смерті Божественного Августа. Інші взагалі западуться під землю, зітруть сліди за собою, й не згадає їх жодна хроніка.

Божественний теж скрутить в'язи цієї справи досить тихенько. Не внесе оскарження до сенату, як це зробив у випадку з дочкою, не наважиться на таку інсценізацію, методи його в останні роки врядування будуть уже інакші. Він самовладно винесе вирок: онуку Юлію пошле на вигнання, позбавить усіх прав, відмовить навіть місця у фамільному склепі, а палац її накаже зрівняти з землею. На особливу суворість вироку вплине, можливо, думка про те, що онука Юлія — рецидивістка...

Так, панове, але рецидивістка в чому? В розпусті? А які докази? Розпуста *буде* підставою лише того другого вироку, що матиме місце в майбутньому. Розпуста *була* в минулому підставою для засудження Юлії Старшої.

Нехай вас не вводять в оману зовнішня подібність натур матері й дочки. Нехай вас не вводять в оману подібні вироки, між якими ви крутитеся безпорадно, не знаходячи виходу. Упередженість у слідстві недопустима. Зараз мова про справу Юлії Онуки з 8 року, себто про зовсім інший вирок.

Зверніть увагу на його відносну поміркованість. Заслання, точніше кажучи, «релегація», бо саме так це називається офіційною мовою, — себто примусове видалення. Релегація не тягне за собою позбавлення майна — палац, отже, не підлягає конфіскації, палац наразі вціліє. Більше того: саме перебування на засланні триватиме недовго. Дуже скоро воно припиниться у зв'язку з надзвичайною амністією. І тоді Юлія Онука повернеться, щоб знову віддатися розпусті.

За що ж її засуджено 8 року? Я не заперечую: досье цієї справи туманне. Найважливіші документи зникли. Це викликає недовіру. Чимало гострих закидів. Обвинувачення якимось неохоче говорить про самий злочин Юлії, натомість розводиться про погані риси характеру й гідну жалю зісутність цієї молодиці. А вона ж дістала таке дбайливе виховання! Щоправда, її мати — також. І обидві виявилися такі невдячні Божественному.

Проте суті злочину обвинувачення зовсім не приховує. Це був злочин політичний, а саме: участь у змові проти імператора Октавіана Августа.

Таке враження, ніби обвинувачеві досить важко було обґрунтувати оскарження. Участь у змові! Але в чому ця участь полягала? Що робила Юлія?

Зі скупих документів можна вичитати: йшлося скорше про посередню причетність до політичних інтриг, про певний зв'язок зі змовою, а не про підривно діяльність. Отож не без підстав постають у пам'яті асоціації з опозиційною змовою розпусників, до якої колись була заплутана мати Юлії, змовою, яка, власне, була спрямована проти державного ладу.

Але це поверхові асоціації, бо немає жодних доказів чи бодай посередніх

даних на користь того, що змовники 8 року віддавалися розпусті. Навпаки, дещо говорить за те, що Юлія не могла дозволити собі сексуальної вільності стосовно учасників саме цієї змови.

Справді, панове. Ступіть-но крок назад — і погляньте, хто передує Юлії у списку засуджених.

Луцій Емілій Павл, чоловік Юлії Онуки. Вирок — смертна кара. Щодо нього не було поблажливості, й це не дивно. Його страчено за державний злочин, «за замах на особу владаря», як твердять документи. Він керував змовою. Юлія підлягала чоловікові. Гадаю, в світлі таких фактів можемо визнати розпусту за малоправдоподібну форму змовницької діяльності, оскільки Юлія мусила б її провадити на очах і просто з наказу чоловіка.

Серед політичних засліпленців, щоправда, можливий будь-який різновид фанатизму, але цим разом документи не свідчать про жодне еротичне збочення. Натомість мовиться цілком виразно, що змова Луція Емілія Павла належала до тієї самої категорії, що й заворушення, спроби державних переворотів або якісь інші змови суспільного характеру.

Конспірацію цю, як і всі попередні, викрито ще до того, як вона встигла розвинутися й зміцніти.

Потаємна інформація про неї з'явилася вчасно, одначе всю цю справу документи висвітлюють не дуже детально. Складається враження, ніби хтось був зацікавлений якомога менше її розголошувати. Маючи до послуг такі загальникові дані, важко зрозуміти, які були практичні цілі змови, програма, розмах діяльності й кількість змовників.

Хто ще належав до змови? Не відомо, наприклад, чи Плавцій Руф, занесений до списку засуджених перед Луцієм Емілієм Павлом, конспірував разом з ним, а чи окремо. Можливо, існували дві змови? Та як там не є, нас нині більше обходить зовсім інше слідство.

Констатую: з огляду на існування однієї чи навіть кількох змов і в усякому разі — ширення опозиційних настроїв у бурхливому 8 році, не виключено, що Овідій міг бути вплутаний у підпільну політичну діяльність; треба піти цим слідом і пошукати доказів. Головний аргумент проти: Овідій ніколи раніше не цікавився політикою.

Прошу тримати напохваті справи, що стосуються обох членів подружжя. Ми повернемося до них, якщо нас поведуть туди нитки слідства. А поки що перебігаю поглядом список засуджених трохи вгору, себто ще далі в минуле. Кассій Север, оратор і публіцист. Засланий на Крит за пасквілянтство. Так, так, пам'ятаю. Що ж про нього?

Наклепник і нахаба. Його «славетні брошури» образили багатьох повсюдно шанованих людей. Проте він умів виявляти вплив на широку громадськість, передусім як оратор. Слухали його, затамовуючи подих, він знав, як тримати слухачів у напрузі. Коли кінчав, його не відпускали з трибуни. Він вирізнявся винятковою дошкульністю мови, викривальним пафосом і блискавичною дотепністю. Кассій Север виступав з обвинувальними промовами на судових засіданнях, розбурхував громадську думку, викривши, між іншим, моторошні деталі «жебрацької афери».

Знайшовся хтось такий, що збирав покинутих батьками дітей, калічив їх на потвор і цілком стероризованих посилав жєбрати, аби збирати з цієї процедури зиск. Не обходилося при цьому й без убивств. Кассій Север полюбляв заглиблюватися саме в такі найтемніші аспекти суспільного життя. Він двоївся й троївся, всюди його було повно, в усе він утручавсь. Северові дотепи ходили містом. Вистачало самих його реплік, щоб люди хапалися за живіт зі сміху.

Одного разу інший оратор, Цестій, хвалько і добрий шахраюга, просторікував, нібито треба в кожній галузі досягати ідеалу, хоч би ким ти там був. Він, Цестій, саме так і робить. Але, скажімо, провадив оратор далі, що він це не він. Скажімо, що він — це якийсь гладіатор; у такому разі — чемпіон серед гладіаторів. Або, скажімо, актор; у такому разі — перша зірка сцени. Або, скажімо, кінь; у такому разі — переможець усіх кінних перегонів. Тут Кассій Север вигукнув на весь голос:

— Або, скажімо, клоака; в такому разі — Клоака Максима!

Дякую шановній публіці. Не читатиму цього далі. Я веду слідство, а не куток гумору. Мені треба знати, чи Кассій Север підтримував стосунки з Овідієм. Адже вони належали до одного середовища: оратори, літератори, митці — їх, як правило, щось зв'язує, вони могли зустрічатися й бути в змові. Не завважено? Гаразд, ходім далі.

А це хто? Розтратник? Фальшивник рахівничих паперів? Я ж казав, щоб таких мені не давали. А той другий? Іллірійський метис, чоловік мішаної крові. З племені партинів. Але ж це якісь типи з підворіття, пара звичайних злодюжок. Чому вони стоять поруч у списку засуджених? Спільники? Певне, разом крали. Зараз, зараз...

Луцій Авдасій, покараний раніше за фальшивництво, і Азіній Епікад, особа неозначеної професії, з походження іллірієць. Обидва звинувачені в тому, що, діючи в порозумінні і порушуючи сувору заборону, силкувалися дістатися до двох різних островів — місць заслання — і викрасти поселених там засланців...

Що таке? Викрасти засланців? Це вже цікаво. А яких засланців хотіли вони викрасти й навіщо?

Тільки подумайте: Юлію! Ясна річ, Юлію Старшу, бо Онука ще була не заслана. Отже, цей фальшивник не хто інший, як політичний авантюрник. Фальшування згадано радше для того, щоб кинути трохи світла на біографію і характер злочинця. А цей прибрлуда з Іллірії крав не коней, а в'язнів?

Мушу визнати: ці два диваки викликають у мене інтерес. Юлія, значить, і досі була популярна серед чоловіків. Але стривайте: Авдасій — чоловік уже немолодий, та й при тім хоровитий. Такого розбурхати до заслплення? Може, тут подіяв міф про небожительку, що віддається простим чоловікам з вулиці? І навіть чужинцям? Як ото колись Демосфенові?

Може, за це й схилився перед нею метис Епікад? Хвилинку... А що, власне, намірялися вони зробити з Юлією? Викрасти, а далі?

Ні! Неймовірна річ: викрасти й передати воякам!..

Спробуймо-но зібратися з думками. Учаси Овідія, щоправда, не видно, але вимальовується дивовижне тло його справи, картина загального становища в той період, коли він учинив злочин. Якщо Авдасій і Епікад мали намір віддати Юлію під опіку легіонів, там повинні були панувати настрої, прихильні їй. Більше того: намір довірити цю жінку легіонерам мав іти в парі з надією, що легіони виступлять проти Августа.

А проте ж тоді точилася війна. В такій момент протиставити армію владі?

Припустімо, що план здійснено. Визволена простими людьми, Юлія з'являється серед простих вояків. Легіони пориває шал. Скривджена, а така божественна, така розкішна і така наша, демократична Венера прибула до нас, під охорону наших щитів, розраховуючи на те, що ми зуміємо бути мужні. О чудовна владарко ратницьких снів, о звістунко золотого віку, зоре свободи й рівності!

Армія гукає:

— Хай живе кохання!

Але цей вигук означає водночас: хай живе свобода. Або, може, навіть: геть тиранію.

Імперія здригається в самих основах. Август, либонь, знав, чим загрожує акція двох підозрілих романтиків. Якщо тільки ці бідолахи не були мрійниками, кепсько зорієнтованими в тому, що насправді відчуває і думає військо, то суперечки за Юлію та вільне кохання, ідею якого почасти уособлювала Юлія, постійно не сходили з порядку денного і могли вплинути на долю держави.

Ви гадаєте, це не має нічого спільного зі слідством? Ах, панове, зовсім навпаки: ви ж, мабуть, не виключаєте можливості, що Овідій, як і багато дехто в той час, симпатизував Юлії і що, діючи в її інтересах, якраз і допустився певного порушення закону.

Занотовую...

Але все-таки стривайте. Мова йде про засланців, не про одного заслан-

ця, тож кого ще було плановано викрасти, oprіч Юлії? Адже ж оті двоє силкувалися дістатися на два різні острови. Ми так захопились розмірковуваннями, що не дослідили належно документа.

Отож-бо й е! Вони вибиралися ще по Агріппу Постума. Як бачимо, афера охоплює вже ширше коло. Крім того, маємо ще одного в'язня. Чи цей Агріппа Постум є в списку засуджених? Прошу знайти...

Нема? Очевидно, його трохи раніше. Знову треба відступити далі в минуле. Тільки... Перепрошую, а де ж дата вироку на цих двох? Не бачу дати. Чи це взагалі ще 8 рік? Справді, дати в документі немає, але, беручи до уваги інші дати в списку, можна дійти висновку, що Авдасій і Епікад мали скрадатись на заборонені острови у 8 році або, в усякому разі, у 7-му, й то восени. Так, бо Агріппу Постума заслано саме 7 року. Інакше кажучи, всі ці події, почавши від спроби викрадення засланих і до вироку над Овідієм, відбувалися майже одночасно, в проміжку трьох, щонайбільше чотирьох пір року.

Ну, а цей Агріппа Постум знайшовся врешті, але в якомусь окремому списку.

І діагноз тут новий: розумово хворий. Вироку нема, є тільки наказ ізолювати. Маємо постанови, едикти з багатьма пунктами, навіть ухвалу сенату, але ніде не вказано провини. Твердиться про загальну недорозвиненість, дикість, затятість і маніакальність Агріппи Постума — риси, які унеможлилювали його нормальне співжиття з людьми й спричинили те, що хлопець ще в дуже молодому віці, не маючи повних вісімнадцяти років, був ізолюваний спершу в Сорренті, а опісля на острові Планасії біля Ельби.

Таке розпорядження видав Цезар Август, і незабаром на його подання воно було підтвержене сенатом. Долю нещасного вирішували найвищі чинники, і вони мали на це підстави, якщо зважити, ким був Агріппа Постум. А був він онуком Божественного, сином Юлії Старшої, братом Юлії Онуки. Мало того: був останнім у роді Юліїв претендентом на спадщину по Божественному.

Не щастило йому від самого народження. Прийшов він на світ як *postumus*, себто вже після того, як помер його батько — М. Віпсаній. Ходили чутки, нібито Лівія, мати Тіберія, яка ніколи не любила Юлії та її синів, підбурила Августа проти них усіх, а після смерти Луція та Гая Цезарів усю свою ворожнечу зосередила на Агріппі, оскільки він єдиний стояв на прямій дорозі Тіберія до влади.

Цей коментар, можливо, висмоктано з пальця. Але Августові треба було когось обрати. Державні інтереси вимагали категоричного, навіть болісного рішення. Новий лад не допускав альтернатив, у всякому разі стосовно особи правителя. Можна було або наперед виключити всіх зайвих, або наразити устрій на небезпеку.

Агріппа тим часом зростав собі, зовсім не усвідомлюючи історичного «або — або», і найбільше полюбляв ловити рибу. Відколи вислано його матір (тоді йому було десять років), ставав щораз відлюдькуватішим, відчував постійну образу, тинявся з неодмінною вудкою, здичавів і без міри драгувався через усякі дрібниці.

Якось Октавіан Август, явно вагаючись, так розщедрився, що усиновив Агріппу нарівні з Тіберієм. Але дивакуватий онук сприйняв це досить байдуже, та ще висунув претензії: чому його позбавляють маєтності — спадку по рідному батькові? Якщо хтось волів спадок по небіжчикові Віпсанію, коли в спадку по Августові міг отримати Римську імперію, то він, можливо, мав емоційну владу, може, був звичайним ідіотом, але, в усякому разі, політичного таланту не мав ані крихти.

Август позбувся останніх сумнівів: обрав Тіберія. Агріппа на роль цезаря не підходив. Одначе поки що це знав лише Август, а ті всі наївняки, котрі роками звикли вшановувати зірку Юлія, цього не знали, як не знав цього фальшивник Авдасій, не знав метис Епікад, не знали освічені філософи, котрі гадали, що політика повинна бути вибором вартостей, тоді як насправді вона була вибором засобів. А якщо навіть освічені люди й могли

щось таке знати, то знати не хотіли, бо в Тіберіївони вбачали грубого солдата, в той час як юний Агріппа здавався людськішим, справедливішим і чистим.

Знаєте, я помітив: найбільших наївняків і найбільших філософів об'єднує спільне прагнення, щоб уряди були людські, справедливі й чисті. Тож я запитую вас: чи не міг думати так само й Овідій? Висновок для слідства, сподіваюся, ясний: я не виключаю причетності Овідія до спроб визволити Агріппу. Кажу «спроб», бо припускаю, що було їх кілька. Авдасій і Епікад навряд чи діяли самотужки. Хтось за ними стояв. Вони мали інспіраторів. І можливо, мали наступників.

Ось вам ще одна деталь: Планасія лежить біля Ельби. Овідій так охоче прийняв від Максима Котти запрошення на Ельбу. Хто ручиться, що запрошений не цікавився дечим у поблизькому сусідстві з Ельбою? Адже саме під час перебування його на Ельбі вдарив таємничий грім з ясного неба.

Проте досить цих домислювань! Як на нинішню стадію слідства, ми заходимо занадто далеко.

Шкода, що не можна викликати експертів з психіатрії, щоб дослідити Агріппу Постума. На мою думку, ця справа нелевна. Август опинивсь у скруті. Він мусив виключити Агріппу з політичних розрахунків опозиції. Це легко говорить, однак вбити хлопця не випадало. Та тут Агріппа сам підказав кращий спосіб. Його маніакальність, самозабутнє риболовство, закореніла скритність, раптові вибухи роздратованості, згадки про кривду, якої йому заподіяно,— все це рік у рік посилювалося. Якби Агріппа зумів, як колись Тіберій, виїхати в слушний момент на Родос і віддатися студіям, хто зна, чи його подальша доля не склалася б трохи краще.

На жаль, він не мав кебети й до наук. Зате опосіла його нова пристрась: закортіло йому стати атлетом. Тепер він цілі дні вправлявся у гімнастиці і все перевіряв, чи тужавіють м'язи. Це вже почало викликати глузливі посмішки. Кінець кінцем він же був дорослий, уже понад два роки ходив у чоловічій тозі.

Август вирішив, що надійшла відповідна хвилина порівняно безболісно позбутись виразки. Він так і висловився: моя виразка. Було розголошено про розумову хворобу Агріппи: з огляду на дедалі частіші напади божевілля, настирливу манію і прояви агресивності Агріппу Постума ізолювати від оточення і поселити під спеціальним наглядом у Сорренті.

Це викликало певну недовіру. Висновок про неосудний стан Агріппи не для всіх виявився переконливим. З огляду на це Август передав справу в сенат і домігся формальної ухвали про інтернування свого внука, після чого Агріппу остаточно перевезено на Планасію і поселено під військовою вартою.

Існує певна подібність (не тільки близькість у часі) між засланням Агріппи й Овідія. В обох випадках не говориться про злочин. Проти Агріппи не висунуто обвинувачення в карній провині: він був розумово неповноцінний. Але переступу Овідія теж не окреслено. Через це нам і доводиться з такими труднощами з'ясовувати, в чому ж полягала його провинна.

Щоб констатувати душевну хворобу Агріппи, вистачило ледь помітних проявів: захоплення риболовлею, мовчазності, раптових нападів роздратування і поплескування себе по м'язах. Протизаконність Овідія так само могла критися в чомусь ледь помітному. Цей вічно самозаглиблений поет жив серед ілюзій, що їх він не відрізняв од дійсності. В одній своїй любовній елегії він написав: не раз я думаю, немов існує щось таке, що могло б статися.

А якщо він був трохи схиблений?

Нотуємо це і на якийсь час відкладаємо документи. Пора заслухати засудженого.

- Ім'я?
- Публій Овідій Назон.
- Вік?
- П'ятдесят перший.
- Де народився?

- У Сульмоні, в давній вершницькій родині.
- Це нас не цікавить.
- Може, це не має значення, але я хотів би додати, що я зроду належу до стану вершників.
- Це нас не цікавить. Фах?
- Поет.
- Я питаю, чи засуджений десь працював.
- Вдома, у садку на Віа-Клодії, в усяких...
- А в яких-небудь установах?
- Працював. У міській управі на посаді члена колегії трьох. І потім як один з десятиох суддів у цивільних справах.
- Коли це було?
- Ще замолоду. Пізніше працював тільки над поезією.
- Добре. Анкетні дані з'ясовано. Чи засуджений Публій Овідій Назон, п'ятдесяти одного року, родом з Сульмони, за фахом поет, визнає себе винним?
- *Визнаю.*
- У такому разі прошу сказати, який злочин ви вчинили.
- *Я не вчинив злочину.*
- Але ви визнаєте себе винним?
- Так.
- І твердите, що не вчинили злочину?
- Не вчинив.
- Я звертаю вашу увагу на те, що ваші зізнання ніяк не вплинуть на розмір покари, оскільки вирок уже оголошено і він не буде змінений. Ви повинні це зрозуміти. Нам ідеться лише про те, щоб знайти істину. Прошу вас щиро розповісти про той злочин, який ви вчинили.
- Я визнаю себе винним, але ніякого злочину я не вчинив. Скажіть це Божественному. Хай відрізняє одне від одного і провину мою не вважає за гріх.
- Ви даремне піддаєтесь самоомані. Ми не ведемо слідства з доручення Божественного.
- Я живу тільки надією. Мене видалено, а не вигнано. Я зберіг усі громадянські права. Сподіваюся на перегляд вироку.
- Я згоден, ви маєте право на оборону. Оборонець може бути присутній під час допиту. Маєте оборонця? Ні? Тоді я призначаю вам офіційного оборонця. Прошу відповідати на запитання. Яка суть провини, в якій ви визнаєте себе винним?
- Усі знають, що я не вчинив злочину. *Моя провина безкровна.* Я не брав у руки зброї, *не підтримував ворога*, я не причетний до заколоту.
- Якщо я добре зрозумів, ви хочете цим сказати, що не вчинили замаху ні на чие життя, не діяли зі зброєю в руках і не виступили проти влади своєї країни. Але що ж ви таке скоїли?
- Я завинив, не зробивши нічого злочинного. *Це було недостойно*, але його не породила зненависть. Моя провина тяжка, однак вчинок мій згубний наслідками лише для мене. Ніякого справжнього зла я не хотів учинити. Я не маю злочину в серці. Скажіть Божественному, що це було. Скажіть, що *це була помилка.*
- Чия помилка?
- Моя. Це був тільки прогріх.
- Отже, ваша провина — це прогріх?
- Так. Передусім прогріх.
- А в чому ще полягає провина?
- У пісні. Згубили мене дві речі: пісня й прогріх.
- Зупиніться, будь ласка, і повторіть ще раз. Чи вас згубили дві рівні речі? Чи, може, прогріхом була саме пісня?
- Дві різні речі. Прогріх — це головний закид.
- Чудово. Розгляньмо цю менш важливу справу. Про яку пісню ви говорите?
- *Мене звинуватили в тому, що я написав соромітницьку поему і через це став навчителем розпустити, суворо забороненої законом.*

- Чи ви допустилися порушення Юлієвого закону від 18 року?
- Я ні разу не порушував законів Божественного!
- Хто така Корінна?
- Я змальовував її під прибраним ім'ям.
- Чи існувала вона в дійсності?
- Ця жінка збудила мою поезію. Вірші про неї декламували по всьому Римі.
- Коли ви познайомилися з Корінною?
- Уперше я читав людям свої юнацькі твори, ще коли тільки починав голитись.
- Перед від'їздом з Рима ви спалили якісь рукописи. Що це були за тексти?
- П'ятнадцята книга «Метаморфоз».
- Чому ви її знищили?
- Я писав багато і не раз знищував твори, що здавалися мені слабкими. Їхні вади міг виправити лише вогонь. Але «Метаморфози» сподобалися б читачам. Від'їжджаючи, я спалив їх у гніві на всю свою поезію. Тепер шкодую за цим. Я хотів би, щоб вони збереглися.
- Ви згадали, що вас звинувачено в написанні поеми, яка навчає розпусти. Прошу дати назву цього твору.
- «Наука кохання».
- Дякую. Перейдімо тепер до другої справи, яку ви називаєте прогріхом.
- Про неї я не буду говорити.
- Чи в мотивах вироку є посилення на Юліїв закон?
- Я не порушив законів Божественного.
- Я запитую, чи серед мотивів вироку згадувався Юліїв закон?
- Я не порушив законів Божественного! Він, мабуть, зовсім не читав «Науки кохання». Якісь негідники подали йому зміст твору у неправдивому викладі. Як можна говорити про порушення Юлієвого закону, коли я прямо застеріг, що цей твір не для матрон?
- Зараз нас не цікавить твір. Але чи не порушували ви Юлієвого закону в особистому житті?
- В особистому житті? Ради всіх богів! Мое життя різнилося від поезії. Життя було скромне, а поезія — дотепна.
- Чому ви тричі одружувалися?
- Мене ще майже дитям одружили з жінкою, не вартою того. Цей шлюб довго не тривав.
- А друга дружина теж вас не задовольнила?
- Другий я не можу нічого закинути.
- Але цей шлюб теж недовго тривав?
- Так вирішила доля. Я не знаю людини кращої, ніж моя третя дружина. Вона найнещасніша серед людей, рівна Пенелопі і житиме довіку в моїх піснях.
- Ви мали коханку! Прошу признатися, хто вона така! Ваша поведінка викликала скандал, і через це вас притягнуто до відповідальності за порушення Юлієвого закону!
- Я жив чесно.
- А цей роман? Може, з чиеюсь дружиною?
- Я не розбивав подруж.
- І ви будете також твердити, що не кохалися з багатьма жінками?
- Серце у мене часто збуджувалося і легко піддавалося коханням, але я не спричинив жодного скандалу і не був скомпрометований жодними плітками.
- А як пояснити пригоди, змальовані в «Любовних елегіях»?
- То вигадки.
- Який злочин ви вчинили?
- Я не вчинив злочину.
- Який прогріх?
- Про це я не говоритиму.
- Чи ви вважаєте вирок несправедливим?

— Я не підважую вироків Божественного.
— Просимо добре подумати. Наш суд — це не суд у звичайному розумінні слова. Проте висновки нашого слідства можуть мати вплив на суд нащадків. Невже ви не хочете скласти правдивого свідчення для суду нащадків? Нічого не хочете спростувати? Або заперечити? Прошу не відповідати зразу.

— Я міркував над цим.

— Як ви себе почуваєте? Як ваше здоров'я? Чи був у вас лікар?

— Ніхто в Римі не усвідомлює, які муки я терплю. Навіть кат зглянувся б над моєю мученицькою долею. Тут нічого немає.

— Тут? Себто де? У Томах?

— Тут під Полярною зорею, в цій мертвій пустелі, в цій безплідній і холодній землі, де я живу, вигнаний з дому, з найпрекраснішого міста. Немає плодів, немає яблук, нічого нема. А що вони їдять! Якусь смердючу рибу! Гидко навіть доторкнутись до неї. Я не можу пити цієї присолоної води. Тут ніхто не говорить латиною, оточують мене варвари, кругом дикість і розбишацтво, а ворог попід самими мурами, страшно й голову вистромити, тут усі суперечки кінчаються різаниною. Я не сплю ночами, не маю навіть пристойного кутка. Нічого я не хочу, тільки перенестися звідси. Я не прошу дозволу повернутись до Рима, я прошу заслати мене в якесь інше місце!

— Хіба ж особисті знегоди можуть зломити великого письменника? Ви — великий письменник.

— Це правда. Тож нехай і вб'ють мене, я однаково житиму в історії.

— Ви твердите, що думали про ставлення великого письменника до нащадків. Ще є нагода сказати правду про те, що сталося. Ви можете скористатися з неї або й не скористатись. Незабаром буде запізно.

— *Кари моєї причина і так аж занадто відома, але про власну біду мені не вільно свідчити. Це я звертаюся до нащадків. І до тіней померлих родичів: причина мого вигнання — вчинок незважений мій, а не злочин.*

— Хоче висловитись оборона? Будь ласка.

ОБОРОНЕЦЬ:

— Я не певен, чи допитуваному відомий увесь зміст вироку. Повторю: *весь* зміст вироку. Треба нагадати, що, крім заслання до Томів, поета Овідія засуджено довічно мовчати про причину його покарання. Поет не може давати й не даватиме недозволених свідчень.

— Дякую обороні. Питаю засудженого: що зв'язувало вас із Секстом Помпеєм?

— Це мій друг.

— Які таємні доручення переказав вам Секст Помпей?

— Це мій друг. Завдяки йому я вибрався живий з Тракії. Він прислав мені озброєний ескорт і гарантував безпеку в подорожі. Якби не він, я б загинув від рук якого-небудь розбишаки.

— Що ви шукали у Тракії?

— Я спокусився подорожжю пішки через край бістонів. Але то напівдика земля. Там смерть чигає на кожному шляху. Я втікав тільки від розбою й різанини.

— Не розповідайте нам казок! Що то були за мандрівки? Невже ви не знали про війну в Далмації? Про заворушення у Македонії? У Мезії? Куди цей Секст Помпей послав вас? До війська? З якою метою? А для чого раніше ви їздили на Ельбу? З ким ще ви зустрічалися? Імена?

— Я мав багатьох друзів.

— Імена!

— В час випробування покинули мене майже всі. Навіть тинь супроводить людину, лиш поки сонце світить. Коли сонце над кимось гасне, його покидає і тинь. Імен я не назву. Ці люди безвинні.

— Сподіваюсь, оборона не буде твердити, ніби вирок забороняє засудженому назвати друзів? Що відбулося на Ельбі? З ким ви бачились? Про що там розмовляли? Ми добре знаємо, що ви розмовляли з Коттою і все там виводили. Знаємо більше, ніж вам здається.

- Я нікому не сказав ні слова про цю справу.
- Про яку справу?
- Я нікому не сказав ні слова, *але якби я був сказав, то, можливо, уникнув би нещастя.*
- Якого нещастя?
- Того, яке я бачив. *Чому я це бачив? Чому мої очі завинили?*
- Що ви бачили?
- Я не скажу. *Актеон побачив голу Діану ненароком, але все одно його за це зжерли собаки. Язику мій, замовкни!*
- Актеон? Порівнюєте себе з Актеоном? Що ж то було?
- Я скажу тільки одне: *злочином було мати очі.*
- Який злочин ви вчинили? Відповідайте негайно!
- Нічого більше...
- Який злочин ви вчинили?
- Я не вчинив злочину.
- Хто така Корінна?
- Я вже казав: забава моєї молодости.
- А хто така Діана?
- *Ei mihi!*¹
- Ким був Актеон?
- *Боги мстяться, навіть якщо ображено їх несамохіть. Збіг обставин не виправдовує нас у їхніх очах.*
- Ви зневажали богів?
- Так. *Я образив самого бога, Цезаря Августа. В цьому полягає провина. Я визнаю себе винним.*
- Замах?
- Я ніколи не зазіхав на життя Божественного.
- Участь у змові?
- Я не зробив нічого такого, що заборонено законом.
- Послухайте нас. Ми розуміємо, ваш учинок був ненавмисний. Прошу цього більше не повторювати. Ми віримо у ваші добрі наміри й незначну міру провини. Скажу навіть більше: можливо, провини взагалі не було. Чи ви вважаєте, була? Ми-от упевнилися в тому, що вас, по суті, не обтяжує жодна провина, треба тільки викрити іншого винуватця, котрий насправді вчинив злочин. На підставі ваших зізнань ми нині припускаємо, що внаслідок нещасливого збігу обставин ви мимоволі стали причетні до чиеїсь злочинної діяльності. Якщо ви не хочете, можете не казати, що ви самі зробили. Прошу тільки назвати спільників, тих справжніх винуватців, через яких ви страждаєте.
- Я не можу сказати нічого, окрім того, що вже сказав.
- Змова? Луцій Емілій Павл? Плавцій Руф?

ОБОРОНЕЦЬ:

— Вирок на поета Овідія стосується лише його. Там не згадано спільників. Поет не може назвати спільників, бо їх у нього не було.

— Оборона помиляється! У вироку не згадано спільників, одначе не згадано також і провину засудженого. Але ж це не означає, що вирок не виходив з поняття провини! Оборона не взяла до уваги своєрідної суті вироку, який взагалі ні про що не згадує, а є просто фактом. Засуджений мав спільників! Він був жертвою в їхніх руках! Засуджений досі зберігає вірність цим людям, тоді як вони, він сам це сказав, покинули його в час випробування. Ви не можете не погодитися зі мною, що з морального погляду вони нічого не варті. Чи ж вони не заподіяли вам образи? Чи ж не спіткалися ви з людською підступністю? Чи ж не були тяжко скривджені цими нікчемними людиськами?

— *А що вже там говорити про підлість моїх товаришів або злостиве поводження челяді!*

— Отож-бо, отож... Підлі товариші. Таки знайшлися, бачте. І навіть челядь була замішана? Може, ви собі пригадаєте, що це за Авдасій? А такий

¹ Ой лишенько! (Лат.)

собі метис Епікад? Ви мовчите, мовби нічого про них не знаєте. Ну, а Луцій Емілій Павл? Я не розумію, в ім'я чого мали б ми досі щадити цих змовників. Провину їхню доведено. Їх самих страчено, вони вже неживі, ніякі зізнання не можуть їм зашкодити. Луцій Емілій Павл? Плавцій Руф? Чи, може, хтось із живих? Оратор Кассій Север? Юлія Онука? Та одзвіться ж урешті! Ну! Скажіть хоч що-небудь! Юлія Онука? Який же в чорта злочин ви вчинили?

ОБОРОНЕЦЬ:

— Я вже пояснював, що допитуваному тут поетові Овідію невільно давати відповіді на такого роду запитання. Я категорично тверджу: ці запитання суперечать вирокові Божественного.

— Я живу через дві тисячі років, і вироки Божественного для мене нічого не означають. Чи засуджений чує мене? Я докопаюсь істини, я сказав це ще на початку: істини, яка в певному розумінні повинна ж таки існувати! Ви, засуджений, знехтувавши істину, уклали спілку з тим, хто вас покарав! Чи ви це усвідомлюєте? Чи ви цього хочете? Але я вам скажу ще одне. Якщо не докопаюсь істини, то мені доведеться щось вигадати замість неї. Ви подумайте над цим, добре все це обміркуйте собі там у Томах безсонними ночами. Допит на цьому поки що припиняю. Дякую засудженому. Дякую обороні.

Х-ху! Остогидла мені ця робота. Я, звичайно, знаю, що досить нецеремонно повівся з письменником. Проте я служу істині, найвищій меті з усіх на світі, і це підтримує мене на силі.

Та хоч би там як, а в перебігу допиту ми дістали кілька цінних вказівок, що дозволить далі вести слідство цілеспрямованіше. Засуджений не вчинив злочину, скоріш допустився помилки, відповідав за написання «Науки кохання», але не це становило головний закид. Натомість він бачив щось, як той Актеон, про що не заявив, хоч цим міг би себе врятувати. Образив Августа, товариші підвели, та й челядь відступилась, і все-таки він нізащо не хоче сказати, в чому зрештою справа. Ці зізнання, звичайно, можуть бути ухильні й навіть зумисне неправдиві, щоб скерувати нас у хибному напрямку, але я звернув увагу, з якою гідністю складав їх поет. Я не дав ознаки, що це справило на мене враження. Подеколи він говорив дуже красиво й не схоже, щоб брехав.

Якби ми мусили спиратися тільки на ці дані, успіх слідства був би, звісна річ, під сумнівом. На щастя, до наших послуг є і інший матеріал. Римський видавець випустив «Скорботні елегії». Завдяки цій публікації декотрі обставини, перед якими ми зупинялися в розгубленості на початку слідства, тепер якщо не з'ясувалися, то в усякому разі постали в новому світлі. Насамперед виявляється, що поет не мав певності, чи дозволять йому розмножити рукопис. У вирокі щодо цього нічого не сказано.

Готуючи з таким поспіхом твір до видання, Овідій, можливо, хотів переконатись, який насправді засяг покари. Адже вирок, хоч з якого боку підійти до нього, здавався таємничим і невловимим, що посилювало його суворість і в чому, власне, й полягала суть.

Окрім заслання й довічної мовчанки про причину покари ми вже можемо виділити й третій складник вироку: поета засуджено ще й на загальну непевність. Про це свідчить передмова до першої частини «Скорботних елегій», що Овідій написав дорогою до Томів.

У Римі не треба було мати попередню згоду властей на видання будь-якого твору. Репресії могли настати лиш опісля — від поміркованих до найсуворіших: конфіскації, вилучення зі збірень або й знищення всього накладу. Така доля спіткала свого часу твір історика Лабієна, проти чого протестував оратор Кассій Север. Отож непевність Овідія стосувалася не того, чи зможе його твір з'явитись, а того, чи матиме він право існувати і в яких межах.

Овідій знав, можливі різні ступені існування і що деякі твори живуть лише почасті: приглушеним життям. Чи й «Скорботним елегіям» суджене таке неповне життя? І якщо так, то який різновид приглушення має бути застосований?

На цьому, одначе, не кінчалися сумніви. Йшлося, крім того, про життя й майбутнє самого автора.

Спроба публікації була певною спробою дії, щоправда, з відстані, але в Місті, де Овідієві заборонено було перебувати. Припустімо, твір дістав би обмежене право існування. Але чи повинен він, автор, докладати до цього зусиль? Вирок визначив, чого засуджений не може робити, але не визначав, чого робити не повинен. А саме це й було важливе, коли взяти на увагу хи- мерний характер вироку. Слід було не тільки знати букву вироку, а й здога- дуватись про дух його, відчувати настрій і тихі заміри вироку. Чи публікацію твору не оцінять як вияв непокори і чи це не перекреслить усі надії на по- милування?

І якщо не перекреслить, тоді що? Як узятися до цієї справи? Вхопити би- ка за роги й присвятити збірку Августові? А якщо присвята сприйметься як образа? То не присвячувати? А якщо приводом для образи виявиться саме брак присвяти?

Можна було знайти безпечний вихід: не публікувати твір. У ході слідства ми, одначе, переконались, і щораз більше впевнюємось у цьому, що Овідій був одержимий писанням і що ця риса перекривала всі інші риси його осо- бистости. Перед жагою писати не мали значення жодні інші міркування та потреби. Через це безпечний вихід взагалі не входив у рахунок. Більше того: ця одержимість спромоглась, як звичайно, знайти собі нібито цілком слуш- ну підпору.

Овідій почав навіювати собі, що публікація зовсім не роздратує власті, а навіть навпаки, спричиниться до перегляду вироку на його користь. Незабаром він уже вірив, що саме для цього й прагне публікації.

Якщо ці висновки нашої експертизи слушні, то стає зрозумілим, чому Овідій перервав подорож,— аби чимшвидше написати книжку. Водночас нам ясно, яке важке завдання стояло перед автором. Адже він повинен був постійно мати на оці практичну мету: сприяти переглядові вироку, в чому бачив єдиний порятунок. Нічого не зіпсувати! Знайти відповідні аргументи, що схилили б до звільнення. Не порушувати заборонених тем. Ні перед ким не скомпрометувати себе — ні перед Августом, ні перед читачами. І писати до всіх разом.

Передмову поет виклав у формі «звернення» до твору, мов до живого по- сланця, відправленого з делікатною місією.

— Підеш, моя збірочко, до Рима, куди мені самому доступу, на жаль, не- має. Я тобі не заздрю. — Та й як можна було заздрити, коли це означало б чинити всупереч вирокові, поет же вирішив смиренно сприйняти покару. — Отож підеш до Рима, але в убогих шатах, як і личить вигнанцеві, без оздоб, з обшарпаними берегами. Стережися, щоб зайвого не бовкнути, бо читач відра- зу б узявся пригадувати мої провини... — Який читач? Август? — ...І я нара- зився б на осуд загалу... — Таки загалу? — Не намагайся мене боронити. Це було б найгірше, що ти могла б зробити. Якщо хтось зітхне за мною потай — я й цим буду втішений. І щоб ніхто не чув зітхань такого доброзичливця — нехай тільки побажає він подумки, щоб Цезар зглянувся й збавив мені кару.

Цікава думка: загал з нечисленними винятками засуджує, тоді як Цезар може зглянутись, тобто виявитися кращим від загалу.

— Художня вартість мого твору абияка, я це знаю, але ж у яких умовах мені довелося писати! Я повинен був би зненавидіти писання, бо це ж че- рез нього мене вигнано. — Через нього? Не через «прогріх»? — А якщо я й не зненавидів його — і то вже добре. Іди ж, іди, моя збірочко, подивись на Рим.

І нараз вигук:

— О боги! Якби ж це я міг тобою стати! — поет ніби визнав, що, засвідчивши свою покуту, може тепер дозволити собі ці слова з глибини душі. — Якби ти з'явилась навіть без підпису автора... — Он як! Отже, не ви- ключалася можливість і анонімної публікації? — ...якби навіть спробувала приховати, хто тебе створив, усі з самого стилю впізнають, що ти моя. Але входи у місто тихцем. Якщо хтось тебе відкине через те, що я твій творець,

скажи йому, що ти ж не підручник кохання, досить на заголовок глянути, скажи, що ти покутниця.

— Може, ти чекаєш, чи не пошлю тебе піднятися на високий Палатин і завітати в Цезарів дім? Я й сам вагаюся, не певен, як учинити. Знаю, що то дім бога наймилостивішого з милостивих, але кого раз ударив Громовержець, той опісля здригається перед кожною блискавицею.

— Обачливо поведь себе, люба моя, будь вдячна й за те, що тебе прочитає громада посполитих читальників. Але якби бог на Палатині мав вільну хвилину і якби ти побачила, що розгодилося й гнів ослаб, і якби знайшовся хтось, хто тебе, розгублену бідачку, доправив би туди в таку хвилину, попередньо сказавши кілька слів,— тоді підіймайся на Палатин! Тільки вважай, щоб не зашкодила мені, бо страх у моїй душі над надією горує. Не сказав я тобі всього, коли хочеш знати. Бо тоді ти стала б занадто важким тягарем для того, хто повезе тебе до Рима. Тож рушай собі в дорогу, а я житиму тут, на краю світу, страшенно далеко від моєї рідної землі.

В інтересах слідства ми проаналізували зміст Овідієвої збірки. Попри всі наші зусилля майже нічого нового не пощастило відкрити. Описи морських бур, лист до дружини, нарікання покаянного грішника, вислови покірливості перед Августом. Усе це знайоме вже з першого побіжного перегляду. Стриманість делікатного автора дозволила нам встановити лише деякі фактичні дані другорядного, здавалося б, значення.

Знаючи, що Овідій уникатиме деталей, які безпосередньо стосуються злочину, ми більше намагалися простежити декотрі сліди римських знайомств автора в надії виявити спільників та причетних до його справи осіб. При цьому не мали на увазі Агіппу Постума чи Юлію Онуку. Ми розраховували на менші постаті — скажімо, на кого-небудь з челяді.

Однак виявилось, що принцип анонімності охоплює всіх без винятку людей, у будь-який спосіб зв'язаних з автором. Наприклад: ось це й це пишу я до чоловіка, якому колись подарував персня з моїм зображенням. Звісно, нас цей текст зацікавив. І от виявилось, що це лист до видавця, звичайний лист, що його автор з якихось міркувань вмістив у поетичній збірці.

«Як я довідався,— мовилось у листі,— «Метаморфози» збереглися в списках. Тож прошу тебе, перечитай цей твір вибачливо, бо я ж не встиг його відшліфувати, і видай, зазначивши, якщо вважатимеш це доцільним, що видання здійснено без участі автора».

Ми зафіксували цю подробицю. Наївний поет і не уявляв собі, як легко у слідстві ми дамо раду його простацьким шифрам. Зрештою, він допустився разуючої суперечності. У припливі гіркоти надміру вільно висловився про свого давнього, найсердечнішого друга:

«Нема, либонь, у світі нічого неможливого, якщо він мене покинув; а знав же про мене геть усе, кожен мій крок, стільки років були ми разом. Та от, почувши про вирок, він просто зник, слова з себе не видушив, не стало йому духу підійти до лежачого, навіть на нещирого жеста не спромігся, *не повівсь у згоді з голосом громадської думки й загальним настроєм, тоді як попроситися зі мною приходили інші, зовсім незнайомі люди*».

Як же це? Приходили з ним прощатись, і громадська думка була на його боці? А оце ж недавно мовилося про осуд! Наша експертиза встановила, що поза відчуттям розчарованості внаслідок зникнення найближчих друзів у досліджуваному тексті нема жодних ознак, які б свідчили про конфлікт автора з ким-небудь.

Такі випадки в слідчій практиці трапляються надзвичайно рідко. Ми помітили тільки один відступ: запеклу ненависть до переслідувача, котрий гострив зуби на поетове майно, залишене в Італії. Проте ми не пробували розшифрувати, хто такий, оскільки ясно було, що він не співучасник злочину.

Так само ми виключили й невірною друга, хоч і воліли б виявити його особу. Чи не Котта це? Ні, мабуть, хтось старший, оскільки вони зналися так багато років. Мессалін? Він не належав до найближчих друзів. Простолінійний

Грецин? А якщо Макр? З характеристики випливало, що саме найкращий, найсердечніший, з яким завжди, від самої молодості... Але ж це Макр!

Цікавимося в Римі, що поробляє Макр. Виявляється, Август щойно призначив його управителем публічних бібліотек. Це ще не підтверджує нашого припущення, але збіг цього призначення з гіркими заувагами Овідія здається досить переконливою підставою не вважати Макра за спільника. При нагоді ми перевірили, чи в бібліотеках, підопічних Макрові, збереглися Овідієві твори. Не знайшлося їх у жодній публічній збірні — ані «під даńаїдами» на Палатині, ані в портику Октавії, ані в храмі Свободи. Отже, збірки цього автора вилучили.

А проте не можна твердити, що творчість засудженого переслідуються. Найкращий доказ цього — несподіваний факт, який zarazом матиме переломне значення для нашого слідства: майже зразу за першою частиною «Скорботних елегій» вийшла й друга. Саме собою це явище не було б нічим надзвичайним. Але річ у тому, що ця, друга, частина виявилася відкритим листом Овідія до Цезаря Августа з приводу вироку. І саме ця частина, а не її скромна попередниця, мала бути спробою реальної конфронтації поета з богом цього світу.

Відкритий лист? Ні! Це закінчення розмови. Це ті слова, які Овідієві довелося написати, бо він не встиг їх промовити. Просто в ту годину вони не спали йому на думку, він був занадто ошелешений. Та й ніхто зрештою не чекав, що поет говоритиме. Його викликано було для того, щоб він слухав.

Гаразд, а чи Август спромігся висловити все, що мав тоді сказати? Адже імпровізації йому не найкраще вдавалися. Та вже звісно — він, мабуть, приготував собі якийсь там конспект. Ще й цією перевагою скористався супроти Овідія. Він, Юпітер, з ретельно обдуманим планом, розписаним по пунктах: по-перше, по-друге, по-третє... А Овідій без нічого, на нетвердих ногах, сам біля підніжжя цього Олімпу, немов загнаний у каменярню, під купою каміння, що їх той при бажанні може скинути на нього. Вирок був уже готовий. Але Юпітер захотів ще поговорити зі смертним віч-на-віч, ніби рівний з рівним.

— Привести мені цього блазня!

І так вони й стали один проти одного, один угорі, другий унизу. Бог і людина. Ситуація трохи нагадувала уривок з «Метаморфоз».

Август заговорив різким тоном. Якщо Овідієві перехопило дух, то, може, не тільки через те, що опинився внизу, беззахисний, а й від подиву: та ж це Август говорить! Боги — дражливі. Овідій сам про це писав у «Метаморфозах». Але цей бог, що сидів на вершині, яка в останні часи, щоправда, дещо похитнулася, — цей бог суходолу й моря, вогню й заліза, котрий міг виставити в Римі обеліски, забрані в єгипетських фараонів, розіп'ясти на хрестах шість тисяч рабів, скарати на смерть Ціцерона й забити триста жителів Перузії на вівтарі Божественного Цезаря, — цей бог здавався пораненим. І він так і промовляв, що передусім упала в око його рана, хоч і мав він її десь там глибоко в собі. Не говорив про рану, а говорив з раною, приглушеним терпким голосом сімдесятирічного діда.

Щось його невблаганно пожирало зсередини. Говорив він, одначе, спокійно, дуже тихо, не гордовито — навпаки, йому хотілося робити це по-людському. Цей людський бог з раною в запалих грудях викликав страх і водночас співчуття. Але ж саме рана насамперед спричинила виклик Овідія, вона призвела до вироку, вона пекла, через неї цей нещасний бог, цей старий, скривавлений лев страждав. Тим-то й заціпило Овідієві.

А потім, не наважившись на відповідь, на відкритого листа, він згадав про імператорову рану, але тільки такими словами:

— Не говоритиму я про свою провину, щоб не надвередилася знов твоя рана, Божественний, — хіба ж мало того, що я вже завдав раз тобі болю.

Так він написав, але подумав більше: рану цю не можна вилікувати, вона невиліковна, бо Август і доторкнутись до неї не дає — краще її не торкатись, ці рани повік незагойні. Думка така повинна була з'явитись у нього

ще там, у Римі, коли він побачив Августа, і це усвідомлення невиліковності бога вразило його дужче, ніж громовиця, що полискувала у тремтячій долоні Юпітера.

Але якщо Овідій так написав у листі,— цілком влучно, між іншим,— то питання про рану він би міг, здається, і зовсім оминати без шкоди для суті розмови, наче ця рана, хоч і яка дошкульна, не була обов'язковим мотивом вироку і наче вирок мав іншу, не таку особисту причину. Таке враження, що під час розмови в чотири ока обоє силкувались не торкатися рани, бо це делікатна матерія, про яку радше годилося б мовчати.

Навіть сам Август пробував затаїти свою розвереджену болячку. Може, тільки півсловом згадано було, звідки вона взялася. Досить того, що обидва погодились не згадувати, чим Овідій зранив Августа, щоб нічого про рану не говорилось, нічого й ніколи. Може, і вся ця авдієнція була б склалась інакше, а Овідій не сторопів би перед Августом, якби не те, що Август, тільки-но промовивши своє «по-перше», вже похлинувся кров'ю.

По-перше?.. По-перше — якраз рана й була. З неї він і почав: холодно, стримано, внутрішньо приглушуючи сам себе, а проте якось так, що це відразу виступило як суть справи.

— Так он воно в чому річ! — десь-то подумав тоді Овідій. Поетові, певно, здалося це неможливим. І, мабуть, важко було повірити, що Август, з усією своєю величчю, уявлює перед ним власну рану.

Але Август не говорив про неї прямо, а тільки натяками, невиразно, трохи навіть так, ніби сам не вірив, що якраз про це й ідеться. Отож іще на початку, біля самого джерела на ество справи лягла таємнича тінь, іще тоді, коли вирок тільки народжувався, причина його вже становила певною мірою загадку — і то як для засуджуваного, так і для судії. Й хоча в нашому слідстві доходимо, власне, самої суті справи, хоч можемо поза всяким сумнівом сказати, що провина Овідія полягає в рані Августа, й це є незаперечним аргументом для слідства,— все-таки загадка тільки поглиблюється і стає потворнішою.

Й ось, навіть докопавшись до самих основ справи, ми, одначе, неспроможні встановити дивний зміст того чогось, що сталося, або, може, й не сталося, а може, сталося лише почасти, оскільки й Август, і Овідій, поранений і ранитель, судія і підсудний, воліли про це ясно не говорити. В цьому пункті погляди їхні сходилися, хоч перед лицем невиліковності рани обидва були безпорадні.

Тим часом Юпітер перевів подих після того, як похлинувся кров'ю, і майже пошепки, тільки з відтінком фальцету в голосі, почав напірати на отетерілого Овідія:

— По-друге... — далі йшла пауза,— запитую тебе, що в своєму житті зробив ти для Вітчизни, яким добром збагатив цей народ, як саме й коли?

Таке було «по-друге», й Овідій, напевно, знову здивувався, а тоді хотів сказати, що він же поет, але зрештою не сказав нічого, бо удар, як йому здалося, був так виважений, що, відбиваючи його, можна було тільки ще глибше вгрузнути.

— Хіба ж поети не є громадянами? — вів далі Август. — І хіба ж усі громадяни не рівні перед Вітчизною? А може, поезія звільняє римського громадянина від основних обов'язків, може, дає право бути свавільним і розпусним? І в цьому має полягати ота ваша велич? Ні, це зловживання, дрібний жалюгідний паразитизм самолюбців. Ким ти був усе своє життя в римському суспільстві, питаю тебе? Де корисний слід по тобі, хоч один якийсь виплід зусиль, прояв мужности чи розуму?

— Але ж я засідав у суддівській колегії,— відписав, зваживши все, Овідій у відкритому листі. — Як не є, а я служив на офіційній посаді, скромно, серед ста інших, у міру своїх здібностей.

— Ти був дармоїдом,— заявив Август. — По-третє: ти був прикладом зіпсуття, смутним доказом виродження римських чеснот і вогнищем небезпечної зарази, яке я мушу вирізати, як лікар вирізає заражену частину організму, щоб урятувати весь організм. Я вигнав власну дочку, бо не міг доз-

волити, щоб цей рак розростався. А він же виріс на моїх грудях! І нехай усі знають, що я не допущу до розкладу римської родини, до зниження природного приросту через розпусту й проституцію, до виродження й вимирання народу!

Але, може, Август цього не говорив? Може, він тільки так подумав? А сказав натомість: «Існують права та обов'язки для всіх». І знову подумав:

— Чи цей пентюх розуміє, що я не з власної примхи видав Юліїв закон? — І ще подумав: — Не буду я пояснювати йому цього. — А сказав: — Хто глузує з законів, той зазнає покари, тут усе ясно.

Але Овідій у відкритому листі відказав на це:

— Як то так? Виник сумнів у моїй моральності? Адже я ставав на цензорський огляд, цей огляд ти сам здійснював; я проходив перед тобою, вівши коня, як того вимагає припис, і ти не побачив жодної вади в моєму житті й поведінці; то не було якоюсь там відзнакою, але іспит той я склав, і ти засвідчив тоді мою моральність.

У Римі проводилися огляди, на яких представникам вершницького стану треба було з конем з'явитися перед цензором. Якщо хтось не відповідав вимогам цензу або допустився неетичного вчинку, його викреслювали зі списку вершників.

Цими процедурами іноді керував сам імператор Октавіан Август — при одній такій нагоді він і спіткався лице в лице з Овідієм. Звичайно, володар не виставив поетові негативної оцінки; та й цензорська дискваліфікація застосовувалась лише в крайніх випадках. Це була, здається, єдина їхня зустріч, єдиний випадок, коли Август прилюдно висловив свою думку про Овідія.

(Вдруге вони зустрілися тільки тоді, коли виносився вирок.)

Які думки снувались у них на тому огляді, слідство не з'ясувало. Але репліка Овідія була слухна. Або ті огляди, що їх Август провадив з усією серйозністю, не мали ніякого значення, або Август непослідовний у своїх судженнях про людей. Очко на користь Овідія. По суті, одначе, обоє вони грали тут фальшивою монетою. Обоє-бо знали, що не про парад із конем ідеться, тільки жоден не хотів цього сказати.

Далі Август видобув черговий пункт, «по-четверте», який цим разом міг означати «себто». Себто ти був розсадником гнилизни, і це найгірше. Ти був прикладом, оракулом і навчителем усіх моральних гниляків. Тебе шанували й вивчали, ти мав послідовників. Мушу підкреслити: я ціную й підтримую мистецтво. Ще ніколи за всю історію Риму так не розквітало письменство. Я пам'ятаю часи, коли Вергілій писав «Енеїду». Я прохав, щоб він прислав мені закінчені розділи, й кожна нова частина була для мене подією. Але Вергілій почував себе справжнім римлянином. Те, що він творив, підносило на дусі. Я міг тільки схилитися перед його мудрістю, слухністю й надзвичайною скромністю. Пам'ятаю я й те, як із чисто громадянських спонук узявся він писати поему про рільництво. Написав похвалу землі й працьовитості, твір ваговитий і повчальний. Тож він, цей великий поет, уява якого завжди схилялася до прекрасного й шляхетного, міг так писати, бо розумів покликання письменника, відчував свою відповідальність за наслідки того, що пише, бо не прагнув дешевих оплесків, не шукав успіху в хлюстів, бо то був Вергілій, то був характер, то була особистість!.. Тож один письменник навчає, як працювати на батьківській землі, а другий? Другий теж навчає: як тинятися по кублах розпусти! Знаходиться такий, що має нахабство підхопити той самий жанр і блазнювати й теж навчати, але чого: свинства й цинізму, бруду та блуду!

Ставало ясно, що Август має на увазі «Науку кохання». Проте що ж його спонукало говорити про неї саме тепер, через стільки років після появи? Чи він її щойно тепер прочитав?

Август удавався до гострих означень: це базгранина, знущання з моїх декретів, наклепницьке мазюкання, в якому автор закликає порушувати закони. Це пасквіль на римлянок. Імператор говорив про розбещеність жіноцтва, про діяльність якихось нікчем, про шкідництво, підбурювання й знов і знов вертався до Юлієвих законів.

То він отак зрозумів «Науку кохання»? І все приклав до себе, до своїх декретів? Але ж це неймовірно! Хтось йому доповідав, якийсь злостивець підсунув свою версію, Август самої поеми не знає! З огляду на це Овідій у відкритому листі взявся за безнадійну спробу — розтлумачити Августові, в якому зачарованому колі опинився він, володар, керуючись висновками чужих думок.

Поет розумів: це доволі слизька тема, тож намагавсь поводитися з нею якнайобережніш. Адже ж ті думки постають під впливом настрою, і то не стільки дорадників Августа, скільки його самого.

— Той, хто доповів тобі про «Науку кохання», був, безперечно, моїм ворогом, але, з другого боку, чи слід дивуватися, що він хибно його оцінив? Якби це я, Овідій, доповідав тобі і якби мені довелося в таку хвилину, усвідомлюючи твою нехоть до автора поеми, дати оцінку моєї власної «Науки», то чи не склав би я їй негативної оцінки? Повір мені, Божественний, я, мабуть, так би й зробив. Просто твоя особистість впливає на людей.

Манівцями, недомовками Овідій виклав суть того, що роїлося йому в голові: думки, викладені в доповідних Августові, не можуть бути об'єктивними, бо над самою їхньою появою тяжить похвальна сама по собі пошана до настроїв Августа, і думки ті вже при самому народженні спрямовані в певному напрямку, що вважається за відповідний. Тільки один Август убачає в них відображення істини, насправді ж то швидше відображення коливань душі Августової.

А проте на підставі тих думок Август приймає ухвали, правильності яких знов-таки не може перевірити, бо про наслідки цих ухвал йому доповідають, спираючись не на факти, а на його настрої. Так постає зачароване коло.

Із зауважень Овідія випливало, що Август немовби в'язень цього замкнутого кола. Живе він, власне, серед фікцій. І рішення ухвалює про фікції, вигадані для його вдоволення дорадниками. Він повинен на це вважати.

Ми приймаємо в слідстві, що під час розмови в чотири ока Овідій нічого такого не сказав і, може, навіть і не подумав. Нам здається, що думки поета були нечіткі й хаотичні. Гадаємо, й тоді, коли Август говорив про «Науку», думки Овідієві далеко відійшли від теми розмови. Приміром, думалося йому про те, чи добре змалював він у «Метаморфозах» роздратованого бога. Або таке:

— Цей стариган зовсім не втратив ясности думки й мови, час не позбавив його цієї ясности, але чогось таки позбавив, тільки не знаю чого саме.

Ми припускаємо, що над цим питанням Овідій часто задумувався, вважаючи його дуже серйозним. Аж це раптом Август зауважив:

— У твоїх віршах немає величі Риму, а моє ім'я навіть не згадується.

У голові в Овідія промайнуло тоді дві думки:

— Це неправда! Й час нічого його не позбавив, час додав дещо, я вже знаю, що саме, знаю: ненаситу! Таж я називав його ім'я у своїх творах, але він ненаситний, ненаситний, ненаситний!! Це в нього в очах, він хоче ще підживитися, старий ненажера, бо скоро вже помре. Та яке мені діло, хай живе й сто літ, але чим він хоче підживитись, чим не наситився?

І, може, саме цю мить постало в Овідія таке міркування: або Август хоче підживитися висловами пошани, яких йому все мало, бо відчуває їхню нещирість, або взагалі його доймає жага чогось матеріального, конкретного, дійсности, бо він живе у штучному світі й відчуває довкола марноту, ніщо його не заспокоює. Це Ерисихтон, він гине з виснаження, він зжере самого себе.

— Я згадував тебе багато разів,— написав Овідій у відкритому листі. — Мої «Метаморфози» лишилися недокінчені, але ти присутній і в цьому творі. Якби колись, спромігшись на вільну часину, заглянув до мого рукопису! Крім того, я працював над іншим твором, «Фастами» у дванадцяти частинах,— їх ніхто не знає. Коли мені довелося виїхати з Рима, було готових тільки шість частин. Ці «Фасти» я збирався присвятити тобі. Отож я спомінав твоє ім'я, славив його. Мабуть, те, що робив, для тебе зайве, Юпітер не потребує похвал, але ж могли б вони бути приємні тобі, як і Юпітерові. Що-

правда, скромні були ці згадки, проте богові однаково цінні і пожертва сотні волів, і запалення одного маленького кадила. Я хочу сказати лиш найважливіше: присягаюся морем, землею і божествами підземними — *я тобі сприяв*, знай про це, сприяв тобі всім серцем, а не тільки про людське око.

— По-п'яте... чи, може, по-шосте... Ще про покликання письменника. Слова, слова, все це слова, а чого вони варті, стає видно потім. Слова мають наслідки. Кожен, хто вживає слова, хоче досягти якоїсь мети. Вождь дає накази, щоб виграти битву. Правник виступає в суді, аби когось покарати або виправдати. Кожен говорить з якоюсь метою. Кожен, тільки, здається, не поети. Поетів це не стосується, де ж пак! Поети ллють слова так собі, не знати пощо. Інакше, ніж усі люди. Бо вони становлять щось вище, вони вважають, ніби їм усе дозволено, ніякі наслідки їх не обходять. Але ж ці наслідки існують! І бувають вони лихі, згубні й злочинні. А я цього не дозволю.

Август знову говорить про «Науку кохання»:

— Яка ж гордота і яка непошана в цьому ухилинні від будь-якої відповідальності, прикриваючись натхненням! Я розумію, людина може хотіти чогось доброго, та це їй часом не вдається. Вождь може зазнати поразки і втратити армію, дарма що у своїх наказах повчає вояків, як треба перемагати. Але коли він говоритиме їм, як треба програвати, то вже втратить їх безперечно. Це вже злочин і зрада. А хто навчає, як чинити розпусту, той не навчить чесноти. Він досягне тільки того наслідку, що чинитиме розпусту. І так і є: моральність у країні падає, молодь дозволяє собі непристойні вибрики, жінки зраджують чоловіків, панує мода на бездітність, Рим нікчемніє, оце жниво отруйного засіву деяких віршів, оце, власне, наслідок.

Провина Овідія непомітно зміщувалася. Констатуємо в слідстві, що провина була рухома. Про рану Августа на час ніби забулося, тепер провина зводилась до чогось іншого, до суспільних болячок. Водночас вона набрала виразнішої постаті й зробилася майже відчутна на дотик. Як і нам оце в слідстві, Овідієві теж доводилося ступати крок за кроком услід за провинною й розмірковувати, з яким її втіленням він погодиться, оскільки в його становищі погодитися з накидуваною йому провинною ставало очевидною неминучістю. Але що він мав робити? Рану, деморалізуючий вплив на суспільство «Науки кохання» чи все разом? На що пристати?

Рану Овідій визнав не вагаючись. Вона була невиліковна. Щодо «Науки кохання», то тут повівся так, наче просто взяв цей другий закид до уваги і визнав себе винним з обов'язку. Можемо закластися, що Август підозрював Овідія в нещирості, і це йому особливо допікало, отож і у вимушеному визнанні провини він вбачав облуду, а може, навіть і подумав:

— Ця людина дволика, хитра і з природи своєї фальшива. Нагадує Мессалу, найбільшого лицеміра, що я в житті бачив.

Згадка про Мессалу підшпигнула Августа, йому знов заболіло.

А Овідій раптом перейшов від каяття до наступу.

— Цю «Науку кохання»,— відповідав він у відкритому листі,— я написав замолоду. І, написавши її, сподобився прихильної оцінки твоєї цензури. Покара за твір, який раніше не викликав застережень, спадає на мене трохи запізно. Мабуть, ти, Божественний, спираєшся на чужу і, на жаль, хибну думку, сам ти цього твору не знаєш, бо де ж би тобі читати легку поезію, писану елегійним двовіршем? Де ж би ти взяв час на такі пустощі, коли в тебе стільки важливіших клопотів? То бунт у Паннонії, то війна з Далмацією, то переговори з вірменами, раз у раз щось нове, все в інших кутках світу, а ще ж парфяни й германці, і ще сила-силенна внутрішніх справ, фінанси, законодавство і ця невсипуща праця з удосконалення людських звичаїв, що їх ти хотів би уподібнити до власних. Але якби випадком тобі трапилась нагода прочитати «Науку кохання», то ти визнав би, що там нема ніяких випадів проти обов'язкових декретів, нема нічого, що суперечило б законові, а є авторське застереження: «не для матрон», і все це я можу довести цитатами з твору. Хтось, може, скаже: такі застереження нічого не варті, жінки, не зважаючи на заборону, читатимуть «Науку кохання» і піддаватимуться поганому впливові або принаймні впиватимуться розбещуваль-

ними образами. Звичайно, тільки я скажу більше: коли так, нехай жінки взагалі нічого не читають, бо шкодити може всяка література.

Не виключено, що в ту хвилину, коли Овідієві спала думка про шкідливість усякої літератури, зарипіли снасті судна. Хто зна, воно навіть небезпечно нахилилося, наче тонуло, й серед хвиль морських вищирився Тартар. В усякому разі, слідству ясно, що відкритий лист найімовірніше виник під час подорожі.

Тепер відпали також наші сумніви відносно того, що містив пакунок, доставлений Августові на Палатин. До того, як відкритий лист опубліковано у вигляді другої частини «Скорботних елегій», його, безперечно, приватно вручили адресатові.

Але не можна виключити й такого варіанту: в ту хвилину, коли Овідій подумав про згубність будь-якої літератури для всіх жінок, перед очима в нього зблиснув ніж фракійського бандита, бо тільки за таких обставин могла зродитись шалена думка волати до Августа: «Не дозволяй нічого читати, зрівняй з землею театри, позакривай цирку!»

І тільки коли судно прибуло до Коринфа або й іще пізніше, коли фракійський бандит зник у заростях чи коли труп його лежав на дорозі і солдат Секста Помпея обтирав кров з меча, могло спасти на думку порівняння, що література — немов меч, нема в ній ні добра, ні зла, добро й зло залежать від того, як людина скористається літературою або мечем.

І з'явилася ще одна шалена думка — пояснити Августові, що помиляється й він, і всі ті, хто бачить якийсь моральне добро чи зло в літературі, бо ж його там немає, як і в мечі, як і в огні, бо добро чи зло може бути лише в ужитку меча, а в самому вогні тільки жар, а в мечі тільки гострота, і не буде інакше, і так, власне, і є в літературі, і теж інакше й не буде, і якраз це й треба зрозуміти.

Твір нічого не говорить про моральні погляди творця, поезія — це щось набагато складніше, це голос, який має передусім приємно лоскотати вухо й витончувати слух. Благородство поезії полягає в благородному впливі цього лоскотання. Опис чого-небудь не означає заохочення робити це, вибір теми — це не вибір етичної постави, писання про війни не означає, наприклад, проповіді вбивств.

У кожному художньому відтворенні життя криється небезпека деморалізації. Чого «навчає» Анакреонт? Пияцтва й розбещености! А Сапфо? А Каллімах? Та й самий Гомер? Бо що ж таке «Іліада»? Війна за розпусну жінку. Але жодного з цих письменників ні разу не покарано вигнанням.

Чому? Чи ж я тільки один небезпечний? А твій обожнюваний Вергілій! Хіба не примістив він свого героїчного Енея у ліжко Дідони? І ні один інший епізод «Енеїди» не читають люди з більшою насолодою, як цей.

Скасувати театри! Там не говорять про непристойності — там їх показують. На вистави ходять матрони й сенатори. Що вони бачать? Що оплескують? Скільки державних грошей видає на це претор? А програми твоїх видовищ, Божественний! Чи не було в них еротика, яка є в житті, у міфології і в релігії? Такі видовища показували в твоїй присутності, ти сам на них дивився!

Висновок Овідія самому здавався переконливим.

— Завертайте судно! — вигукнув він. — Я затримаюсь на острові Самотракії. Мені треба дещо записати.

Або:

— Зараз же вертаймо з цього тракійського бездоріжжя до найближчого чорноморського порту. Я повинен відіслати листа Божественному. Мого висновку він не зможе заперечити. Божественний, мабуть, таки зласкавиться.

А може, ще інакше (у Римі, під час розмови віч-на-віч): «Як це? Адже не через те існує еротика, що я написав «Науку кохання»; навпаки, я її написав через те, що існує еротика. Хіба ж це не ясно?»

Божественний подивився якимось непевно. Трохи це його заскочило, й він мусив подумати. Але не довго думав, раптом вибухнув сміхом:

— Ох-хо-хо! — аж захлинався,— це чудово! Ну, визнаю, це й справді...

Він щось таке казав, ніби сам до себе, не дуже виразно, й раптом скам'янів.

— Нікого не цікавить,— заявив Август,— із яких мотивів постали в цій збірці всілякі свинства, досить того, що вони є і кожен буде їх поглинати. Бо ці ваші твори так і читають, і ти про це знаєш. А поезія,— додав він за хвилику,— це не вправи з логіки. Я дивуюсь, як може поет цього не знати.

Овідій зблід. Очко на користь Августа.

І на цьому, напевно, й скінчилося їхнє зіткнення під час розмови, бо Август, говорячи, що поезія це не вправи з логіки, на мить глянув на все окомо поета, тоді як Овідій, роздумуючи логічно, став на позицію, яку слід було б зайняти Августові.

Так вони й сквитались. Проте виявилось, що саме в цей спосіб їм і не змога порозумітись, вони спроможні тільки вжахнути один одного й, пройняті цим жахом, можуть тільки розійтись остаточно.

— Ти повинна щось робити в моїй справі. Може, через Фабіїв,— сказав Овідій дружині за хвилину перед від'їздом. Коли наближався до Томів, йому все ще думалося, що він поживе там недовго. Початок нещастя завжди здається таким, ніби катастрофа не остаточна, ніби це тільки помилка долі, яку ще буде виправлено. Довічно? Але ж ні, це щось тимчасове, виключне, щось таке, чого зовсім не повинно було бути, все, очевидно, з'ясується, зміниться, інакше просто неможливо!

Сама природа підтверджувала переконання засудженого. Зима в Томах скидалась на химерний вибрик природи. Здавалося, в природі сталося щось так само безглузде, як і в Овідієвій долі, й зима ця — немовби частка заслання. Поки триває кара, поти й зима триватиме, замерзлим Дунаєм їздять вози, чути лише, як риплять осі, якісь потворні людиська ходять у шкурах, мають шкраглі на вусах і запушені інеем борода, носять штани і не п'ють вина, якого в Томах немає, а коли і є, то ці варвари хіба що мусять ковтати його у вигляді шматків криги.

Усе стало ненормальним. Світ утнув кепський жарт. Треба написати до Рима про нескінченну зиму в Томах, щоб знали, як тут є насправді й у чому полягає заслання, бо ж звідки їм знати, що заслання — це ув'язнення людини не тільки в моторошному місці, а й у моторошному часі, який раптово застиг.

Мабуть, не повірять. Але, може, цей застиглий час — лише мить, не вічність? Може, мине зима й заслання скінчиться? Вибрики природи минуші. Ви тільки там, у Римі, повинні щось робити через Фабіїв, через Котту, або я знаю, через кого там ще, через кого завгодно. Нехай бодай хтось приїде сюди й подивиться, що тут діється: кінні ватаги сарматів наїжджають через Дунай, і треба бачити, які в них кинджали, як вони хапають бранців і як їх женуть, скрутивши їм руки за спиною!

Мене не покарано на смерть, то чому ж я мушу померти від рук дикуна?

Рідко буває день без тривоги, ворог завше під містом, грабунки й розбій — по всій околиці. Зроду я не брав до рук зброї, а тепер, на старі літа... Вони колись сюди вдеруться, я певен. Мури ледве боронять, а хто зна, скільки їх може напосісти. Серед них, кажуть, є й такі, що смакують людську кров. Ви там, у Римі, не маєте й гадки, що вони виробляють. Таж кордону ніхто не охороняє. А вони обстрілюють місто отруйними стрілами. Ради всіх богів! Де я опинився?

До скарг заслання на вічну війну в Томах долучалася ще й третя скарга — що ні з ким тут неможливо порозумітись. Ті, хто в середині мурів, майже нічим не різняться від тих поза мурами. Вони так само зарослі, суворі й темні, мають луки й гасають містом з неодмінними ножами, і на обличчях їхніх не зблискує бодай маленька іскрина думання, бодай слід духовності — таке принаймні від них враження.

То люди з дикими голосами, первісною вдачею й дивовижними звичаями, а розмовляти з ними можна тільки на мигах. До того всього засланцеві

не пощастило знайти окремого помешкання, і мусив він поселитись під одним дахом з якимось грізним тубільцем.

Цей співмешканець займав більшу частину оселі. Постійне отирання із сусідом драгувало, його надокучлива присутність викликала тільки неспокій і напруження. А ще й інші приходили, кудлаті, з пласкими лобами й широкими ротиськами, закутані в баранячі шкури, про щось говорили, з чогось начебто дивувалися — Овідій відчував, що це він — об'єкт тих розмов, тих подивів, може, й замишлянь, може, й глузувань, бо зиркали в його бік, а то й просто тицяли на нього пальцями, посміхалися якомсь чудно, і хто зна, що означали ті посміхи.

А проте ж (відкриття це здалося жалюгідним глумом!) були в Томах і греки! Тутешне-бо поселення заснували кількасот років тому вихідці з Мілета. Їхні нащадки, переважно мішаної крові, поріднилися з гетами й сарматами, але зберегли нібито мову прадідів. Тільки ж як звучала їхня гречина! Що зробилося з цією чудовною мовою, яку тепер насилу можна було розпізнати, так вона спотворилась, набралася варваризмів, змінилась вимовою! Родаки Фалеса послуговувалися якимись злиденними вигризмами гречини і, як це не прикро, тільки їх і міг Овідій сяк-так зрозуміти.

Однак, важко було поговорити з ними про щось цікавіше, ніж от, скажімо, чорноморська риба, що її вони ловили. Та й, окрім того, засуджений мав стерегтися кожного, тож уникав і греків. З бігом часу він почав розмовляти по-латині сам із собою. В цьому усамітненні знову багато писав.

Овідій усе ще розраховував на допомогу високопосадовців. Адже його жінка виховувалася в домі Фабіїв. Він сам підтримував близькі стосунки з Павлом Фабієм, а Павл Фабій був одружений з Марцією, двоюрідною сестрою Августа, й мав великий вплив на Палатині.

Інші шляхи могли вести через Котту, котрий чимало знав про справу, і Мессаліна, котрий, напевне, досі встиг повернутися з Далмації, де збройні дії на цей час уже припинились. Прихильно настроєний Секст Помпей також дещо важив у Римі. З голосом літераторів рахувалися менше, але якби і з цього середовища чутні були прохання, то й вони кінець кінцем щось би заважили.

Овідій хотів, щоб усі обставали за ним, і всіх закидав тепер листами. Він тільки вагався, чи може писати прямо, не приховуючи адрес та імен. Як люди це сприймуть? Якщо навіть і не спадуть на них репресії, то чи має він право наражати будь-кого на страх? Тими листами він може збудити до себе більше неприязни, аніж симпатії. Одержати такого листа означало, що треба якомсь на нього зреагувати, висловитись, ужити заходів чи бодай зичливо відповісти засланцеві. А кому охота ризикувати у безнадійній справі?

Щоправда, адресат міг і по-інакшому вчинити, зректись знайомства, сказати: «Овідій Назон? Зроду не чув про такого!»

Подібні випадки й справді бували. А все-таки прямо показати себе свинею! Цього ніхто не любить. Отож адресатові залишався третій вихід: що Овідій Назон — злочинець, умовити про це себе самого й відхреститись од засланця вже з чисто моральних мотивів, з належною праведністю й пафосом.

Овідій передбачав усі ці варіанти, тому діяв обережно, аби нікого не втягти в незручне становище і не поставити перед потребою категоричного вибору. Імен він старанно уникав, про дражливі питання говорив манівцями й наздогад, нікого ні до чого не зобов'язував, кожному адресатові залишив широке й вільне поле для будь-яких починань, що їх він у належний час визнає за доцільні.

Деякі знайомці надіслали йому відповідь, тільки застерегли за собою право лишитись інкогніто. Фабій і Котта натякали на деякі млисті надії. Сам Август повністю зігнував послання Овідія. А він, до речі, — окрім дружини поета й дочки — був єдиним адресатом, згаданим у «Скорботних елегіях» на ім'я.

Не забуваймо, що засуджений мав звичку писати листи у віршованій формі, а опісля публікувати їх у своїх збірках. Отож обережність була тут

просто необхідна. Автор сумлінно дотримав її в усіх п'яти частинах «Скорботних елегій», що виходили одна за одною.

Овідій саме писав третю частину, коли сталося непередбачене. Чорне море скресло, і прилетіли ластівки. Яюсь так усупереч сподіванням розпочалася в Томах весна. Засланець зустрів її з двоїстими почуттями. З одного боку, він тішився, що тепер почнуть прибувати до Томів якісь судна, коли не з самої Італії — таке траплялося рідко, — то хоча б із Пропонтиди. Може, хтось прибуде такий, що розмовлятиме по-латині чи по-грецькому. З другого боку, весна тільки посилила гнітючий стан поета, бо час, на жаль, спливав і знегоди поетові набирали характеру постійного явища.

Двадцятого березня був день народження Овідія. Не вбрався він у білу одіж і не вшанував цього дня святковим пирогом. У настроях Овідієвих панувало минуле, яке несподівано втекло так далеко, він згадував Рим, друзів, переймався болючою свідомістю того, що його покинуто. Одна й та сама думка наверталася знову й знову. Це була думка про смерть. Настання весни він переживав як підтвердження вироку.

Набіги варварів порідшали. Вози вже не їздили Дунаєм, тепер від небезпечних даків, що їх Овідій помилково називав сарматами, Мезію відгороджувала річка. Де-не-де на поле вийшли орачі, про всяк випадок озброєні — в цьому краї інакше не працювали на полі. Потеплішало. Овідій, одначе, волів цього не помічати, в усякому разі не писав до Рима, що на засланні, окрім зими, бувають і інші пори року. Ні! В Томах ніщо не змінюється. Зима — це символ усього північного крайсвіту, за яким лежить уже тільки Таврида, Боспорське царство, тече Дон та в холодних степах кочують скіфи. Там і кінець ойкумени. А в Тавриді жорстока Діана вимагає людських жертв. (Про це говорили тубільці, пройняті жахом.)

Але в Томах не знали кривавих жертвоприносин.

Настали літні ночі. Дивлячись на зорі, засудженець подумки розмовляв з дружиною:

— Як там удома? Що ти робиш такої задушливої й порожньої ночі, якій нема кінця-краю? Такої ночі, коли ние все тіло, змучене безсонням? Страждаєш? А вдень? Як тобі ведеться? Люди ганьблять тебе? Байдужі вони чи ворожі? Якщо друзі відступилися, то чи повинна витримати дружина? А тут ще той падлюка, випоений сучим молоком, той писок гавкучий, той негідник! Розмалюю ж я його колись! Хай буде що буде: так прямо й назву на ім'я й опишу всього, як є! П'ятдесят років не каляв рук памфлетами, але цього мерзотника, що отрує життя безборонній жінці, вишмарую й знищу!

Судна не привезли добрих новин. У слідстві нашу увагу привернув той факт, що засуджений дожидав політичних звісток. А саме — повідомлень про воєнні успіхи Тіберія, посланого навесні 10 року за Райн покарати германців. Ще в липні 9 року, скориставшись загальним послабленням імперії і, зокрема, бездарністю командувача окупаційної армії Вара, германці зчинили повстання, яке призвело до безприкладної поразки римлян у Тевтобурзькому лісі.

Такого розгрому римські легіони не зазнавали від часів Ганнібала. Германія одним заходом повернула собі незалежність, а Август, як переказують, упав у депресію.

Тепер же, влітку 10 року, Овідій даремне чекав звісток про переможний каральний похід Тіберія, його повернення до Рима й тріумф.

Чому чекав — нам, здається, ясно. Лист засудження до Августа вручили адресатові в найменш відповідний момент, коли владар болісно переживав поразку Вара, про яку Овідій, відсилаючи листа, ще не знав.

— І сподобило ж мене саме тоді нав'язатися зі своїм листом! — запізно зрозумів Овідій. Тріумфу Тіберія він дожидав тільки для того, щоб якнайшвидше відзначити цю врочистість відповідним віршем.

Саме цей момент нам здається дуже істотним для слідства.

Ви вже знаєте, що слідство дійшло до переломного пункту. Зібравши численні матеріали і не перестаючи далі їх збирати, ми на даній стадії слідства не можемо обійтися без робочих гіпотез. Просимо вибачити, якщо перша та-

ка гіпотеза виявиться неоковирною,— сподіваємось, розумієте, які утруднення доводиться нам долати на початку цієї складної праці.

Чому Овідій так дуже хотів описати Тіберійв триумф? Треба додати, що Тіберій у Германії не домогся перемоги і даремне дождання тривало понад два роки. Якщо Овідієві так важило виступити з патріотичним твором, він міг би знайти іншу тему. Цю затятість засудженого легко вдається пояснити, якщо ми припустимо, що *провина* Овідія в якийсь таємничий спосіб була пов'язана з Тіберієм і триумфами.

Чи не натрапили ми ненароком на слід злочину? Пригадаймо лишень витівки ілюзіоніста у зв'язку з мотивом триумфу. Ви скажете: але ж то епізод з дитинства, смішна історія, матеріал, може, для психоаналітика, а не для слідства; вирок винесено через тридцять з гаком років, що спільного між Римом і Кримом? Я перепрошую, але в справі маємо ще деякі цікаві матеріали.

Мабуть, у кожного з вас складалося враження, ніби провина засудженого мала якийсь стосунок до творчости. Щоразу, коли згадувано провину — чи то в зізнаннях, чи в розмові з Августом, тут-таки впливала й проблема поезії. Як відомо, проти засудженого висунуто два різні закиди, з яких тільки другий, менш важливий, безпосередньо стосувався «Науки кохання». Але з того, як говорилося про перший, головний закид, можна зробити висновок, що й рана Августа певним чином була зв'язана з «Наукою кохання», або, ширше беручи, з літературою. Ми простежили цей знаменитий, щоразу один і той самий напрямок асоціацій і вирішили свідомо покластись на слідчу інтуїцію. Побачимо, до чого це нас приведе.

Отож матеріали справи, зрозуміло, містять повний текст «Науки кохання» в такій редакції, яка збереглася до наших днів. Ми обвели червоним олівцем один епізод, невідомий вам з першої частини програми. Це картина перемоги над парфянами. Їй передують стислий опис морської битви, розіграної на штучному озері 2 року до нашої ери. Епізод цей написано майстерно, але «Наука кохання» як цілість, безперечно, могла б і без нього обійтись. Вказуючи зальотникам найкращі місця для ловів — портики, театри, цирку й храми,— автор згадує ще й надзвичайні видовища, як от інсценізована морська битва або триумф.

Щодо триумфу, каже він, то така нагода, очевидно, незабаром трапиться: Божественний саме готує похід проти парфян. Посилає туди свого здібного онука, Гая Цезаря, і той, хоч і молодесенький ще віком, поза всяким сумнівом, парфян розгромить. І вже, дивись, і проведе у Римі свій триумф.

Ітимуть у процесії полонені царі на золотому ланцюзі, і якась дівчина, наприклад, запитає, що то за одні. Або що то за міста, гори й річки. Тобі, мій учню, не обов'язково щось там знати, головне, щоб ти все пояснив: ось це вірмени, ото перси, оце Євфрат, оно Тигр, а то теж перське місто. Воно лежало в долині, а тепер уже не існує...

Говоритимеш навмання, аби лиш красно. Імена царів повигадуєш... Чи ви добре мене, конферансьє, розумієте? Автор описує триумф, якого ніколи не було, бо парфян таки не перемогли, а юний Гай Цезар невдовзі помер. Мало того, змальовуючи триумф, автор дозволяє собі ледь іронічний тон. Та ще й уводить цей опис до непристойної поеми про техніку сексу. При цьому він робить одну комбінацію, шиту грубими нитками, як ви зараз побачите.

Коли, власне, написано «Науку кохання»? Здавалось, автор мав би створити її в період підготовки до походу на парфян, в усякому разі, вже після 2 року до нашої ери, якщо він згадує інсценізацію морської битви, яка відбулася в тому році. Як же тоді бути з його неодноразовими твердженнями, ніби цю поему він написав замолоду? У відкритому листі до Августа і в різних інших місцях так просто й говориться. Невже поет насмівся б у живі очі брехати? Адже в 2 році він мав понад сорок років, а їдучи на заслання — трохи більше п'ятдесяти. Межі молодости відносні, але ж чи етично з погляду п'ятдесяти років усерйоз виправдувати вчинки чоловіка на десять років молодшого, як, мовляв, помилки молодости?

У ході слідства ми повірили засудженому й погодилися, що «Науку кохання» він і справді написав набагато раніше. Ну, а цей епізод з морською

битвою та війною з парфянами? Відкіля він узявся в тексті? На це ми знаходимо лише одну відповідь: епізод дописано вже після 2 року й включено до котрогось чергового видання його «Науки». Потім, як остаточна редакція, він повторювався в усіх подальших виданнях.

Овідій не раз удавався до таких правок. Аналогічну операцію він провів у «Фастах», де виразно помітно сліди переробок, у тому числі й зміну посвяти.

Оскільки відразу після «Науки кохання» постали «Засоби від кохання», то вміщена в них порада їхати на війну з парфянами замість того, щоб лишатись у Римі, очевидно, теж становить пізнішу вставку, якої не було у первісному варіанті твору.

То тепер ви розумієте, чому свого часу ми взяли парфян у загадкові дужки? Отож і стосовно епізоду тріумфу: якщо його не показано в першій частині програми, коли йшла мова про «Науку кохання», то чи ж не з тієї причини, що тоді його ще не було в цьому творі?

Таким оце чином з'ясувалася б загадковість провини. З найраніших літ Овідій плекав би в собі певну настирливу ідею, лише почасти усвідомлену і корінням своїм заглиблену в підсвідомість.

Я назву цю химеру комплексом Марса. Комплекс виявлявся б у відразі до крові, війни та м'ясива, і в підоснові його лежав би, звичайно, ерос. Поема постійно супроводило б відчуття загрози Амурові з боку Марса й маніакальне прагнення витіснити Марса Амуром.

Нагадаємо, що Амур в Овідієвій психіці неодмінно асоціювався з ритмом і поезією. Амур виконував роль музи чи то Аполлона. Поезія поставала з жаги. Марс і Амур (або Марс і ерос, а також Марс і поезія) становили протилежність одне до одного, але були зв'язані цим своїм протистоянням на смерть і життя. Один вчепився в другого, і в такому сплетиві вони й лишалися. Війна чи кохання? Вояцький дух чи любовна жага? Насильство чи мрія? Убивання чи ритм? Різанина чи уява? М'ясиво чи плоди з золотого віку?

Пригадуєте виступ у Мессали? Оті слова: тут я хотів говорити про війни, ні, не говоритиму про війни. А суперник? Отож-бо й є! З найраніших своїх літ Овідій бачив би тріумфи різних полководців. Не так важливо, кого саме. В усякому разі, серед них був би потрібний тріумф Августа, а також перший тріумф Тіберія 7 року до нашої ери, бо такий мав місце. За кожним разом наростало б в Овідієві вперте бажання перетворити тріумф на фікцію, переінакшити сенс усієї врочистості й витіснити Марса Амуром.

Щоразу він зустрічав би дівчину й здобував її коштом зневаження тріумфу. Або швидше вмовляв би сам себе, ніби щось таке сталося, і залюбки розповідав би це. Минали б роки, він би вже написав «Науку кохання» й пережив усілякі сікання критиків.

Десь так близько 2 року, коли підготовка до походу на парфян була в повному розпалі, його б огорнули певні побоювання, чи не забагато він собі дозволяє в цій байдужості до патріотичних тем. Адже йому безнастанно звертали на це увагу.

Щоправда, він почав роботу над «Фастами», які обіцяли стати чимось подібним до поетичної енциклопедії національних міфів, але ця праця мала затягтись на довгий час, а тут треба було відразу чимось засвідчити свою громадянську лояльність.

Думав би він про це неохоче, відчуваючи певну незручність у складанні таких свідчень. Кінець кінцем його осяяла б дотепна ідея: є в нього цей жарт про тріумф і дівчину, то він удасть із себе ясновидця і на тлі цього жарту змалює майбутній тріумф молоденького Гая Цезаря над парфянами; включить це все до нового видання «Науки», завдяки чому воно стане прийнятніше з цензурного погляду.

О, він додасть іще дещо про битву на штучному озері; Август буде в захваті.

На жаль, у цьому Овідій помилявся б, бо Август зовсім не був би в захваті. Увагу Августову звернули б на якісь державотворчі дописки поета, але він махнув би тільки рукою й сказав:

— Підлабузництво.

Можливо, знайшлися б навіть люди, які донесли б йому, що Овідій снує якісь дивні оповідки про свої любовні пригоди на тріумфі...

Отож-бо й є! На чиєму тріумфі? Ах, ті люди вже б це знали: на недавньому тріумфі Тіберія. Август, одначе, знов махнув би рукою, адже саме тоді Тіберій був у неласці і студював науки на Родосі, отож не було б із чого робити історію. Проте за кілька років Тіберій повернувся. А доноси напливали б і далі, і Тіберій, тепер улюбленець, можливо, висловив би бажання, щоб цим доносам дали хід.

І нарешті 8 року, коли у зв'язку з воєнною кризою треба було приборкати баламутство і коли на дотепників прийшла чорна година, Август пригадав би собі намовлення Тіберія. Чи ж можна терпіти глузування з того, за що всяк проливає кров?

Йому зараз же й притакнули б, що не можна, міру давно вже перебрано й взагалі сумнівно, чи в тій оповідці йшлося про тріумф Тіберія, щось воно начебто про самого Августа.

Зголосилися б очевидці, які засвідчили б, що Овідій витворяв на тріумфі Божественного і що опісля розповідав; вони були тоді разом з ним, усе бачили, а такий і такий раб знає ще деякі соромітні деталі. Так виникла б невиліковна рана Августова.

Здивований Овідій виправдовувався б: нічого подібного, то не був тріумф Августа чи Тіберія, мої товариші й челядь оббрехали мене, адже ж я нехотючи, адже я не зробив нічого поганого, я погорів як Актеон, моїм нещастям було мати очі, бо я побачив дівчину, атож. Але то випадковість, збіг обставин, і на лихо мені вийшло, що я не сказав, хто тріумфував, а все через дурість, визнаю, то було недостойно, взагалі сталася помилка, але ж не злочин.

Щодо тріумфу Августа, то алібі Овідія виявилось зовсім непогане з огляду на дату. 29 рік, Овідій — п'ятнадцятирічний хлопчина, смішно й говорити. Але щодо Тіберія?.. А епізод, цинічно вписаний до «Науки кохання»? Це вже факт, ця дешево-хитра комбінація стала б зараз кари гідною.

Августові не йшлося б уже про Тіберія чи про те, коли і як Овідій бачив дівчину, а про те, що Овідій відчув мізерність тріумфування.

Обставини інциденту йому здавалися б і справді туманними, сам інцидент непевний, звинувачення сумнівне, але рана була б раною, вирок був би необхідністю, отож Августові не лишалося б іншого виходу, як сказати: ну, гаразд, нехай, а поезія цього шелихвоста? Що він взагалі пописує? Й що це в нього за «Наука кохання»?

Оголосили б вирок — ні, перепрошую, умовний спосіб уже не потрібний,— вирок оголосили насправді, Овідій приїхав у Томи й дождав перемоги Тіберія над германцями, щоб реабілітувати себе серйозним твором про його тріумф.

Але вимріяна звістка не надходила вже два роки. Засланцеві бракло терплячки, і він ухопився тим часом за досить ризикований спосіб. Випереджуючи історію, написав короткий начерк майбутнього твору і вмістив його в четвертій частині «Скорботних елегій».

Це була нова спроба, якоюсь мірою схожа на нещасливі доповнення до «Науки кохання». Знову говорилося про те, який вигляд матиме здогадний тріумф, щоправда, цього разу без іронії і без участі дівчини.

Але на злодієві шапка горить. Замість обминути стороною дражливі деталі, Овідій не витримав і зауважив уже в цьому начерку, що серед глядачів, ясна річ, знайдуться люди, які чогось там не знатимуть, наприклад, імена цезарів або назви тих чи тих міст, а інші запитують, і ці незнайки поспішають дати пояснення, може, трохи неточні, але так буває на тріумфах, така вже атмосфера тріумфу... І пішло, і пішло...

Бажаючи реабілітувати себе, засуджений допускався нових недоречностей. Гірше того: Тіберій не спромігсь подолати германців і повернувся до Рима без лаврів, унаслідок чого передчасний панегірик набрав ще дурнішого вигляду.

Овідій, одначе, не здався. Справа в тому, що 12 року Тіберієві дозволено відбути «давніший» тріумф, який належався йому за перемогу над паннонсь-

кими повстанцями й Далмацією. Тепер уже Овідій міг діяти напевне. Отож він описав нарешті цей дійсний тріумф, змалював його в найтепліших тонах,— з уяви, звісно, бо як же міг інакше, коли сидів у Томах і писати про уявлювані тріумфи йому либонь судила доля.

Відразу ж послав новий твір до Рима. Поет сподівався якоїсь відповіді, але спіткало його сумне розчарування. Поема не викликала жодної реакції. Чи така була воля Тіберія?

Одне стало ясним: на Тіберієву прихильність дарма було покладатися. З'ясувались також і деякі інші обставини, передусім те, що літа й зими й далі незмінно спливали своєю колією. Час не зупинився, вражений катастрофою засудженця, а з притаманною собі байдужістю йшов уперед.

Життя на засланні нібито вже усталилося. Стосунки в багатьох відношеннях склались більш-менш нормально. Первісна непевність щодо міри покарання виявилася минущою рисою, яка поступово сходила до нуля, щоразу виразніше поступаючись місцем перед певністю.

Протягом цих кількох років остаточно проясніло, що засуджений може листуватися, з ким хоче, не накликаючи ні на кого переслідувань. Він перестав уживати шифри, на листах з'явилися імена адресатів: Фабій, Котта, Мессалін, Грецин, Макр...

Тільки один якийсь страшенний боягуз нізащо не дозволяв вказувати своє ім'я.

Творів не допускали до бібліотек, це підтвердилось, але видавець Брут випустив у невеликому числі примірників «Скорботні елегії», а потім почав публікувати «Послання з Понту» — вже з іменами і без дотихчасових засобів обережності.

Далі до заслання дійшла звістка, що деякі давніші його поеми взято за основи для балетних лібретто і що їх з успіхом виконують у римських театрах. Так, отже, мало бути. Вирок, колись туманний, став прозорим, і ясно проступили межі покарання.

У Томах обставини змінилися настільки, що Овідій навчився потроху розуміти мову тубільців. Може, ці люди й не були аж такі страшні, як спершу здавалося? Щоправда, не знали вони на літературі, але серед цих простих рибалок траплялися спочутливі люди, які могли навіть увійти в долю заслання.

Миська управа прийняла зворушливу ухвалу. На Овідієві подив, вирішила, що гість із Рима — письменник, себто особа незвичайна, і його перебування у Томах додає чести місту, в зв'язку з чим цю велику людину не обтяжуватимуть ніякими повинностями і звільняють від сплати податків.

І це ухвалили якісь бородані, вдягнені в штани! Засудженому часом уже спадають на думку звичайнісінькі речі — приміром, чи не можна було б виїхати на село? Не в околиці рідного Сульмона, а десь тут, зовсім близько, щоб побачити трохи зела?

На жаль, одначе, такі виїзди завжди пов'язані були з небезпеками, бо навіть улітку, в пору спокою, степами снували банди диких людей з луками й стрілами, просяклими зміїною отрутою.

А одноманітний краєвид пригнічував. Пласка, як море, рівнина, ані пагорка чи гайка, земля без виноградників і оливкових садків, де-не-де самотне дерево, повсюди трава, зелено без кінця-краю й тільки сіріють кущі полину. І так тяглося на тисячі кроків. Украй сумовита була ця природа, яку місцеві люди, безперечно ж, такі любили, і, мабуть, котрийсь раб, важачи життям, утікав з Рима, аби лиш повернутися до своїх пустощів. Якими різними шляхами ходить людська туга і які відносні цілі наших жадань!

Шукаючи чогось, що годилося б на презент для Фабія, Овідій обрав сарматський сагайдак зі стрілами. Фабієві ця екзотична річ могла сподобатись, але Овідій послав її радше для того, аби підкреслити, в яких умовах йому доводиться жити.

«Більш нічого тут немає», — написав він.

З листів, які сам отримав од Фабія, можна було здогадуватись, що вималюються трохи кращі перспективи на клопотання перед Августом. Фабій мав слушного моменту звернутися з таким клопотанням, бо останнім часом

Божественний нібито полагіднішав. Що, власне, сталося в Римі, зрозуміти було важко, бо Фабій не дуже ясно все розписував, але, очевидно, там ішла якась велика гра й Овідієва доля залежала від неї. В усякому разі після тривалого періоду зволікань Фабій пообіцяв звернутися до Божественного з проханням помилувати засудженого.

Але несподівано ці блаженські надії розвіялися, і то в жахитливий спосіб. Перше судно, що прибуло до Томів після того, як скресла крига навесні 14 року, привезло сумну новину: Фабія не стало. Він помер за таємничих обставин, про які мовилося вельми невиразно. Все вказувало на те, що Фабій наклав на себе руки.

Овідій остаточно занепав. То було схоже на параліч. Руки й голова, дух і тіло перестали коритись. Такий стан він знав тільки з міфології: коли люди перетворювались на камінь, вони, певне, теж відчували те саме. Чи ж міг він ще звертатися до когось по допомогу?

Овідій не знав, що спричинило смерть Фабія, але не міг збутися думки: це через мене! Внутрішній голос говорив йому, що Фабій і справді вдався з клопотанням і поплатився за це життям.

У Римі подали нам іншу версію смерті Фабія. Я не стомлюватиму вас численними свідченнями, яких стає дедалі більше в міру того, як слідство посувається вперед і які здебільшого мають лише посереднє відношення до засудженого. Наведу тільки уривки окремих свідчень про Фабія.

Не обмежені в часі, ми можемо вислуховувати свідків з різних епох, наприклад осіб, що жили на сто чи двісті років пізніше. Зрозуміло, ці свідки не є очевидцями. Так, допитаний у ролі свідка Тацит розповів нам:

— Отож пішов поголос, ніби за кілька місяців перед тим Август, повідомивши про це лише вузьке коло довірених осіб, поїхав у товаристві самого лише Фабія на Планасію побачитися з Агріппою. Багато нібито було там з обох сторін плачу і проявів щирости, що породило надії на повернення молодика до дідового дому. З усім цим Фабій начебто звирився своїй дружині Марції, а та — Лівії. Справа дійшла до Цезаря, і коли невдовзі по тому помер Фабій, — невідомо, чи не з власної волі, — на його похороні чули зітхань Марції, яка дорікала собі, що завинила в смерті чоловіка.

Інший свідок, Пліній, визнавав, подаючи окремі пункти з властивим енциклопедистові лаконізмом:

— Відречення від Агріппи Постума після усиновлення, туга за ним після його заслання, підозра на Фабія в недотриманні таємниці.

Пліній зіставив факти і цим задовольнився, додавши тільки, що Август під кінець життя найбільше переживав саме через ці справи.

Свідок Плутарх, старий моралізатор, зауважив:

— Скільки ж то нещастя приносить світові балакучість!

У свідченнях він помилявся, вперто називаючи Фабія Фульвієм:

— Прийшов Фульвій, як звичайно, вранці й сказав: «Добрідень, Цезарю».

А той йому:

— До побачення, Фульвію.

Отож Фульвій усе зрозумів і хутко пішов додому, покликав жінку й каже:

— Цезар уже знає, що я не дотримав таємниці, і, здається, має намір звести мене за це зі світу.

А жінка:

— Й слушно, якщо ти стільки зі мною прожив і не навчився розуміти цю мою слабкість, аби не піддаватись їй.

Я не повторюватиму всього, що говорили свідки про інтриги Тіберія та Лівії проти Агріппи. Це все здогади, й ми не можемо не критично спиратися на них у слідстві. Одначе, з них з'ясовується: у відстороненні Агріппи були зацікавлені насамперед Тіберій і його мати.

Щоб уже скінчити з кримінальними справами, згадаю ще тільки одну деталь. У списку, що його я переглянув для проформи, увагу мою привернула особа такого собі Юнія Новата, плебея.

Зладив він гострого пасквіля на Августа. Дивно, що за це його так легко

покарано, лише штрафом, але ще більше дивує, що пасквіль був фальшивкою. Бо Юній Новат підписав його ім'ям Агріппи Постума й поширював у Місті, як нібито лист засланця з Планасії.

Невідомо, однак, коли саме це сталося, — в документі, на жаль, знову бракує дати.

Що ж це за клубок загадкових афер?

Август потайки відвідує свого в'язня Агріппу. За повірника він обирає Фабія, на його думку, найприйнятнішого в тій поїздки. Фабій ділиться таємницею з дружиною, а та біжить з новиною до Лівії.

Август задає нагінку Фабієві. Незалежно від того що саме пізніше сталося, — самогубство, підле вбивство чи смерть від інфаркту, — одне не підлягає сумніву: Фабій зрозумів одразу, що йому немає місця серед живих.

У той же час хтось інший за поширення підробленого листа Агріппи відбувається тільки штрафом і йому навіть волосина з голови не спадає.

Натомість Овідій убачає в смерті Фабія до того ще зв'язок зі своєю власною справою.

Додам більше: за кілька місяців помре Август. У ті дні, коли його наступник Тіберій перебиратиме владу, на Планасію поспіхом вирушить один спеціально уповноважений урядовець. Йому буде дано вказівку прибрати Агріппу. Він залагодить усе і, повернувшись, доповість Тіберієві про виконання наказу. Але Тіберій скаже:

— Якого наказу? Ніякого наказу я не давав! Це вбивство, винуватця треба притягти до відповідальності.

Кінець кінцем, однак, він закриє справу, оголосивши прилюдно, що наказ походив від Августа.

Це — документи. Тепер поміркуймо, що з них випливає.

Чи не звернули ви увагу, що надії на помилування Овідія, про які неясно згадував Фабій, з'явилися саме в той час, коли Август був близький до замирення з Агріппою? І що надії ці розвіялись, коли Фабій усе зіпсував, зробивши один необачний крок саме у зв'язку зі справою Агріппи?

Далі. Оскільки Фабій супроводив Августа на Планасії, то, очевидно, він був утаємничений у делікатну матерію всієї місії. Для переговорів з Агріппою могла придатись лише довірена людина, що знає справжню причину засланця. Але ж і тоді, коли Агріппу засилали, себто сім років тому, теж був потрібен хтось довірений, на кого можна було покласти здійснення цієї непрості операції. Потрібен був якийсь абсолютно надійний виконавець, і, крім того, здібний, розумний, проникливий, хтось такий, хто міг би здобути докази душевного розладу, доставши матеріали для сенату, забезпечити ті всі постанови з усіма їхніми пунктами. Одне слово — потрібен був досвідчений психолог, чоловік з творчою уявою, я б сказав, режисер божевілля Агріппи, шеф пропаганди і організатор акції.

Я гадаю, Август висунув тільки ідею, а розробка технічних деталей та реалізація ідеї — це вже чиясь співпраця. То чи не міг би цим співпрацівником стати Фабій? І саме через це й бути потім запрошеним для переговорів на Планасії?

У такий спосіб народилася б наша нова робоча гіпотеза. І що цікаво: легкість штрафу, сплаченого Юнієм Новатом, невдовзі перестала б нас дивувати. Ви знаєте цей неоціненний метод, такий ефективний в усіх слідствах, цей римсько-латинський метод, що полягає в запитанні: кому вчинок вигідний? Отож я запитую: кому була вигідна фальшивка з листом Агріппи?

Й відповіді: вона була вигідна людям, які шукали доказів проти Агріппи. Можна собі уявити базгранину, що її написав нібито Агріппа, але насправді котрийсь простак-плебей. Пасквіль такого рівня компрометував би не Августа, а тільки автора. Він доводив би, що Агріппа й справді заслаб на голову, та ще й дуже, коли вже публічно кидається на Августа, пхаючи, окрім того, ту саму голову між страшні шестерні державної машини.

Такий лист був би просто неоціненною знахідкою для Фабія. І якби сам не знайшовся, його треба було б вигадати.

Отож-бо й є! Вигадати... Фабій, людина освічена, міг би й особисто під-

робити листа Агріппи, але, знайомий з риторикою й літературою, він зрозумів би, що нізачо не підробить його досконало. Знав би це хоча б від свого щирого приятеля Овідія, з яким вони часто розмовляли про тайнощі людської мови. Два слова поставлено в іншій послідовності, а різниця така, немов то говорить хтось із іншого світу.

Овідій має рацію, мова — це магія, тільки письменники трохи на ній розуміються, та й то не всі.

Річ у тім, що Агріппа був неуком, принаймні згідно з офіційно поширюваною версією. Отже, і цей його специфічний витвір мав би своїм тоном і способом вислову вказувати характерні риси неуктва. Таких ефектів Фабій би не досяг, хоч би як силкувався. Наївності, переконливої свіжості, колориту й життєвості цьому текстові зміг би надати лише натуральний неук. Звичайно, Фабій дав би йому загальні вказівки щодо змісту. У разі потреби дещо б там підправили. Цей текст так довго редагували б і вносили в нього зміни, що вийшов би справжній у своєму роді шедевр.

Вам, мабуть, уже ясна наша гіпотеза. Фабій нагледів би собі відповідну кандидатуру в особі Юнія Новата, нікому не відомого простолюдця, готового до будь-яких послуг за належну оплату. Перед тим він, одначе, обережно вивідав би через Овідія про людей, які заробляють на хліб переписуванням рукописів. Йому потрібен був би якийсь фахівець у цій галузі, оскільки зайвих осіб, звичайно, не можна було втягувати до справи, себто та сама особа повинна була б і написати пасквіль, і розмножити в певній кількості примірників, і поширити в місті. Не маючи поняття, навіщо Фабій розпитує його про переписувачів, Овідій назвав би йому кількох професійних писарів, у тому числі й Юнія Новата. Цей останній кандидат Фабієві здався б достатньо тямущим, а проба засвідчила б і прийнятність стилю. І незабаром рукою Юнія Новата було б написано «Лист Агріппи Постума».

Звичайно, що лист — фальшивка, ніхто ніколи не повинен був би довідатись. Адже цей документ задумано як козир проти Агріппи, а складено його й пущено в обіг єдине для того, щоб відразу ж виловити в місті листівки і обвинуватити перед сенатом їхнього автора, Агріппу. Тільки якась непередбачена випадковість могла б порушити цей старанно обдуманий план. І от саме така випадковість і сталася.

Вистачило б Юнієві Новату, заклопотаному поширенням пасквілю, спізнитися з переписуванням чергової частини «Метаморфоз», що її незадовго перед тим дав розмножувати Овідій. Неважко собі уявити злість вибитого з ритму узвичаєної праці поета, що нетерпляче дожидав тексту готових епізодів. Раб, посланий до Юнія Новата прискорити переписування, не застав би писаря вдома.

Над твором такої закрутистої будови, як «Метаморфози», не можна було працювати, не заглядаючи раз у раз до попередніх розділів. Не маючи їх напхвату, Овідій гарячкував би дужче й дужче, і це впало б в око його приятелям, припустімо, під час спільної вечері.

Того ж вечора постав би намір уже не посилати раба, а піти усім товариством до зледачілого переписувача, добре йому нам'яти вуха й забрати рукопис. Вирушили б усі гуртом, дехто трохи напідпитку. Юній Новат був би цього разу вдома. Заскочений несподіваною навалою, він страшенно б розгубився, руки йому б тремтіли, він пробував би якось виправдуватись, щось белькотів, перепрошував. А діялося б це вночі, при свічках.

— Ти, лайдаку, де мій рукопис? — зчинив би крик Овідій.

— Готовий, готовий, я оце вранці збирався принести,— бурмотів би Юній Новат. Але галаслива компанія, шукаючи «Метаморфози», кинулася б тим часом на стоси папірусів, досить безладно порозкладуваних по всій хаті, і вже ті аркуші почали б літати в повітрі з рук до рук, хоч уражений Юній Новат волав би:

— Я сам знайду!

Ніхто, одначе, не зважав би на його розпачливі протести, для всіх це була б своєрідна розвага, вони з умисною злостивістю перетрушували б писареві рукописи, аж кінець кінцем знайшовся б текст «Метаморфоз».

Але в напівтемряві й загальному шарварку пристав би до цього сувою якийсь сторонній аркуш, може, це й сам Юній Новат ненароком встромив би його. Факт, що Овідій раптом би сторопів, побачивши у себе в руках лист Агріппи.

Може, зразу він би навіть і не зорієнтувався, що то таке, а тільки подумав собі, що це не з «Метаморфоз». Але він бачив би чорним по білому підпис Агріппи Постума, йому відібрало б мову від подиву й жаху, він застиг би непорушно, нічого не розуміючи. А Юній Новат на ту хвилину усвідомив би собі, яка страшна помилка сталася, до нього враз повернулося б самовладання, і він, звичайно, вихопив би той аркуш з рук поблідлого Овідія.

Поет усе мовчав би, і тільки миготливий племінь свічки блискав би на його обличчя. Хтось запитав би:

— Що сталось?

Але Овідій не відповів би нічого. А потому товариство вийшло б від Юнія Новата. І ще всі жартували б з автора, що його так вразив вигляд власного тексту. Автор, одначе, несучи рукопис «Метаморфоз», був би якийсь не при собі.

По суті справи він мав би більше підстав непокоїтися, ніж йому здавалось. Адже він не знав, що того самого дня у місті пущено в обіг лист Агріппи і що велика провокація вже в дії. До його свідомости не доходило б, з якою аферою він зіткнувся і про яку велику таємницю ненароком дізнався.

А Юній Новат, теж страшенно переляканий, усю ніч мордувався б думкою: сказати Фабієві чи ні? Уранці, одначе, він побіг би і заявив, зваживши, що з двох лих треба вибрати менше.

Тепер Фабій мав би неабиякий клопіт. Що робити? Може, Овідій не пов'яже одне з одним, але якщо пов'яже? Якщо візьме й розбазікає? Ризик був величезний. Доля всієї операції висіла б на волосинці, залежачи від невідомого: від того, якою мірою Овідій зорієнтувався, що до чого, і що він міг би розпатякати.

А якби він уже встиг щось рознюхати й це розійшлося між людей, коли лист кружляє містом?

Компрометація була б нечувана, просто неймовірна, Фабій був би скінчений назавжди, тінь упала б на самого Августа, ох, краще й не думати, що сталося б. Обміркувавши це все, Фабій дійшов би висновку, що ризикувати не можна; треба відразу припинити всю акцію: листівки, звичайно, конфіскувати, але не приписувати їх Агріппі, а краще пожертвувати Юнієм Новатом, прямо звинувативши його у підробці, що й відповідатиме істині, покарати фальшивника й у такий спосіб запобігти будь-яким пліткам. Хоч би що тоді сказав Овідій, воно не буде небезпечним; аби тільки сам Юній Новат не вибовкав зайвого, рятуючи власну шкуру!

Постала б зрозуміла спокуса: нишком забити переписувача. Та ба! В такому разі одкровення Овідієві, вийшовши на люди, могли б знов таки мати згубні наслідки. Вигідніше було б домогтись офіційного вироку й ліквідувати Юнія Новата у згоді з законом. Одначе перед загрозою смертної кари Юній Новат ухопився б за останню надію на порятунок і виклав би геть усе. Лишалось б тоді відверто з ним поговорити:

— Нічого не поробиш, голубчику, станеш тепер перед судом і або язик на припону, або душу з тіла.

Юній Новат не вагався б у виборі: ясна річ, язик на припону. І взамін за мовчанку дістав би напрочуд лагідний вирок, звичайнісінький штраф, а перед громадською думкою таку помірну кару було б обґрунтовано надзвичайним милосердям Августа, в яке повірив серед інших і історик Светоній.

На цьому, одначе, справа ще зовсім би не скінчилася. Засудження Юнія Новата неминуче відбилося б голосною луною в Римі. Такі ж афери не щодня трапляються! Й от хтось із Овідієвих приятелів пригадав би собі один пам'ятний вечір. Адже ж ніхто інший, як Юній Новат переписував «Метаморфози»! І ми до нього ходили, до цього фальшивника! Овідій щось там побачив, якийсь аркуш, і дуже дивно тоді повівся. Чи не побачив він ненароком «листа Агріппи»? І чому нічого не заявив?

Слово за словом, і вироста б загрозна плітка: Овідій мав якесь відно-

шення до підробки. Погочос покотився б містом і дійшов до вух Августа. Тільки сам Овідій, знаючи свою невинність, не брав би близько до серця щодалі фантастичніших поговорів. Ну, звичайно, він бачив якусь писанину, під якою стояв підпис Агріппи, але який же це злочин?

— Я ж не писав і навіть не читав, встиг тільки глянути, та й то випадково, мимохіть, як нещасний Актеон на Діану. А чому не заявив? Бо й не думав, що повинен був про це заявляти, це мій прогріх, нерозумно я повівся, просто боявсь говорити, але мені здавалося, що тут і нема про що говорити. Я ж не знав ні змісту, ні злочинницького призначення листа. І якщо Юнія Новата за написання такого листа покарано невеликим штрафом, то що ж може загрожувати мені, котрий ні в який спосіб не спричинився до злочину і взагалі не мав ніякого уявлення, про що тут ішлося?

Іншої думки були б Август і Фабій. Тільки вони двоє знали б, що криється за таким, здавалося б, незначним явищем і якою небезпечною людиною став Овідій, мимоволі вплутавшись у таємну інтригу. Спершу Фабій гадав би, що Овідія ще можна буде врятувати, якщо його перебування в переписувача і взагалі будь-які зв'язки з Юнієм Новатом підуть у непам'ять. Але перед лицем розголосу, якого набула ця історія, перед лицем загрози, що почнуть впливати додаткові деталі, постала б необхідність якось позбутись Овідія, поки йому ще не дуже розв'язався язик.

Очевидно, з'явилася б ідея вбити поета. Одначе, в цій ідеї було б і чимало негативних сторін, та й сам Фабій, як щирий приятель Овідія, не пішов би на таку підлу жорстокість. Він вважав би себе порядною людиною і, може, навіть мужньо поручився б Августові, що справу можна по-людському залагодити, не вдаючись до крайніх засобів, Фабій відчув би величезну полегкість, якби домігся свого і дістав згоду Августа на той єдиний вихід, що його вимагали державні інтереси, а саме — на вислання Овідія з Італії.

Засуджений, одначе, повністю не розумів би, за що ж його так суворо покарано. Він не міг би збагнути, з якої це причини Август через стільки років згадав про «Науку кохання» й отак раптом використав її як окремий, особливо тяжкий закид. Насправді так сталося б через те, що не знайшлося б інших, поважніших закидів. Адже справжня причина заслання мала б лишитись таємницею, невідомою і самому Овідієві.

Овідій взагалі не знав би про неї і навіть не здогадувався б. Отож він боронився б перед несправедливими закидами, боровся б з фікціями, повторював би без кінця, що він же не вчинив злочину, що він тільки ненароком, мимоволі побачив «недостойність», без ніякої на те потреби кидався б виправдовувати свою «Науку кохання», дискутувати про поезію, говорив би про своє чеснотливе життя, але так до кінця б і не спромігся здогадатись, чому за таку благоденську провину, «всім аж надто добре відому», саме йому, нібито винуватцеві, заборонено будь-що говорити.

Тим часом Овідієва доля постійно б тяжіла на сумлінні Фабія. До нього приходила б дружина поетова й благала про чоловіка. З листів самого засудженого з'ясувалася б найважливіша річ — що він навіть і близько не усвідомлює, за що насправді його покарано. З бігом років це переконало б Фабія, що Овідій перестав бути небезпечний, оскільки, незважаючи на інцидент з Юнієм Новатом, не пов'язав одного факту з іншим і по суті нічого не знає.

Августа, зі свого боку, за кілька місяців перед смертю поиняв би раптово сумнів, чи ж треба Агріппу Постума довіку тримати в ув'язненні. Міркування це було б дуже туманним, його викликало б швидше деяке потепління родинних почуттів у людини, що стоїть однією ногою в могилі, аніж політична розважливність, але так чи так, а внаслідок цього постала б думка з'їздити на Планасію. Фабій, залучений супроводжувати цезаря, добачив би тут імовірність звільнення обох: і Агріппи, й Овідія. Він особисто не заперечував би проти цього, і навіть підтримав би Августові наміри. Що ж би йому шкодило, скориставшись нагодою, здобути вдячність Агріппи? Якби він боявся когось, то тільки Тіберія й Лівії.

Тим-то, можливо, його недбальство тут ні до чого. Можливо, він цілком свідомо спробував би за посередництвом дружини попередити Лівію?

Одначе, ця подвійна гра скінчилася б трагічно внаслідок нестриманості

Лівії. Агріппа залишився б... Але ж ні, перепрошую, умовний спосіб знов уже не потрібен: Агріппа залишився на Планасії, Фабій розпрощався з життям, Овідій втратив надію на повернення і остаточно занепав духом, пильність Тіберія ще більш посилилася. Коли незабаром після цих подій не стало Августа, вірніше, ще до того, як він помер, себто коли тільки помирав, на Планасію з наказу Тіберія вже поплив урядовець зі спеціальним дорученням.

— Першим вчинком нової влади було вбивство Агріппи Постума,— заявляє свідок Тацит.

Наша гіпотеза якось мірою розв'язує всі загадки, з'ясовує факти і пояснює незрозумілі моменти у зізнаннях Овідія. Вважаємо її за неабияке досягнення слідства. Гадаємо, що ми близькі до відкриття істини, тим паче, що після смерті Августа засудженець своєю поведінкою немовби почне підтверджувати наші припущення.

Овідій не звернеться до Тіберія з проханням про помилування, хоч новий цезар міг би, здається, бути схильним до перегляду вироків свого попередника. Засудженець повинен на це розраховувати і докласти відповідних зусиль. Одначе він не докладе таких зусиль, наперед, очевидно, вважаючи їх марними.

Тож чи не означає це, що рана Августа була водночас і раною Тіберія, і навіть Тіберієвою була вона більше, ніж Августовою, оскільки до Августа засуджений ще пробував звертатись, але коли кермо влади перейде в руки Тіберія, він і не подумає апелювати?

Усе це — на користь нашої гіпотези. Вбивство на Планасії недвозначно свідчило про непохитність Тіберія в справі Агріппи та про те, що й усім причетним до неї теж даремно чекати поступливості від нового владаря.

Якщо Овідій і справді належав до кола цих осіб, його стриманість щодо Тіберія і відмова від будь-яких клопотань стають цілком зрозумілими. Від Августа можна ще було сподіватись бодай лагіднішого настрою, а від Тіберія, котрий убив Агріппу,— тільки жорстокіших переслідувань.

Але я мушу остерегти вас. Наша гіпотеза, хоч багато фактів і підпирає її, ще не в усьому обгрунтована. Довільною залишається одна проста деталь. У слідстві поки що не пощастило довести, що Юній Новат був професійним переписувачем і що Овідій користувався його послугами.

Отож ретельні дослідження тривають. Стос документів зростає. Далі вчитуємось у листування засудженого. Далі стежимо за кожним його кроком і занотовуємо все, що здається вартим уваги. Наприклад: зацікавлення рибальством. Засуджений опанував гетьську мову і вже вільно розмовляє нею. Він розпитує рибалок про звичай морських істот, укладає каталоги різновидів, найбільше цікавиться тямущістю риб.

Чи це не прояв розумового розладу? Свого часу ми мали щодо цього деякі підозри. Засуджений, одначе, твердить, що збирає матеріал, потрібний йому для поеми про риб.

Інше спостереження: Овідій, відмовившись од надії на Тіберієву ласку, силкується здобути прихильність місцевих властей. Він вислав уклінного листа до тракійського царя Котіса, якому підлягала Мезія. Вміло підсипав йому улесних компліментів. Цар Котіс — людина шляхетна, а притім вражлива й високоосвічена. Він навіть вправляється в поезії, другий у Тракії після Орфея поет!

— Я звертаюся,— писав Овідій,— як поет до поета. Благаю дарувати мені свою опіку. В мене немає на сумлінні злочинів, убивств, отруйництва або фальшування, я можу лиш одне сказати, що створив нерозумну «Науку кохання». Більше ні про що я прошу не розпитувати, щоб *моя провина залишалась під заслоною тільки цієї поеми*. Так повинно бути. Прошу дати мені змогу перебувати у безпеці там, де я живу.

Решта листів, як і давніше, йде до Рима. Ми, звичайно, вже знаємо, що в жодному з них не буде прямо згадуватись причина заслання. Нам потрапляють на очі хіба що далекі відголоси, повторне відлуння справи. Спробуймо простежити стосунки Овідія з окремими особами у столиці з тим, щоб на

підставі їхнього ставлення до засудження з'ясувати дещо з поетової про-
вини.

Отже, Мессалін та його багаторічне спілкування з Овідієм... Мессалін за-
раз щось не дуже собі його пригадує. Чи хоч узагалі вони були знайомі? Та
так, трохи... Овідій, здається, бував у старого Мессали, але й то не певне.

В усякому разі, сам Овідій, уперше пишучи з Томів до Мессаліна, врахо-
вує імовірність того, що його можуть визнати самозванцем, який набива-
ється на приязнь вельможі. У першому листі адресата ще не згадано на ім'я,
здається, й відповіді Овідій не отримав. Також і в наступному листі, вже
чітко заадресованому, говориться більш-менш у такому дусі:

«Коли ти вважаєш, що наша дружба — це моя вигадка, вибач мені! Друж-
би зі мною не зрікається твій брат, Котта, але якщо це для нього небезпеч-
но, я готовий визнати, що й тут збрехав».

Цього разу відповідь, здається, отримано. Ну, звичайно, Мессалін пам'я-
ятає Овідія й підтверджує, що одержав листи; він цілком спокійний за себе
і за брата; йому дуже прикро, що допущено гідних жалю вчинків, яких він
ніяк не може виправдати; у Римі він страшенно заклопотаний різними гро-
мадськими справами; прощай, Назоне!

Проте, незважаючи на двозначне ставлення Мессаліна, Овідій з часом
наважується прохати його про заступництво на Палатині. Ще й дає докладні
тактичні вказівки, з чим і як Мессалін повинен звернутися, що змовчати:

«Не піддавати сумніву провину, а тільки пояснити, коли буде змога, що спри-
чинила її помилка. А може, й зовсім не згадувати провини? Може, тільки прохати
дозволу поселитись у безпечнішому місці? Треба б скористатися відповідним
моментом: Август тішиться добрим здоров'ям, держава складає іспит своєї
сили, з Лівією все якнайкраще, Тіберій розширює імперію, розгромив пан-
нонських і далматинських повстанців, відбув триумф, момент винятково
сприятливий! Візьмися за цю справу! Саме зараз!..»

На цьому, однак, листування з Мессаліном уривається.

Інакше з Коттою. Завжди молодецький і життєрадісний, Максим Котта
нічого не боїться. Він перший запропонував покінчити з анонімністю; ли-
сти можна посилати, не приховуючи імені адресата. Йому байдуже до загаль-
ного перестрашу, він людина вільна. Правда, не має впливу і на Палатині з
ним не рахуються, зате може собі жити на свій лад. Його цікавить, чому
Овідій і досі пише вірші. Що це дає? Відповідь Овідія:

— Я сам дивуюся; може, люди й мають рацію, коли кажуть, що поети —
божевільці. Вперто кидаю зерно в землю, яка ні разу не вродила. Жоден твір
ніколи нічого мені не дав. Але коли подумати, то нема нічого ціннішого від
некорисних речей, а мистецтво якраз і є некорисним.

Котта надсилає подарунок: колекцію срібних монет із зображенням
Августа, Тіберія й Лівії. Презент трохи своєрідний, але Овідій відповідає, що
ніщо б не могло дати йому більшої радості. Він молитиметься до цих богів,
коли його оточить орда озвірілих варварів.

Котта часто обмінюється листами з засудженим, про все розпитує і не-
втомно підбадьорює.

— Максиме, — звертається Овідій, — увільни мене від марних надій.

Котта, однак, пише й далі, щоразу турботливо й широко.

На наш подив, свідок Тацит заявляє, ніби Котта був інформатором.

Наступні з грона друзів — Грецин, Макр...

Грецин — римлянин давнього крою. Кадровий військовик, людина чес-
ти й прихильник простої етики. Щабель за щаблем він піднімається драби-
ною державних посад, хотів би стати консулом, але не стане... Письменству
й мистецтву віддає час, вільний од військової служби.

8 року Грецина не було в Римі: його покликав вояцький обов'язок. Спра-
ва Овідія йому не відома, що сталося, він не знав і просить пояснень. На це
Овідій відповів:

— Писати, в чому полягає провина, і нелегко, і небезпечно; моєї рани
краще не доторкатись.

То він брав на себе вже не тільки провину, а й рану?

З бігом часу Грецин довідується щось про характер поетової провини й висловлює своє обурення:

— О Назоне, ти заслужив на покару; так чинити було не гоже; ти ще дурничкою відбувся!

— Маєш слухність, ганячи мій дурний вчинок,— відписує Овідій Назон,— тільки ти трохи спізнився; *тоді треба було мене остерігати, щоб тримався подалі від небезпечних скель, коли я збирався переплисти протоку*. А тепер краще подав би руку потопельникові. Підтримав би голову нещасного. В віддяку можу пообіцяти тобі безсмертя.

Так писав Овідій, і вірний Грецин послухав.

Макр — це загадка. Не кажучи про тривалу дружбу й чимало спільних пригод, Овідій ще й породичався з ним через свою дружину. Управитель бібліотек, одначе, категорично заперечував будь-яку свою близькість до засудженого.

У ході слідства в нас виникла підозра, чи це не Макр — той безіменний негідник, якому поет у нападі гніву погрозився, що колись вишмарує його у болоті.

Підозра виявилася безпідставною. Героєм памфлету найімовірніше мав стати той таємничий тип, що, мов коршак на падло, кидався на поета й снував проти нього інтриги у Римі.

— Негіднику! — спалахнув Овідій Назон. — Послухай, що я тобі скажу, й добре зтям це собі! До Фаларіса, тирана Агригенту, з'явився якось один поганець і заявив, нібито здійснив винахід: «Я зробив велику мідяну статую бика. І ця статуя може ревти. Всередині вона порожня, поки що ні звуку, але досить посадити туди першого-ліпшого смертника і розкласти вогонь під мідяним черевом, як за хвилину бик подасть голос». — «Воістину небачений винахід,— промовив тиран Фаларіс,— тож ми зараз і випробуємо його на тобі».

Притчу цю отримав від поета незнаний з імені мерзотник. Тоді як Макр, стосунки з яким на довгий час були урвалися, через скількись років одержав дружнього листа, сповненого мало не туги:

— Впізнаєш мою руку? Це я, Овідій Назон. Пам'ятаєш Сицилію? Немає тебе зі мною, а проте, ти тут.

Під кінець поет звернувся разом до всіх друзів з гірким віршем про замирення з долею.

У слідстві нас не цікавлять художні особливості тексту. До справи ми залуцаємо лише потрібний нам витяг зі змісту вірша.

— Не вистачає мені слів,— каже поет,— щоб так часто прохати про те саме. Мені вже сором цих марних і нескінченних прохань. Здається, всім це набридло. Моїх листів не треба розкривати: наперед відомо, що вони містять. Нехай же зміниться характер мого писання, годі мені йти супроти течії. Якщо я покладав на вас надії, даруйте мені, друзі. Більш не чинитиму такого гріха. Ніхто не скаже, що я тягар для дружини. *Вона шляхетна жінка, але перейнята страхом і некмітлива в своїх зусиллях*. Я стерплю й це. Мені доводилося й гірше терпіти. Я прибув до краю гетів і тут помру. Легше гинути тому, хто йде під воду відразу, аніж тому, хто слабне поволі, борсаючись у хвилях.

Зі службового обов'язку ми мусили переглянути все попереднє листування засудженого з дружиною, оскільки згадка про жінку шляхетну, але перейняту страхом і некмітливою, виявилась останньою згадкою. Нічого більше на цю тему Овідій уже не напише.

Отож як було перед цим? Зразу — щира ніжність подружжя, біль розлуки, мужня Пенелопа, єдина моя опора... Захворівши, уже в Томах, він у лихоманці кликав дружину. Дивлячись улітку на зорі, розмовляв з нею, нещасною, покинутою, далекою.

Але вже підкралися й тривоги. Як вона це зносить? Коли він від'їхав, дружина була ще молода. Поки при ній був чоловік, повсюдно уславлений, вона могла сяяти. Тепер вона не сяє, тепер в очах бездумної юрби вона — покидьок, що лишився від якоїсь суспільної потолочі. Чи ж вистачить у неї духу витримати зневажливі погляди? І чи надовго?

У день її народження він убирався в біле. Складав жертви богам і надси-

лав їй поздоровлення. Так, це випробування, але тільки в тяжких випробуваннях і виявляють себе великі характери. Якби Улісс не зазнав життєвих знегод, Пенелопа була б щаслива, але ніхто б її не знав. Витримай!

Незабаром настав перший струс:

— Називають мене дружиною вигнанця. Як вони можуть! Я ходжу ледь жива.

Овідій:

— Не бери близько до серця такої дрібниці.

Через якийсь час вона знову:

— Чи в тих Томах і справді не можна жити?

Овідій:

— Найдорожча моя, схилиюсь перед тобою й славлю тебе, це важливіше, ніж всі багатства, які б я міг тобі дарувати. Не піддавайся, доля вже й не такими сумнівами підточувала людське сумління.

Вона:

— Але невже б ти не міг у тих Томах якось улаштуватись?

Овідій:

— У цій мертвій пустці, під постійною загрозою смерти? Не зміг би! Мені дивно, що ти цього не розумієш.

Вона:

— Всі від мене одвернулися, говорю, як до глухих; що мені робити?

Овідій:

— Ти сама повинна знати.

Вона:

— Я хочу тобі допомогти і не знаю як.

Овідій:

— Хотіти — це мало, треба робити. Ти найкраща з жінок. Я згасаю, будь мені вірна, допоможи, придумай щось, закликаю тебе, щось роби! Іди до Лівії! Чого ти боїшся? Впади навколішки, принижся, проси милосердя, плач, молися перед вівтарями цезарів. Кажу тобі: *йди до Лівії!!!*

Але дружина не пішла.

— Вона покинула мене, — сказав Овідій. — Жінка шляхетна, але перейнята страхом і некітлива.

Повз нашу увагу не пройшло те, що, незважаючи на рішучі заперечення, засуджений насправді пробував перебороти самого себе і пристосуватися до життя на засланні. Його розпач переплітався зі спалахами невиразного честолюбства:

— Хоч де б я був, я не перестану боротись. Не піддамся як поет. Творитиму в іншому вимірі, в ім'я абстракції, в ім'я самої творчости, якщо не для римлян, то бодай для гетів.

Адже така у нього нова публіка. Справді. Він уже й написав один твір поетському.

То була правда. Цього жалобного вірша, створеного з нагоди смерти Августа, він декламував гетам їхньою мовою, стоячи серед ринку. Бородаті лучники слухали, роззявивши роти. Хоч не все до них дійшло з того вірша, серця їхні широ привернулись до поета. Коли Овідій скінчив, йому влаштували таку овацію, якої він ще зроду не чув. Слухачі притакували рухами голови, підносили вгору сагайдаки й вимахували ними, щось вигукували, в чомусь присягались, украй зчудовані, осяйні й щасливі.

Здавалося, статут Овідія як гетського співця буде відтоді священний. Однак за кілька місяців загальний настрій раптово змінився. Овідій відчув неприємний холод круг себе, але зразу не міг збагнути, що сталося. Вони самі це відкрили на громадському вічі. Йому прямо сказали:

— Не думай, ніби ми не знаємо, як ти нас оббріхуєш у своїх писаннях! Ми все знаємо! Пишеш, мовляв, гети дурні, дикі й убогі. Ти написав про це онно скільки й вислав усе до Рима: ми дізналися. За віщо ти нас ображаєш?

Щось Овідієві тоді пригадалося. З таким закидом він колись уже стикався. Щоправда, тоді звинувачення стосувалось не гетів, а римських жінок, але суть була однакова. Закид відродився так само несподівано, як за першим

разом постав, і, змінивши тільки вигляд, досяг його тут, у Томах, висунутий від імені юрби варварів, озброєних ножами.

— Люди, послухайте!..

Що, власне, мав він їм сказати? Що поезія не дає свідчень про реальний світ?

— Люди! Я ніколи... — Що — ніколи? — Люди, я ніколи не писав про вас, я писав недобре про землю, де мене ув'язнено. Чи ж міг я інакше писати про ув'язнення?

— Ти спаплюжив нас в очах світу!

— Ні, не вас, це неправда. Проти вас я нічого не маю. Ви були для мене добрі, я люблю вас.

— Він нас любить! — кричали ті, падаючи зі сміху.

Покинув він те зібрання, заллятий холодним потом. Але не гети вразили його найдужче, а закид, що повернувся через стільки років, усе такий самий і неблаганний, мов присуд долі.

Чи ж такою є ціна творчості? До самого скону боротися з фальшивим звинуваченням, якого нічим не спростувати?

— Адже ж ти написав, що ми дикі! — кричали там, на вічі. — Написав чи не написав?

Далі в ході слідства ми встановили ще таке: постав нарешті давно задуманий твір проти самого мерзотника. Ми протирали очі в подиві, коли потрапила нам до рук ця літанія темних проклять, страшних і важких для розуміння. Ми сподівалися памфлету, який зірве маску з противника, тицьне в нього, так би мовити, пальцем, і розтрончить на вістрях сатири, як ту жалюгідну гієну. А вийшло інакше: автор зберіг у таємниці ім'я переслідувача, немовби вагався або, може, не хотів чи не міг його назвати. Тільки погрозився:

— Го-го, колись я ще це зроблю, якщо прокльони не подіють!

Він писав самими алюзіями, вдаючись до метафор чи перифраз. Звертався до хаосу, до ночі й підземного царства, до найпонуриших глибин уяви, до мстивої й несамовитої хтивости, що народжується, як сказав він, з гніву та болю. Існує на світі один наклепник, до скаженого пса подібний. Від самого дитинства гасає він ринком і дзявкає. Ім'я його й вчинки не варті згадки: нехай він називається Ібіс. Цій потворі мало того, що Овідій терпить такі страждання. Вона не дає поетові спокою і на вигнанні. Б'є лежачого. Допікає дружині. Чигає на уламки з розбитого судна. Бабрається на гарячому згарищі й шукає здобичі. І ще й брудної пащі своєї не стуляє, ще й гавкає. Тож і домоглася того, що Овідій зречеться власної природи. Відступиться від шляхетної чистоти, доброти й зрозумілості. Стане жерцем чорної магії, сповідником прокляття й помсти.

— Ібісе! Підступи до вівтаря смерті!

Й саме тут почалася літанія таємничих заклинань, картань, вишуканих проклять, кожне з яких приповідало Ібісові муку небачену й жорстоку, але не визначену точно, щоб він з більшим страхом остерігався цих тортур і додумував собі їхню суть. Літанія була довжелезна. Відгонила кров'ю, пеклом та вічністю.

Цю поему засудженого ми вклали до справи, напівпритомні від жаху. Текст не дав нам ніякої інформації, окрім хіба тієї, що автор близький до божевілля, а може, вже й збожеволів. За цих обставин ми відмовились од подальших допитувань, оглядин і стежень за поетом, поступово примиряючись із думкою, що доведеться, мабуть, задовольнитися вже зібраним матеріалом і скінчити слідство.

Звернув нашу увагу тільки ще один вигук, що вирвався з вуст засудження:

— *Справжня причина мого нещастя — поезія! Я страждаю, як той винахідник мідяного бика. І так мені й треба! Так і треба!*

Це зауваження ми врахуємо у своїх висновках.

Остання звістка, яку ми одержали, сповіщає лиш те, що Публій Овідій Назон помер узимку з 17-го на 18 рік і що його поховано в Томах.

Але стривайте! А може, Юлія Онука?..

Минав би саме 8 рік, літній вечір, Овідій щойно після купелі, хатній на-

стрій, на вечерю подали б яйця й спаржу, скромно, майже по-вегетаріанському. За столом тільки найближчі. Теми:

— Чи поїдемо на село?

— Така спека нині.

— В місті начебто знову з'явилися листівки.

— Спаржа вже тверда.

— Справді? А моя ні.

— Перілла написала вірша.

— Спондей так не годиться вживати.

— Заграймо в щось після вечері.

— Чи ти, може, читатимеш?

— Заграю, але в що? У відгадки?..

Отак би десь розмовляли, коли вбіг би страшенно збентежений служник і повідомив, що прийшли якісь люди і хочуть забрати хазяїна.

— Як це? — здивувався б Овідій. — Куди мене забрати?

— У ноші, пане, вони прийшли з ношами.

— Запитай, хто їх прислав.

— Я питав. Вони не кажуть.

Побачивши, що Овідій вагається, раб додав би:

— Пане, я нічого не знаю, але це щось важливе.

— Добре, я до них вийду.

Перед домом і справді стояли б ноші. Четверо носіїв глухонімі. П'ятий чоловік з ніякими рисами вручив би Овідієві картку. На картці декілька слів: «Я хочу сьогодні ввечері послухати поезії. Чекаю. Юлія».

Тим часом за Овідієм устигла б уже вибігти й дружина.

— Публію, що це? — Вона глянула б через плече. — Від Котти?

— Ні, ні, зачекай...

— Від Фабіїв?

— Від Юлії,— шепнув би Овідій; — вона хоче сьогодні ввечері послухати поезії, я повинен зараз бути в неї.

— Будь ласка, в ноші! — раптом озвався б чоловік без обличчя.

— Мені ж треба змінити тогу,— сказав би Овідій.

— Це не обов'язково,— заперечив би чоловік без обличчя,— переодягтись можна буде і в палаці.

Брови в дружини легко б здригнулися й помітно стало б навіть, що вона трохи зблідла.

— Будь ласка, в ноші! — повторив би чоловік без обличчя.

— Але ж, Публію... — мовила б іще дружина, коли Овідій уже сідав би в ноші. — Публію, чи ти усвідомлюєш?

— Що саме? — запитав би Овідій.

— Чи ти готовий? Адже Юлія...

Дружина зробила б такий рух, наче хотіла встромити голову в ноші.

— Перепрошую,— сказав би чоловік без обличчя й затяг фіранки нош.

Дружина рвучко б випросталася. Носії відразу б рушили.

Ще тільки смеркало б, досить видно, не було б потреби запалювати смолоскипи. Несли б його крутими вуличками центру міста, серед щораз густішого о цій порі натовпу. Але носії б ішли без поспіху й зайвої метушні, дарма що в руках у них були ноші самої Августової онуки.

Овідія проймало б усе більше збудження. Він ще ніколи не бував у Юлії. Щоб оце так запрошувати в гості? Воно й справді, Юлія, мабуть, нерозважлива. Добре, а з чим же він виступить?.. Ой лихо, тексти! Він розсунув би фіранки й вигукнув:

— Ради Геркулеса, я ж не взяв з дому текстів, треба вернутись!

— Усе можна буде дістати в палаці,— спокійно відказав би чоловік без обличчя.

Поки Овідій постав би перед Юлією, його потримали б у палаці добру годину. За цей час він міг би ще раз викупатись. До нього вийшов би хтось, хто мав залагодити справу з убранням.

— Поет? — перевірів би він про всяк випадок.

— Так,— відповів би Овідій, а той кинув би знехотя погляд на його тогу.
— Треба це змінити,— коротко заявив би він і подав легкий прохолодний муслін, а Овідій слухняно перебрався б. У мусліні було б свіжо й навіть приємно.

Потім показався б цирульник. Він би наклав на голову поетові вінець і хотів би скропити його парфумами, але Овідій раптом би заперечив:

— Я парфумів не вживаю.

— Про мене,— погодився б цирульник.

Тоді гість знову пригадав би собі, що в нього немає ж текстів.

— Я скажу бібліотекареві,— пообіцяв би цирульник. За хвилину ввійшов би бібліотекар з примірником «Науки кохання».

— Власне, я збирався прочитати уривок з моєї нової епопеї,— зауважив би Овідій.

— Ні, ні,— скривився б бібліотекар,— заплановано «Науку кохання».

— Овідій Назон-поет! — оголосив би раб-номенклатор при вході до зали, в якій, окрім Юлії, було ще б декілька чоловік. Усі на канапах. Пахощі вина й троянд. Юлія кивнула б здалеку:

— Прошу до мене. Ох, Назоне, як я врадувана! — зітхнула б вона, коли поет підійшов би ближче. Вона звеліла б йому сісти поруч. У цій залі не звертали б уваги на етикет.

— Чи ти пробачиш мені це раптове запрошення? — звернулася б Юлія до поета. І, не чекаючи на відповідь, додала б: — Мені отак якось спало на думку послати по тебе.

Серед гурту не було б Юліїного чоловіка — Луція Емілія Павла. Бракувало б також Плавція Руфа та інших осіб, які невдовзі виявилися б винними в державній зраді, про що Овідій тоді не міг би ще знати. Ці відсутні були б, мабуть, заклопотані змовою й не мали б часу на розваги. Зате серед гостей перебував би Децій Юній Сілан, котрий теж не уявляв би собі добровільного вигнання, на яке йому доведеться піти через кілька років. А поки що він пив би цекубське вино й пас очима Юлію Онуку в тонкій червонозолотистій шалі з китайського шовку. Такий шовк був рідкістю, але не це привертало б увагу Деція Юнія Сілана.

Цекубського вина подали б і поетові. Він закусив би салатою з трюфелів і слимаків, після чого Юлія попрохала б його зачитати що-небудь у ритмі елегійного двовірша, бо це має бути найголовніша приваба вечора; ні арфісток, ні балету не буде. Запалили б усі лампи й відправили рабів, щоб не заважали.

— Лишаємось тільки ми, люди вільні! — вигукнула б Юлія. — Вільні з вільними. Ми й самі обійдемося.

Вона була б уже напідпитку.

— Чи ж вільним не вільно? Вільні, воля, визволена наука кохання... Атож, «Наука кохання»! Хочемо «Науку кохання»! — підхопили б гості.

Овідій розпочав би декламацію. Став би навпроти Юлії, тримаючи текст у руці, але говорив з пам'яті.

— «Якщо хтось у цім народі не знає ремесла кохання...»

Вже перші слова твору збудили б веселощі, оплески.

— Sofos! — вигукнув би по-грецькому Децій Юній Сілан. — Мудрець, браво!

Але поволі приходили б уже в рух стопа за стопою. Пам-па-па, пам-па-па, це тільки вступ. Але вже й пульсування. Навчайтесь, навчайтесь підкорятись ритмові. У ритмі відкривається стаття. Маєте заохочення і взірць. Навчайтесь, навчайтесь цієї науки кохати, жадати, спокушати, мистецтва ловити на гачок, мистецтва ранили до крові.

Юлія здригнулася б на канапі. Отож у такт, щоб аж нуртувало, виставляючи на яву приховане, те, що є у кожному з вас; отож у такт, щоб аж нуртувало, стопа за стопою, на лови! До цирків, до театрів, на світ! Усе перед вами розкрито, отож до портиків, до храмів, Юпітер ставиться до цих справ з гумором.

— Sofos! — знову вигукнув би Децій Сілан.

— Отож до пасток і засідок, отож до збочень.

Юлія почала б гратися персем, пересуваючи його туди-сюди на пальці. Нуртування, нуртування, притиском, відбиття; вона зірвала б з пальця перстеня і пожбурила в стіну; дзенькнувши, він упав би на мозаїку підлоги. Гул серед гостей.

А напруга двовірша наростала б іще нетерпінням і бажанням. Отож на перегони, до коней!

Юлія стягла б з голови золоту діадему. А там на перегонах... Може, помахати віялом?

— А підбери-но,— нуртувало б. — Підбери поділ накидки, он звисла!

І Юлія в такт підбрала б поділ червонозолотавого шовку.

І тут би все покрилося млою. Овідій десь би загубився, і «Наука кохання» стала б нечутною, лише самий ритм пробивався б крізь імлу. Але нема твердої певности в тому, чи не було б тоді примар і чи не з'явився б Август. Юпітер ставиться до цих справ з гумором.

— Ти, дідугане клятий,— було б десь так,— як я тебе ненавиджу, як я тебе за це все ненавиджу! Ти, негіднику, наглядачу за родинами, трухлявий бовдуре, ох, я тобі... Що ти зробив з моєю матір'ю? Скільки разів ти її паплюжив? До яких заручин змушував іще в дитинстві, до скількох шлюбів! І з ким! З кожним, кого хотів купити, коли він був тобі потрібен для твоїх політичних махінацій. Правильно вона робила, що виходила на ринок, правильно робила! А де вона тепер? Мориш її голодом, лиходію! Я знаю. Тримаш її на острові й мориш голодом. Де мій брат Постум? Що ти зробив зі мною? «Кохана Юлечко, я маю для тебе добру новину, ти станеш дружиною Луція...» О небо! Прядіння! Той старий хрін засадив мене прясти. Тільки прясти, усе життя одне й те саме. «До веретена її, до веретена!»

— Ні! — прийшла б до пам'яті Юлія,— довше не витримаю, зараз щось... утну.

Чоловіки напружено дивилися б на ногу, що висувалася з-під шовку.

Отож-бо нога, ритм і нуртування, відбиття й підскік... І нараз Юлія підвелася б, а пульс ударяв би поспіхом, і, так стоячи серед сяйва ламп, серед скандування й поглядів, Юлія скинула б шаль і розіпнула пояс.

Усі стримали б віддих, думали б «зона» («зона» — це пояс, але й межа), отож стримували б віддих, думаючи про пояс і про межу, а також про перехід межі. Нуртувало б і нуртувало, а пояс уже б спав, а ритм заохочував, і тоді...

В міру з тактом почала б спливати вниз туніка з плечей і шиї. Децій Сілан вигукнув би:

— Хай буде Корінна! Sofos!

— Звідки тут Корінна? — подумав би Овідій Назон. Ритмічно, розмірено Юлія скидала б убрання. І показала б торс білий, теплий, збудливий, але ще з опаскою на персах, яку вона теж здерла б, і перса пахнули б в очі, як два снопи світла, і пипки, ці червоні колючі ріжки, гостро різонули б погляд, у той час як нижче вже виступав би на видноту живіт, немов плаский щит у статуї Корінни. Так спадала б доли туніка Юлії. Нуртування, втаємничення. Цезура.

І раптом зробилося б тихо. Овідій Назон забув би подальші рядки «Науки кохання». Юлія притримувала б туніку на стегнах. Було б запізно, але припускаємо в слідстві, що Овідій урвав би ще декламацію в цю хвилину, вражений, можливо, передчуттям наслідків. Одначе — не відвернув би він їх, бо ніхто, навіть сам Божественний Август не відверне сходу сонця. Юлія не сказала б ні слова, тільки подивилася б, а може, й не подивилася, скоріш якось інакше звернулася би до поета, дражливіше шпигнула пипками — досить того, аби поновити читання.

Uteriota pudet docuisse... Залишається соромітна частина викладу. Він читав би саме ці слова. А щит живота вже здригнувся б, і цей живіт, диск світлий, округлий, сходяв би вже як сонце і сявав над обрієм Римської імперії. І був би це живіт переможницький, бо з крові Юлії Старшої. І сходяв би він уже в наступному поколінні, сміливий, племінний, той самий невтомно

бунтівливий живіт. Так би він там світав, а знизу грізне трикутне затемнення надрізувало б округлість сонячного щита на знак, що нині чиниться божественний акт, після якого настане лихо, темне як ніч або як чорний клин. Нуртування ще тривало б, кілька останніх ударів, притиск, відбиття й нахил. Туніка в такт спала б.

Серед вигуків захвату об'явилася б суцільна голизна, неймовірна, божественна голизна Юлії. Чоловіки кусали б пальці. Й ось тоді Овідій побачив би, як Актеон, побачив би те, що Актеон бачив, побачив би голу Діану, і його очі перейнялися б *провиною*. Дивився б, очманілий з подиву й жаху, на затемнення сонця у промежині Юлії і на цей зловісний клин, що вбивався б поміж його дотихчасовим і прийшлим життям.

Але Овідій Назон був би там не один. Усі бачили б демонстрацію промежини, і всіх їх, здавалося б, об'єднала спільність провини. А може, навіть і не провини? Може, тільки мимовільної причетності? Бо хоч би там як, Назон, дивлячись, як і всі, на божественне тіло Юлії, почував би себе, щоправда, враженим несподіванкою, але гадав би, що став просто свідком великої таємниці, яку не зможе виказати, хоч ця таємниця головним чином Юлії і тих чоловіків.

Він гадав би, що не з власної волі опинився на цій демонстрації, і ще, можливо, промайнула б думка, що йому не слід було приймати запрошення до палацу. Але на цьому його стривоженість і скінчилася б. Він зовсім ще не здогадувався б, яка доля йому судилася.

А всю решту життя йому довелось б захищатись, марно доводячи те, в чому зараз він був би цілком певний: що саме він — остання особа серед присутніх, яку можна в чому-небудь звинуватити, хіба що вже звинуватити в тому, що він бачив; що ж, бачити — він бачив, але сам нічого не зробив, він був пасивний і безвільний. Хоча його зовсім не мали звинувачувати в тому, що він бачив.

Поет і не припускав би, що далі все піде навпаки, аніж підказувала логіка. Він не сподівався б, наприклад, такого перебігу подій: чоловік без обличчя донесе Августові про підозріле зібрання в Юліїному палаці; почнуть докопуватися, бо чоловік без обличчя, ясна річ, не знатиме, що, власне, сталося після того, як відправили челядь.

І тут відкриється політична змова Луція Емілія Павла, у зв'язку з чим Август вишле з Рима Юлію, як дружину змовника.

Тоді її гості, боячись, щоб їм не закинули участі в змові, викажуть таємницю вечора. Їх не притягнуть до відповідальності, бо ж ніхто не винен у тому, що бачив чужий вибрик.

Єдиним звинуваченим залишиться Овідій, на якого решта гостей одно-стайно скине провину: це він, автор «Науки кохання», має відповідати за нищий учинок Юлії, це він спонукав її безсоромно оголитися перед чоловіками, це він, поет-розбещувач, викликав нездорове збудження й став моральним призвідцем скандалу. Якби не те його декламування, вечір, безперечно, пройшов би у невинних розмовах.

Овідій, природно, торочитиме своє: я тільки бачив, тільки бачив, нічого я не зробив, челядь і вільне товариство підвели мене.

Добре, добре, скажуть йому звинувачі, але що то воно за «Наука кохання»?

Однаке, дивлячись на те, як сходить племінний живіт Юлії, поет не передбачав би ще ані всіх цих можливостей, що містяться у нашій гіпотезі, ані історичних фактів, що мали б настати. Він би не усвідомлював, що живіт, цей нездоланий Юліїн живіт, на ту пору тільки-но ледь зазорів.

Хоч Юлію Онуку виселять із Рима, хоч головний деморалізатор народу Публій Овідій Назон піде на заслання в Томи, хоч соромітницьку палацову пригоду покриє з наказу Августа мовчання, хоч Август іще раз візьме на себе роль грізного законодавця моральності і вже наступного, 9 року буде видано третій суворий закон про дотримання шлюбного життя, *lex Papia Poprasa*, живіт цей усе одно не піддасться. Юлія після короткої відсутності повернеться до столиці і лишень тоді живіт, що нині тільки сходить, засяє над

Римом в усьому своєму блиску, і цьому божественному лону складатимуть численні любовні пожертви, першу з яких принесе найвитриваліший залицяльник — Децій Юній Сілан.

Овідій натомість писатиме «Скорботні елегії». «Уникай високих порогів і високопоставлених осіб», — радитиме він комусь у листі. Ночами йому снитимуться яблуньки в садку на Віа-Клодії. Але частіше він буде бачити в снах обличчя гетів, він утікатиме з криком, а вони переслідуватимуть його, хапатимуть і забиватимуть у диби.

Якраз цього він би не передчував у ту хвилину, коли вже змовкли б останні такти пентаметра і тільки в крові, в нервах і залозах зберігалось б ще збудження. Туніка лежала б на підлозі, як колись туніка Корінни. Овідій уловив би цю подібність і відчув глибоку вдовolenість. Таки йому вдалося! Ради Аполлона! Поезія торжествувала б справжній триумф над імперією. Здавалося б, нуртування ще й досі бринить у Юлії. Цей чорний клин, цей її живіт, як сонце!

На цьому наше слідство закінчується, програма завершується, дякую за увагу, мені лишається тільки оголосити висновки. Ясна річ, без умовного способу, яким я не можу надуживати хоча б зі стилістичних міркувань. Умовний спосіб у кожній мові звучить важкувато, за винятком латини, отож мені треба було б, мабуть, оголосити висновки латиною, але нехай уже зроблю це рідною мовою. Мову нам дано, стиль дано.

Ага, я ще мав з'ясувати, чому стиль дано, чому, наприклад, я описую це все саме так, а не інакше. Але про це довго треба розводитись, мабуть, я вже не встигну, бо час підганяє, треба кінчати програму, отож про стиль поговоримо при якійсь іншій нагоді, а зараз я повідомлю результати слідства, це вам буде куди цікавіше. Скажу тільки одне: стиль тепер зміниться й умовного способу не буде, бо обставини вимагають перейти від гіпотез до очевидних фактів.

В умовному способі нас особливо приваблювала б ця остання гіпотеза з животом Юлії, що мов сонце, — звичайно, звичайно, ви теж такої самої думки. Всі явища проходили б одне за одним послідовно, закиди й зізнання пов'язалися б у цілість, справа набрала б, нарешті, внутрішньої єдності, повної історичної правдоподібності й сенсу, вже не кажучи про поетичну принагідність і піднесеність. Але ні, панове, ні, умовний спосіб уже не тільки зайвий — він став просто недопустимий. Пора братися за факти.

У ході слідства обмірковано гіпотезу, яку ми умовно назвали «гіпотезою з животом Юлії, що мов сонце». При цьому взято до уваги: засуджений у зізнаннях міг порівнювати себе з Актеоном не для того, щоб визначити, що він бачив, а тільки аби підкреслити ненавмисність власної поведінки. Інших свідчень, які підтверджували б присутність засудженого на показі божественної голизни, немає. З огляду на це відкидаємо гіпотезу «сонячного живота» за браком доказів.

Розглянуто раніш висунуте припущення, у справі занотоване під заголовком «помилка Юнія Новата при свічках». Досліджено всі обставини, що стосуються підробного листа Агріппи, і визнано пояснення фальшування політичними інтригами за правдоподібне. Одначе дійсних зв'язків засудженого з Юнієм Новатом не встановлено. Слідство відкидає цю гіпотезу за браком доказів.

Обмірковано підозру щодо хворобливої відрази Овідія до вояцького духу, названої вище «комплексом Марса», і щодо можливої зневаги на адресу триумфу. Оцінено психологічну слушність цього припущення. Взято до відома вірогідні докази з творів засудженого. Проте викликають застереження хронологічні неузгодження, які з'являються при такому підході до справи. Слідство відкидає гіпотезу «комплексу Марса» з огляду на її туманність і недостатню обґрунтованість.

Вивчено всі здогади, що поставали в ході слідства, у тому числі й ті, які не з'ясовували зібраний матеріал у деталях, але давали змогу вільніше підійти до проблеми, глянути на неї ззовні, свіжим неупередженим оком.

Ми фіксували їх під такими гаслами, як, приміром, «чи не божевілья?», «навіщо поет їздив на Ельбу», «а чи це якийсь невеличкий роман?» Слідство визнає ці здогади безпідставними і відкидає їх за браком доказів.

Поza протоколом ми побудували ще кілька інших більш чи менш розроблених у деталях гіпотез. Констатовано, що їх можна снувати без обмежень. Слідство відкидає ці гіпотези, як виплоти довільної фантазії.

У ході слідства заслухано численних свідків. Ми викликали людей не тільки з доби Августа, але й з пізніших епох. Це ми чинили свідомо, з тим щоб свідків не бентежили особисті знайомства, громадська думка чи тиск властей, щоб вони могли давати безсторонні свідчення.

Серед свідків були такі поважні особистості, як Тацит чи Сенека, чудово здебільшого поінформований Діон, сучасник засудженого історик Веллей Патеркул, нарешті, ходяча енциклопедія пліток Светоній. Імена ці говорять самі за себе. Свідки охоче вділяли інформацію про стосунки в Римі, про різні особи та події. Одначе у найістотнішій для слідства справі вони не висловилися. На запитання, в чому полягала провина Овідія, вони відповідати відмовлялись.

Перший відступив від цього принципу такий собі Аврелій Віктор, свідок сам по собі не дуже авторитетний, бо жив аж у кінці четвертого сторіччя нашої ери. Але й він обмежився лише констатацією тієї провини, про яку ми й так знаємо, оскільки її було офіційно дозволено подавати ще з часів Овідія. Себто він згадав авторство «Науки кохання», а решту обійшов мовчанкою.

Щодо головної провини висловився тільки свідок Сідоній Аполлінар з п'ятого сторіччя. На жаль, його свідчення не заслуговують на довіру. В анкеті його особистих даних ми занотували фах — «духовна особа»: опитуваний виявився єпископом. Згідно зі словами достойного єпископа Овідій просто грішив, і саме з Корінною, яка насправді була Юлією Старшою.

Гадаємо, Сідоній Аполлінар, охоплений моралізаторським запалом, допустився тенденційної вигадки. Твердження свідка не тільки не підтверджується матеріалами слідства, але явно суперечить усталеним фактам.

Свідки з іще пізніших часів або виявляли цілковите незнання суті справи, або повторювали голослівні версії Сідонія Аполлінара. Їхні свідчення не внесли до слідства нічого нового.

За цих обставин єдиним можливим джерелом даних про провину залишився сам засуджений.

Засуджений визнав свою провину.

Засуджений не сказав, у чому полягає ця провина. У слідстві з'ясовано, що вирок заборонив засудженому це казати.

Слідство опинилося наче у безвиході. Відкинувши за браком фактів гіпотетичне розв'язання, слідство, проте, мусить дійти якогось висновку на основі незаперечних фактів.

Безсумнівно доведеним учинком, що його засуджений здійснив безпосередньо перед вирокком, є тільки і виключно створення останнього епізоду «Метаморфоз». Цей епізод, включений до справи й опублікований у численних книжкових виданнях, становить досить незграбно причеплену до іншої теми, зате надзвичайно ревну похвалу Октавіанові Августу. Провідна думка цього епізоду знаходить вияв у настирливому запевнюванні, що Октавіан Август — великий, більший, ніж Юлій Цезар, великий понад усяку міру.

Окрім однієї особи, слідство не виявило нікого, хто був би причетний до справи засудженого чи то в ролі спільника, чи то жертви, чи якимось інакше. Непрямі докази при ближчому розгляді виявилися позірними, в усякому разі ніщо не підтверджувало їх з достатньою певністю.

Ця самостійність винуватця справляє таке враження, наче він допустився своєї провини в порожнечі і в загадковій ізоляції від світу. Не суперечить цьому єдиний встановлений слідством виняток. Адже докази свідчать про те, що Ібіс (саме його ми маємо на увазі) причетний до справи не як спільник чи жертва, а як донощик.

На відміну від побічної й невиразної ролі інших осіб, роль Ібіса чітко виз-

начена. Визначив її сам засуджений. І то не тільки в тексті поеми, де сказав, що йдеться про підлий наклеп, який зламав поетові життя. Не менш промовисту вказівку являє собою багатолітня поведінка засланця, зосередження всього гніву й жовчі саме на Ібісові, вперте висування претензій до нього за всі кривди й страждання як до призвідника й запеклого підбурювача.

Слідство звернуло увагу на цілковиту винятковість Ібіса в цьому відношенні, а також на його анонімність і таємність, якої в даному разі не можна пояснити доброзичливою обачністю засудженого, а тільки страхом.

Незалежно від усіх гіпотез ми не вагаємося назвати Ібіса «людиною без обличчя». Діяльність цієї особи в ролі донощика і шантажиста, що керується жадобою поживи, слідство визнає за доведену.

Щоб уникнути непорозумінь, мусимо нагадати: немає жодних сумнівів щодо того, хто саме постраждав через засудженого. Тільки з огляду на особливе становище Августа чи не зарахували його хвилину тому до осіб, причетних до справи, хоч саме він був, як відомо, потерпілою стороною.

Слідство довело, що внаслідок якогось Овідієвого вчинку Август зазнав травми. Засуджений не приховував, що заподіяв образу Августові. Отож маємо підстави заявити: поки що нам не вдалося з'ясувати в деталях, що вчинив засуджений, але загальний характер провини встановлено.

Задля ясності слід ще додати: створення кінцевого епізоду «Метаморфоз» не могло бути тим переступом, що травмував Августа. Вже не кажучи про нелогічність такого припущення, епізод цей написано щойно перед вироком і Август його просто не знав.

Важливий аргумент для слідства становить інше: перед загрозою навислого над ним вироку автор виступив з тезою, протилежною до загальноприйнятої в громадській думці та історії, а саме з твердженням, ніби Август був більший, ніж Юлій Цезар, великий понад усяку міру.

На нашу думку, автор повинен був мати виняткові підстави, щоб проголосувати в цей момент саме таку думку. Неважко здогадатися, що Овідій діяв в інтересах самооборони, намагаючись відбити або випередити спрямовані проти нього закиди. А в такий спосіб він міг боронитися тільки від одного закиду, зміст якого вже зовсім легко встановити. Суть цього закиду в тому, що Овідій бачив малість Августа.

У слідстві оцінено вказані вище міркування як слушні, визнано, що зміст закиду в основі своїй обґрунтований. Висновок цей стосується, однак, виключно змісту закиду, а не фактичної провини. Що ж до докладного сформулювання, то допускається можливість різних підходів. Наприклад, в Ібісовому доносі підхід цей міг бути барвистішим: Овідій наговорює на Августа, який він нікчемний, куди йому до Цезаря: видно мов на долоні, який він малий, маленький, отакий-такусінький.

У зв'язку з Ібісом привернула наше увагу одна характерна деталь: Ібіс не припинив доноси і після вироку. Звідси випливає, що доноси ці стосувалися не одноразового вчинку, а постійного явища, яке, незважаючи на вирок, тривало й далі. Це підтверджує слушність нашого висновку. Засудженого звинувачено не в одному якомусь учинку, а в способі поведінки. Саме через це Ібіс міг і далі розвивати бурхливу діяльність. Очевидно, його надихала при цьому особиста мета: домогтися, щоб вигнання Овідія з Рима було замінено на заслання, яке згідно з законом означало б також конфіскацію майна. Це дозволило б Ібісові самому оволодіти частиною Овідієвого маєтку, як то впливало з положення про винагороди для інформаторів.

У ході слідства ми зацікавилися і таким питанням: чому всі вірогідні свідки римської доби ухилилися від зізнань? Що вони почували себе зв'язаними вироком і з перестороги? Це виключається. І малоімовірно, щоб жоден з них нічого не знав про провину засудженого.

По суті, ставлення свідків доповнює загальну картину, з якої ми раз у раз стикалися в слідстві: ані сліду провини, самі сумніви, жодного доказу. Доводиться визнати, що всі наші дослідження щоразу закінчувались однаково: ми впиралися в бездоріжжя, перейняті почуттям непевності й невідання. Отож саме це спонукає нас зробити такий висновок.

Слідство, з самої природи своєї не будши судовим актом, а тільки скромним судом нащадків, виходить з основоположної засади римського права — *in dubiis pro reo*¹. Зарахувавши, отже, всі сумнівні обставини на користь обвинуваченого, слідство за браком доказів визнає поета Публія Овідія Назона невинним.

Ухвалу цю ми виносимо, беручи до уваги той факт, що як свідки, так і засуджений могли, щоправда, свідомо приховати злочин, але рівною ж мірою могли мовчати про нього з тієї дуже простої причини, що злочину взагалі не було.

Більше того, мовчить про нього навіть вирок; тож постає питання, чи вирок його приховував, а чи не мав про що говорити, оскільки ніякого злочину і не було? Цього принципового сумніву слідство не спромоглося усунути; тим-то у згоді з правом сумнів зараховується на користь обвинуваченого.

Але чому все-таки засуджений визнав свою провину?

Тут до речі буде пригадати його промовистий вигук:

— Справжня причина мого нещастя — поезія. Я потерпаю, як той винахідник мідяного бика, й так мені й треба! Так і треба!

Проведена в ході слідства детальна експертиза всіх творів засудженого не дала жодних підстав твердити, що автор де-небудь висловив переконання в дрібності Августа, чи то прямо, чи то натяком. Навпаки, складається враження, ніби Овідій з дитинства і до схилу віку був безоглядно зачарований Августом і певен його величі.

Навіть до свого вироку він поставився немовби з недовірою. Саме цим пояснюється дивне гаяння в дорозі до місця заслання. Не вчинивши злочину, Овідій ще мав надію на відміну покарання. Тож навіщо було йому поспішати в хтозна-яку далечінь, коли все одно незабаром він повернеться до Рима?

На його думку, донощики неправдиво поінформували Августа. Вирок здався поетові непорозумінням. Йому просто в голові не вкладалося, щоб Юпітер на Палатині не викрив першого-ліпшого дня дешевих Ібісових обмов.

Овідій вів себе як людина з чистим сумлінням, що мимоволі заплуталася в трагедії помилок. Але, проводячи найглибший розрахунок з власним сумлінням, він визнавав свою провину. І додавав, що ця провина тяжка.

Слідство не виявило нічого, що дозволяло б сумніватися в щирості цього каяття. Ймовірність роздвоєння уяви виключена, все пояснюється цілком природно. Річ у тому, що засуджений визнав не той гріх, у якому його звинувачено.

У ході слідства ми спробували відтворити характер внутрішнього розрахунку поета зі своїм сумлінням.

Овідій, безперечно, бачив велич, а не нікчемність Августа. Він відчував себе щасливим, що живе в часи такого Цезаря. Але якраз те, що бачив цю велич, що увірував у божественний характер Августового світу, в надприродний розум божественного владаря, — підтвердженням чого були добродітства миру, разючий поступ цивілізації, освіти й міського життя, — саме через те він хотів писати так правдиво, як пишеться перед лицем бога.

Однак коли писав, поставало щось не зовсім узгоджене з первісним задумом, вкрадалися неточності й деформації, подібні до тих, які колись ставали на заваді працям початківця. З роками мало що тут змінилося. Різниця полягала в тому, що тепер він суперечив не тільки своїм початковим намірам, скільки самому богові, хоча нібито й силкувався свідчити йому широко й сумлінно. Писав, як міг і як повинен був писати, писав, безперечно, правду, але ця найчесніша правда виявилася непобожною.

Так вийшло з «Наукою кохання», яку він починав не в розбраті з Августом. Здавалось, Овідій заходився її писати під впливом відрази до цинізму Корінни, маючи надію, що нова поема сприятиме моралізаторським ідеям Августа. А насправді вийшло так, що він пересварився з цими ідеями, взяв їх на глузи, звернув у зовсім іншому напрямку, сповнений фантазії й непо-

¹ У разі сумніву вирішується на користь підсудного (латин.). — Прим. авт.

кори, піддався якомусь диктатові, накинutoму йому в процесі писання незалежними законами поезії, підкорився її самовладдю.

Може, й до неморальности заохочував — хто зна? Це переставало його обходити, він не розв'язував питання, чи істина чеснотлива, досить того, що її можна було описувати. А коли опісля запитував сам себе, чому так учинив, відповідь знаходилася тільки одна: бо «Науку кохання» не можна було інакше писати, бо це випливало з нього самого, з природи поетичної творчости, з ритму, просто з ритму, просто так повинно було бути.

Гірше того, доля «Метаморфоз» теж складалася подібним чином. Хоч у листі до Августа Овідій і посилався на «Метаморфози», в душі він знав, що Август міг би вжахнутись, прочитавши твір. Адже ця історія світу, богів та людей, у задумі своєму повчальна й релігійна, вражала й самого автора вільнодумністю змісту, нагромадженого в такій кількості. Та й самé це сумлінне приглядання до божественности теж було непобоже. А чому?

Коли він зрозумів підстави цього, то zarazом усвідомив і власну провину. Пишучи правдиво, себто так, як пишеться перед лицем бога, він не міг рахуватися навіть з богом, а тільки з тим усевладним диктатом інтуїції й авторитарними правами поезії. Тільки за умови, що поет не рахувався ні з ким і ні з чим, спромігся він створювати таке, що його **НІ ЮПІТЕРА ГНІВ ГРОМОНОСНИЙ, НІ НЕВБЛАГАННЕ ЗАЛІЗО, НІ ДАВНІСТЬ НЕ ЗРУЙНУЮТЬ.**

Поетична істина зовсім не складалася із свідчень про реальний світ. Вона могла навіть різнитись од повсякденних поглядів на реальний світ римського громадянина Овідія. Могла прямо суперечити реальному світові. І при тому аж ніяк не переставала бути істиною. Навпаки, вона тільки-но тоді починала бути істиною у найглибшому розумінні цього слова, перетворюючись на істину з будь-якого погляду, на істину думки і почуття, очевидности й парадоксу, досвіду й віри, факту й міфу, перетворюючись на істину часу минулого й майбутнього, на істину універсальну.

Тому він і був поетом, що винайшов саме такий, свій спосіб писати правду, яка мала жити ВІКИ.

Але цей винахід неминуче штовхав його до непристойности, гріховности й провини. Цей винахід робив його постійним винуватцем зла. Скільки ж бо жертв! Зраджена Корінна, здеморалізовані римлянки, висміяні боги, ображений Август і юрба незаслужено скривджених гетів. І сам поет на засланні.

Винахід обертався проти свого творця.

Й так і треба було! Бо цей винахід і був істинною провиною Овідія, яку він визнавав, проводячи найглибший розрахунок з власним сумлінням. Але визнавав швидше перед самим собою і не пробував пояснювати, в чому ця його справжня провина полягає.

Про цю провину ніхто не знав. Та якби навіть хтось і дізнався, то чи ж би спромігся збагнути? І вже напевно не зміг би зрозуміти, що не Цезар, а сама поезія прирікає поета на гріх, і що його покара — не в засланні, а в творі, який породив на власну погубу, щоб через нього, як і творець мідяного бика через свій винахід, згоріти живцем.

Ці тонкощі були непосильні для курячого мозку Ібіса. В його розумінні провина мала прибрати тілесну, чуттєву й несмачну постать натурального вибрику. Мала звестись до якогось одного епізоду, до пригоди, яку легко переказати в кількох словах. Мала вміститися в плітці й маячні, прирівнятися до кругозору блазня, стати недоладною карикатурою на справжню провину.

Ми не збираємось тут висовувати нову гіпотезу й докопуватися за допомогою умовного дієслівного способу, на якому саме епізоді Ібіс обгрунтував свої закиди. Доведення до кінця цього сюжетного мотиву полишаємо на ваш, читачу, розсуд. Від вас залежатиме, чи прийняти за вірогідне свідчення Таціта про те, ніби донощиком був Котта, і що, наприклад, пересилка в Томи нумізматичної колекції могла мати відношення до приписаного Овідієві переступу. Якщо могла, то розгляньте при бажанні хоч би такий варіант: якось іще до заслання Овідій і Котта провадили між собою невеличкий розрахунок — може, йшлося про виграш у кості, може, про сплату малого боргу; при цьому був присутній Ібіс.

— Ну, то вибирай,— ніби вжарт мовив Котта, тримаючи в пучках обох рук по монеті й виписуючи ними в повітрі замашисті зигзаги,— яку тобі?

— Динарія,— сказав Овідій.

— Якого динарія? — засміявся Котта,— тут самі сестерції¹.

— Оцього більшого,— пояснив Овідій.

— А ти бачиш, який більший?

— Бачу, бачу. Оцей!

— Хо-хо, в тебе око набите! — зауважив Котта.

І виявилось, що на тій більшій монеті викарбувано Юлія Цезаря, а на меншій — Августа.

Вашою справою буде встановити, що хто опісля доніс, а також з'ясувати, чи Котта переслав Овідієві в Томи колекцію срібних монет тому, що попередньо вже доповів куди слід, чи тому, що доповісти він мав лише після того, як перевірить ставлення Овідія до дарунка, чи врешті тому, що взагалі нікому нічого не доповідав і хотів бодай скромним жестом компенсувати другові згубні наслідки інциденту.

Так чи сяк, а подібний епізодик, гадаємо, був цілковито на руку Ібісові.

Розвиваючи далі цей сюжетний мотив, не піддайтеся спокусі і не отождніть Котту з Ібісом. Можете в разі чого дозволити Ібісові, щоб це він, а не Котта, вимахував монетами перед Овідієм — чого ж, такий варіант зовсім не виключається,— але тільки не впадїть на хибний здогад, ніби Ібісом, цим таємничим чоловіком без обличчя, насправді був Котта.

Я розумію ваш подив: як це? Навіщо залишати двох донощиків, коли все аж проситься до логічного завершення й самоочевидного висновку слідства: донощик був один, Максим Котта, на псевдо — Ібіс.

Прошу не поставити слідству на карб цієї розбіжності з шаблоном, застосуванням в уже набридлих вам трохі детективних романах. Слідство не може вслід за Овідієм підганяти факти до вимог композиції. Фокуси ілюзійоніста давно вже скінчилися і в цій частині програми зовсім не місце для легкодумних вільностей.

Слідство спирається виключно на факти, взяті з життя, а життя загалом скомпоноване кепсько й недоладно. Наявність двох донощиків, коли один з них начебто зайвий і коли здається, що всі обставини так і спонукають одного ототожнити з другим, нелогічна й заморочує безладом і без того нелегкий перебіг слідства, а проте така нелогічність та сумбурність властиві життю.

Ібіс і Котта — це не одна особа. Доказом нехай буде хоча б той факт, установлений слідством, що Ібіс народився в Африці, а Котта — в Римі.

Враховавши необхідність утримуватись у певних межах, ви можете самі довести до кінця історію з монетами чи якусь іншу аналогічну їй і надати цьому мотивові такої остаточної форми, яка задовольнила б Ібіса й дуже допекла б Августові.

Постає ще питання, чи Август таки повірив Ібісові й прийняв карикатурну подобу провини за оригінал, що його Овідій, як відомо, з часом визнав. Питання це небезпідставне, оскільки та карикатурна подoba була така жалюгідна, що Август не дозволив уголос про неї говорити, явно боючись скомпрометувати себе.

Та й сам Ібіс, мабуть, відчував недостатність і непевність її, тим-то й силкувався протягом усіх подальших років якось ту подобу Овідієвого гріха доповнити, вдосконалити й збагатити.

У слідстві ми дійшли висновку, що Август усвідомлював мізерність Ібісових закидів і не був цілком переконаний у їхній правдивості. Через це про всяк випадок висунув додаткове звинувачення. В цьому другому звинуваченні — у неморальній творчості — він дуже великою мірою наблизився до суті справи, дарма що розумів цю справу зовсім інакше, ніж поет перед лицем власного сумління.

Владар звинувачував поета в тому, що той пропагує у світі надумане зло,

¹ Сестерцій — срібна монета, основна грошова одиниця в тогочасному Римі. (Прим. перекл.)

тоді як Овідія мучило й жахало усвідомлення того, що завдяки іманентним і гріховним властивостям самої поезії перед ним відкривається істинне зло світу і що він мусить його бачити, хоч не повинен цього робити.

Одначе, будучи поетом, він не може цьому запобігти і — що гірше — мусить собі ще уявляти ці безбожні істини з найчесотніших мотивів щодо бога, але на власну свою погубу. Про це вже була мова.

Висловлювався сумнів, чи хто-небудь міг би зрозуміти такий зміст провини. Та якби навіть Август і спроможен був цей зміст зрозуміти, все одно він його відкинув би, як непридатний для вироку.

Божественний на схилі віку дуже змінився. Коли подавали йому рапорти, вірогідність їх мало його цікавила, він оцінював тільки їхню придатність. Овідієві здавалося, ніби Август не усвідомлює, що він, поет, став жертвою зачарованого кола фікцій.

Проте Август це усвідомлював. Як уже говорилося, він не дуже був певний у правдивості закидів Ібіса. Але в ті часи він уже ні в чому не був аж так упевнений. Після подій, пов'язаних з Юлією Старшою і Юлією Онукою, після вибуху повстання, коли раптом забракло війська й грошей, після низки змов, після голоду, коли забракло хліба, після того, що він сам зробив з Агріппою Постумом, Божественний відчув себе якоюсь мірою подібним до Овідія — ілюзіоністом. Він зрозумів, що його велетенське твориво, закони й розпорядження, божественність і велич, усе це занадто часто шилося з ілюзією і, можливо, насправді є тільки неприродним видовищем, яке він, Август, розігрує перед світом.

Чи й завжди він це розігрував? Він пригадав собі, як ще 12 року його обрали понтифіком — верховним жерцем. Згідно з ритуалом, повинен був оселитися в Регію, традиційній садибі понтифіків, яка збереглася з тих часів, коли ці функції виконували царі. Він повинен був перебраться туди з Палатину і виконувати обов'язки жерця на форумі в округлому храмі Вести.

Але Октавіан зробив інакше. Він наказав спорудити новий храм Вести у себе на Палатині — не зійшов сам до Вести, а волів, щоб Веста, богиня Риму, прийшла до нього. Чи не тоді розпочалось оте грання?

А через двадцять років він уже не був спроможний відмовитись од гри, міг тільки з доброю міною скінчити свій виступ, бо був уже старий і передчував, що невдовзі помре. Істина його не обходила, він просто прийняв Ібісові закиди, адже тепер мусив викорінювати кожну підозру у власній нікчемності, справжню чи вигадану підозру, бо й без того все стало відносно й непевне.

Він жив у цій неминучій відносності і хотів гарно дожити, пануючи над нею своєю снагою ілюзіоніста й послідовно стверджуючи власну велич.

Август готувався до смерті якомога старанніш, він жадав померти безболісно й погідно, називаючи це грецьким словом «евтанасія». Він точно вгадав годину скону. Попрохав тоді, щоб подали дзеркало, роздивився на себе, наказав зачесати волосся, відсвіжити обличчя й поправити обвислу щелепу.

— Тепер усі можуть увійти, — заявив він.

Сили вже покинули його, кілька днів до цього він не підводився. Впустили гурт людей, що чекали за дверима.

— То як вам сподобалося? — запитав владар. — Чи добре відіграв я комедію життя?

Всі поблідли.

— Ну, то прошу поплескати мені, — додав він ще. І за хвилику визівнув духа.

З вашого дозволу разом з ним зійду зі сцени і я, конферансьє.

Заставки Л. Є. Фейнберга. (За виданням 1937 р.)

